

De iurisprudencia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

www.dieip.hu | www.dieip.com

III. évfolyam

2009/2. szám

Kiadja:

Szegedi Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Politológiai Tanszék

dieip@dieip.hu

Cím:

6722

Szeged

Rákóczi tér 1.

Tel. / fax: 62/544-386

Főszerkesztő: Paczolay Péter

Társszerkesztők:

Tóth J. Zoltán

Fejes Zsuzsanna

Kovács Endre Miklós

Technikai szerkesztő:

Bunda Péter

Tördelés:

Hollósi-Simon Dóra

HU ISSN: 1789-0446

Tartalomjegyzék

Antal Miklós	
A felelősségvállalás demokráciája	2
Ódor Cseperke	
A forgalmi adó szabályozása az Európai Unióban.....	19
Schweighardt Zsanett	
Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás.....	35
Téglási András	
Mit ér ma a tulajdonhoz való alkotmányos jog a mezőgazdaságban? Avagy alkotmányossági aggályok az új egységes mezőgazdasági támogatási rendszer bevezetése kapcsán.....	64
Varga Szabolcs	
A családi közvetítés (mediáció) specifikumai és problémái	74
 Recenziók:	
Fehér Lóránt	
Kondorosi Ferenc: A világ végveszélyben? A nemzetközi jog új kérdései (<i>recenzió</i>).....	108
Kiss Zoltán	
Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul (<i>recenzió</i>).....	113
Nótári Tamás	
Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok III. (<i>recenzió</i>)	119

Antal Miklós PhD-hallgató,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Környezetgazdaságtan Tanszék

A felelősségvállalás demokráciája¹

1. Bevezető

Nem forradalmi időkben nagyon kevesen hisznek komoly, a rendszerek alapját érintő társadalmi változásokban. Egy jobbágy vagy földesúr számára a királyság tűnt végleges berendezkedésnek: elképzelhetetlennek látszott, hogy a társadalmukat érintő döntések során valaha is azonos értékű szavazattal rendelkezzenek. Feltehetőleg minden, radikális változásokat nem hozó korban az éppen aktuális berendezkedést tartja megváltoztathatatlanak az emberek többsége. Ma sokak számára a képviseleti demokrácia jelenlegi formája tűnik végső megoldásnak. Minden olyan ötletet, mely a képviseleti rendszer átalakításáról szól, a legtöbben irreálisnak tartanak. Különösen igaz ez abban az esetben, ha a választójoggal kapcsolatos szabályozások megváltoztatása folytán kevesebben vennének részt a társadalmi döntésekben, mint a jelenlegi rendszer keretei között. Nem szabad azonban sem a döntések demokratikus voltát, sem a várható kimenetek eredményességét egyenesen arányosnak gondolni és párhuzamba állítani a társadalmi részvétel számszerű értékével. A történelmi tapasztalat mást mutat: a demokratikus működés alapfeltétele a lehetőségek egyenlősége, az eredményesség pedig a történelmi kontextustól függően számos egymástól elválaszthatatlan, kibogozhatatlan szerepű faktorial áll korrelációban.

A mai rendszer kialakulásáig hosszú út vezetett. Az athéni direkt demokrácia hatása sokáig döntőnek bizonyult, s még napjainkban is sokan és sok helyen az érdekérvényesítés és a részvétel közvetlen formáit követelik², főképp a képviseleti rendszer legitimációs problematikája kapcsán; olyan esetekben, amikor maga a reprezentáció kérdőjeleződik meg. Feltűnő azonban, hogy a kritika – mely szerint a képviselők nem hallgatják meg választóikat, és nem képviselik érdekeiket, ezért nem is jogosultak képviselni őket – szinte mindig

¹ Köszönettel tartozom Pállinger Zoltán Tibornak, aki segített kontextusba helyezni az elképzelést.

² Yvonne Galligan: International Political Science Association, Congress in Fukuoka, 2006

gazdasági gyökerekkel, vagy gazdasági gyökerekkel is rendelkezik. Olyankor erősödnek fel a rendszer létjogosultságát érintő kifogások, amikor a választók jelentős rétegeinek megélhetése forog kockán. Sokszor tehát nem a deskriptív reprezentáció, de még csak nem is az elszámoltathatóság és hatalom megszerzésének vitán felül álló jogossága jelenti a tömegek igazi igényét, hanem inkább a nép érdekében hozott döntések, a szubsztantív reprezentáció³ hiánya. Legyen szó azonban bármilyen típusú reprezentációs igényről, egy biztos: a képviseleti demokrácia kritikái a világ számos pontján egyre erősebben éreztetik hatásukat⁴, és az elégedetlen tömegek reformokat, másképp működő demokráciát szeretnének. Az egyik leggyakrabban szorgalmazott eszközrendszer, megoldási módszer vagy lehetséges kiút napjainkban is a közvetlen részvételen alapul.

Ugyanakkor, ahogy Sartori fogalmaz „...olyan csoportban beszélhetünk közvetlen demokráciáról, amelynek tagjai még egyenként is érzékelhetők, azaz nem tűnnek el, nem merülnek el a tömeg óceánjában.”⁵ Úgy tűnik, Rousseau érvei kevésnek bizonyulnak a reprezentáció módszerének kiküszöböléséhez, és a nagy területre kiterjedő, stabil működés érdekében szükség van a képviseleti rendszerre.

Az 1800-as években James és John Stuart Mill már a képviseleti demokráciában látja a megoldást; mind a szakértelem, mind az elszámoltathatóság szempontjából kielégítőnek találva azt. A huszadik század elejére magától értetődővé vált a reprezentáció létjogosultsága.⁶ Mindazonáltal már John Stuart Mill számára világos volt a rendszer egyik alapvető fogyatékosága: a tömegek tájékozottságának, hozzáértésének hiánya. Ismét Sartorit idézve: „...a nagyközönség informáltsága kétségbeejtően, megdöbbentően szegényes.”⁷ Ráadásul ez csak a probléma egyik oldala, hiszen a megfelelő informáltság sem jelentene kompetenciát egy komplex kérdéskör tekintetében. Mill ezért súlyozott szavazást, egyfajta meritokráciát javasol. Modern megfogalmazással élve a képviseleti rendszer politikai játszmáinak pozitív végösszegével érvel, szemben a közvetlen döntéshozatal nulla végösszegű játszmáival.

Ezekre az alapokra – a demokratikus rendszer fejlődési lehetőségeiként – különböző elméletek építhetők. A deliberatív demokrácia a pozitív végösszeget, a tudás és a vita szerepét hangsúlyozza. A képviseleti rendszer említett hiányosságai miatti tökéletlen működési

³ Hannah Pitkin: *The Concept of Representation*, Berkeley, University of California Press, 1967

⁴ Többek között: Emmanuel Thévenon: *The crisis in representation*, Label France No.66, vagy Neera Chandhoke: *Crisis of representative democracy*, *The Hindu* 19 June, 2004 vagy *Parliamentary Assembly, Council of Europe, Resolution 1353*, 2003

⁵ Giovanni Sartori: *Demokrácia* Osiris Kiadó, 1999 p.70

⁶ Bo Li: *Representative Government and Democracy, Perspectives*, Vol. 1. No. 3. 1999

⁷ Sartori: i.m. p.61

mechanizmusok kiküszöbölése érdekében ezt a megoldást is gyakran tekintik életképes alternatívának. Nyilvánvaló, hogy a széleskörű konzultáció (pl. szakmai szervezetek bevonása a döntésekbe) pozitív eredményekkel járhat, ehhez azonban szükséges, hogy minden fél elismerje a döntési folyamat többi résztvevőjének kompetenciáját. Ha ez a feltétel nem teljesül – márpedig lépten-nyomon azt látjuk, hogy vita folyik az egyeztetésbe bevonandó, elismert módon illetékes csoportok vagy szervezetek köréről – akkor a deliberatív rendszer nem működhet. (Jó példa erre Magyarország energiastratégiájának kialakítása. Az ezzel kapcsolatos társadalmi vita – vagy annak hiánya, ahogy azt jelentős környezetvédő és állampolgári jogvédő csoportok látják – minden alkalommal komoly indulatokat kelt.) Ezzel ahhoz az örök dilemmához jutunk, hogy egy kérdés megválaszolása során milyen véleményekre kell támaszkodni, és kire kell ruházni a döntési jogköröket. Azt minden modern demokratikus rendszer elismeri, hogy egyes szakmai kérdésekben érdemes társadalmi vitát folytatni, hisz ez vezethet a játszmák pozitív végösszegéhez. Mindazonáltal nehéz éles határvonalat húzni a deliberatív rendszer egyeztetési folyamatai és a pártelvű képviselői rendszerek társadalmi vitái között.

A pártelvű/pluralista rendszer ugyanis az érdekegyeztetésre épül, csak hogy ezek az érdekek alapvetően az egyes pártok programjához köthetők. Érvényesítésük, a célok megvalósítása alapvetően a pártokon keresztül, azok parlamenti szerepvállalása által történik. Az egyes kérdések társadalmi vitája a politikai ügymenetnek nem minden esetben szükséges velejárója. Hiába fogalmazódik meg ez az igény egyes szervezetekben, a valódi párbeszédet kikényszeríteni sokszor nem lehet. Ugyanakkor a pártelvű rendszer alkalmazhatósága a 20. század demokratikus tapasztalata, ezt a megoldást tekinti alapvetőnek a legtöbb kutató, és ez jelenti a referencia pontot a jelen tanulmány számára is.

A napjainkban kibontakozó vezérdemokráciában a vezetők véleményformáló szerepe kap mind nagyobb hangsúlyt.⁸ Ez az irányítási forma a felvilágosult abszolutizmussal rokonítható. Fontos különbség persze, hogy míg az abszolutizmus esetében a rendszer keretei rögzítették az uralkodó lehetőségeit, addig ma a vezető maga alakítja, alakíthatja olyanná a helyzetet, hogy személyes beleszólása meghatározó legyen az ország szempontjából. (Nyilvánvaló példaként említhető a mai orosz valóság, bár itt a vezérdemokrácia szókapcsolat második tagja mellé tehető kérdőjel.)

Bár a közvélemény az említett rendszerekben más-más módon alakul ki, szerepe mindegyik esetben meghatározó. Az alkalmazhatóság szempontjából előnyt élvező, és a

⁸ Körösnéyi András: Politikai képviselő a vezérdemokráciában, Politikatudományi Szemle, 2003. 4. szám

gyakorlatban is megvalósuló pluralista és vezérelvű megoldások esetében különösen igaz ez a választásokra vonatkoztatva. Az érvényesülésnek nincs más útja, mint a választási siker. Akármilyen cél megvalósításához a választások megnyerésén, vagy a sikeres szereplésen keresztül vezethet csak az út. A mai demokráciák túlnyomó többségében meghatározó szereppel bíró berendezkedések esetében tehát nem lehet túlhangsúlyozni a választások jelentőségét. Gyakorlatilag ez jelenti a demokratikus részvétel legkomolyabb lehetőségét azok számára, akik maguk nem részesei a további döntéshozatalnak, vagyis nem politikusok, vagy esetleg nem tagjai olyan erős érdekképviseleti szervezeteknek, melyek a választások közötti időszakban is képesek hallatni a hangjukat.

A következőkben – félretéve a képviseleti rendszer számos fogyatékoságát (reprezentációs problémák, érdekkonfliktusok stb.) – egy normatív megfontoláson alapuló, még ki nem próbált lehetőséget vázolok, mely a választási rendszer megváltoztatásától remél pozitív társadalmi eredményeket.

Az elképzelés alapvetően fontos tulajdonsága, hogy gyakorlatilag teljes egészében megtartja a reprezentatív rendszer előnyeit. A kormányzás itt is a közvélemény konszenzusa alapján történik – bár a közvélemény sokak által vitatott fogalma némiképp átértékelődik. Megmarad a lehetőség a vélemények autonóm megfogalmazására, sőt, látni fogjuk, hogy a várhatóan csökkenő szavazótáborok miatt ezek a vélemények relatíve felerősítve juthatnak érvényre. Kétség sem férhet hozzá, hogy adott a szabad választás lehetősége, ugyanolyan esélyként, ahogy ma is megjelenik.

Mindemellett azonban új, kedvező vonásokkal bővíthet a választási – társadalmi döntéshozatali szisztémát leíró tulajdonságok halmaza. Az új rendszer enyhítheti a választók tájékozatlanságából, kognitív hozzáértésének hiányából eredő rossz döntések miatti negatívumokat, és csökkentheti a társadalmi szempontból káros szociális magatartásából származó hátrányokat is. A Scharpf⁹ megfogalmazásában eredményorientált elképzelés bemutatása előtt néhány alapvető vonással szeretném jellemezni a vizsgált szempontból a mai struktúrát.

⁹ Fritz W. Scharpf: Demokratietheorie zwischen Utopie und Anpassung, Konstanz, In: Manfred G. Schmidt: Demokratietheorien, Leske+Budrich, Opladen 1997

2. Komplex társadalmi döntések

2.1. A választók helyzete

A társadalmi optimum elérésének érdekében minden választásra jogosult embernek saját ismeretei alapján át kellene gondolnia döntésének sokrétű következményeit. A hatás megbecslésekor szem előtt kellene tartania ismereteinek korlátozott voltát, és meg kellene becsülnie az ismeretlen tényezők miatti hatásokat. Ideális esetben a szociális dilemmahelyzetekben¹⁰ nem az önző magatartást kellene választani.

Nyilvánvaló, hogy az itt használt fogalmak sok ellentmondást rejtenek magukban: Weber nyomán Schumpeter megkérdőjelezi, hogy érdemes-e egyáltalán a közjó fogalmáról beszélni az értékek alapvetően irracionális és sokszínű világában.¹¹ Vannak azonban olyan egyértelmű különbségek, melyek megkülönböztetnek jó és rossz folyamatokat. Az alkotmány által rögzített elvek érvényesülését egy társadalom jónak, ellenkezőjét rossznak ismeri el. Ebben az értelemben beszélhetünk olyan döntésről, mely a közjó szolgálatában áll, és olyanról, mely ezzel ellentétes. Ezzel a megfontolással ismét rögzítjük, hogy a Pitkin-féle kategorizáció¹² szubsztantív reprezentációs formájáról beszélünk, az ott megjelenő érdek fogalmat használva.

Folytatva Schumpeter gondolatát, az sem kérdéses, hogy a választás sok különböző alapon nyugodhat, és hogy az egyes választóknak sincs mindig határozott értékrendje, mely alapján meghozza döntését. Hozzátennem, hogy a gazdasági és társadalmi döntések nem csak abban hasonlítanak, hogy az egyedi döntések információhiányos környezetben, bizonytalan módon születnek, a makro-rendszerből mégis hatékonyságot várunk. Az is közös vonása a két rendszernek, hogy az elvárt hatékonyság valójában nem teljesül: az egyéni érdekek követése mindkét esetben negatív eredményekkel járhat össztársadalmi szinten. Ezek kiküszöbölése egyik esetben sem megoldott, a gazdasági rendszerben externáliákról (pl. meg nem fizetett környezetszennyezés), a társadalmi rendszerekben szociális dilemmákról (pl. korrupciós lehetőségek alapján történő szavazás) beszélünk.

Leszögezhetjük, hogy a tudatos választáshoz a döntés előtt a lehető legtöbb információ megszerzése lenne szükséges. Bármilyen módon történjen is a vélemények, preferenciák

¹⁰ Peter Kollock: Social dilemmas: Anatomy of cooperation. Annual Review of Sociology, 24, 183-214, 1998.

¹¹ Joseph Schumpeter: *Capitalism, Socialism, and Democracy*, London, New York, Routledge, 1996

¹² Pitkin: i.m.

kialakulása, legyen akár meghatározó szerepe a politikai diskurzusnak¹³, a véleményformálók kognitív folyamataitól nem tekinthetünk el, hisz ennek során alakul ki a döntés, valamilyen vélt vagy valós érdek alapján. Egy tudatos, saját érdekeit a társadalmi érdekekkel együtt racionálisan értékelő közösségnek jobbak az esélyei a társadalom egésze számára kedvező döntés meghozatalára.

Ezek az elvek azonban nyilvánvalóan nem tudnak érvényesülni többek között az alábbi (informáltsággal, kompetenciával és szociális viselkedéssel összefüggő) okokból:

- nem mindig állnak rendelkezésre objektív adatok
- nincs idő a szükséges mennyiségű adat megszerzésére
- nem lehetséges a fentiekben leírt (kvázi objektív) módon átgondolni a politikai, társadalmi szituációt
- nem mindenki számára azonos mértékben fontos saját felelőssége, cselekedeteinek átgondolt volta
- az önző érdekek a társadalmi érdekek elé kerülhetnek szociális dilemmák esetén

A fentiekkel kapcsolatban ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy:

- nagyságrendi becslések, tendenciavizsgálatok elvileg végezhetők, és erre szükség van a tudatos döntéshez – jó, ha a jobb becsléseket végzők vannak erősebben reprezentálva
- az egyes emberek információ mennyisége között hatalmasak a különbségek – kedvező, ha a sok információval rendelkezők szólhatnak bele nagyobb súllyal a kérdések eldöntésébe
- társadalmi szinten nem várható el az ismeretek lehatárolása, a racionalitásra törekvő értékelés, de itt is nagyok a különbségek – jó, ha a racionalitásra törekvők tudják jobban érvényre juttatni döntéseiket
- társadalmi szempontból előnyös, ha a felelősséget vállaló, tudatos szereplők vannak többségben
- társadalmi szempontból kedvező, ha inkább az együttműködő (kooperatív) stratégia jut érvényre

Az előző állításokkal kapcsolatban számos ellenérv juthat eszünkbe.

¹³ Lásd többek között Habermas ezzel foglalkozó írásait, illetve ismét érdemes utalni a kibontakozó vezérelvű rendszerekre.

Először is: a becslések félrevezethetnek. Sokszor nincs értelme megbecsülni olyan adatokat, melyekkel kapcsolatban alapvető, nagyságrendi bizonytalanság áll fenn. Ugyanakkor érdemes rámutatni arra a tényre, hogy azok, akik komplexebb becsléseket végeznek, általában képesek helyén kezelni az eredményeket is, és nem tulajdonítanak túlzott jelentőséget bizonytalan információknak. Már itt föl kell azonban hívni a figyelmet, hogy ez nem minden esetben van így. Természetesen vannak olyanok, akik elkövetik a bizonytalan adatok becsléséből levont helytelen következtetések hibáját, ahogy a további kritikáknak is van reális alapjuk. A következtetések tehát nem tökéletes, általános igazságok, viszont megítélésem szerint erősebben korrelálnak a valós helyzettel, mint a velük szembenálló, ellentétes értelmű alternatív hipotézisek.

Másodszor: azok közül, akik sok időt szánnak az adatok felkutatására, vannak olyanok, akik teljesen egyoldalú forrásokra alapozzák véleményüket. Így nincs biztosíték arra, hogy a sok adattal rendelkezők véleménye megbízhatóbb az átlagnál. Néha ennek épp az ellenkezője igaz: a sok egyoldalú – jelentős részben torzított – adat hatására azok is dönthetnek meglehetősen rosszul, akik idejük jelentős részét az adott témának szentelik. (Így tekintenek például egyes „alternatív” nézeteket valló történészekre a főáramlathoz tartozó kollégáik.) Ennek ellenére úgy gondolom, hogy ez a csoport kisebbségben van, nem ők teszik ki a népesség nagyobb részét. A következőkben vázolt rendszer működése szempontjából ugyanakkor fontos kérdéstről van szó, hisz a szavazatok súlya ebben a hipotetikus szisztémában is egyenlő.

A döntésre fordított idővel és a választók informáltságával kapcsolatban érdemes még egy megjegyzést tenni. A választások esetében sok információ megszerzésének alternatíva költsége nagyobb, mint az információ birtoklásának potenciális haszna, így az egyéni érdek alapján racionálisan cselekvő választó nem fog törődni az adott tényezőkkel (rational ignorance). Ezen a területen is nagyok azonban az egyéni különbségek: széles skálán mozog az információk megszerzéséhez és értelmezéséhez szükséges erőfeszítések nagysága. Emellett – már itt utalva a felelősség később még megjelenő fogalmára – értékelnünk kell mindazok erőfeszítését is, akik a közérdek miatt hajlandók vállalni az információszerzés költségeit. Minden bizonnyal előnyös, ha azok szólhatnak bele nagyobb mértékben egy ügy kimenetelébe, akik kevesebb tényezőt hagynak figyelmen kívül a döntés során.

Harmadszor: kérdés, hogy van-e értelme egyáltalán racionalitásról beszélni egy olyan világban, ahol minden adat megbízhatatlan, a szó hagyományos értelmében vett „tények” nem léteznek. Megítélésem szerint a fogalmakat érintő túlzott óvatosság nem vezet jóra: van

értelme tényekről és racionalitásról beszélni, hiszen mindenki a saját bőrén érzi a reálfolyamatok hatását. Amíg képesek vagyunk megkülönböztetni szegénységet és gazdagságot, egyenlőséget és egyenlőtleniséget, jót és rosszat, addig beszélhetünk, beszélünk kell racionalitásról. A folyamatok hatásainak becslésével kapcsolatban az első kritikánál említett választ ismételnénk: valószínűleg jobb döntést tudnak hozni azok, akik megpróbálkoznak a komplex helyzetértékelésekkel. Természetesen sok esetben kénytelenek vagyunk valamilyen megbízhatónak, saját véleményünkönél megalapozottabbnak tartott forrásokra hagyatkozni (information shortcuts). Célszerű azonban itt is előnyben részesíteni azokat a csoportokat, akik mind a saját vélemények, mind az információforrások tekintetében törekednek a racionális választásra.

Negyedrész: gondolhatjuk azt, hogy a piac felelősséggel mit sem törődő szereplőihöz hasonlóan itt sincs szükség a felelőség fogalmára a megfelelő döntésekhez. Visszaulva azonban Schumpeter gondolatmenetének kiegészítésére, nem tekinthetünk el a politika piacának hibáitól, a politika láthatatlan kezének el nem végzett feladataitól. Ennek tükrében nem kérdés, hogy akármilyen méretű társaságról és bármiféle közösségi döntésről van is szó, a felelős magatartás szerepe nem kerülhető meg.

Ezzel el is jutunk az ötödik pont kritikájához: Miért gondolkodjunk a szociális dilemmahelyzetekbe kerülő játékosok helyzetén? Szüntessük meg ezeket a helyzeteket. Valóban jó lenne, ha többé nem kellene szembenéznünk azzal a kockázattal, hogy az egyes szereplők a dilemmahelyzetekben a társadalmi érdekek ellen döntenek. Erre azonban vajmi kevés az esély: számtalan olyan egyszerű szituáció említhető, ahonnan az elmúlt évezredek során nem sikerült kiiktatni ezeket a problematikus helyzeteket, mert a társadalmi és egyéni érdekek ütközésének felszámolása nagyobb költségekkel járna, mint amennyit az önző viselkedésből eredő károk jelentenek. Irreális azt gondolni, hogy egy olyan komplex döntési helyzetben, amilyen egy választás, esély lenne a szociális dilemmák kiküszöbölésére.

2.2. A képviselők helyzete

Vessünk egy pillantást a választók mellett a választottak helyzetére! A politikusok érdekérvényesítésének feltétele a sikeres szereplés a választásokon. Ehhez azonban a fenti problémákkal terhelt helyzetben kell meggyőzniük a választókat. Mozgásterük behatárolt, kénytelenek a nagy létszámú társadalmi csoportok igényeihez alkalmazkodni a meggyőzés során. (Itt persze kérdés, hogy milyen típusú vezetőkről van szó – inkább kiszolgálni vagy

inkább irányítani akarják a közvéleményt.¹⁴ Nincs azonban olyan vezető, aki teljesen függetleníthetné magát a rajta kívül álló véleményektől, valamilyen szinten minden vezető politikus népvezér; azt mondja, amit a választók hallani szeretnének.) Cselekvésüket viszont már nem irányíthatják a széles társadalmi rétegek igényei, mert a realitásérzék hiányának (mely a kampány során nélkülözhetetlen) katasztrofális következményei vannak. *Hazugságra vannak kényszerítve mindaddig, amíg a társadalmi megítélés szerint másra van szükség, mint az ország helyzetének racionális megítélése alapján.* Közösségi vagy (rosszabb esetben) egyéni céljaik véghezvitelekor tehát kikerülhetetlen eszköz lesz a hazugság, mert az átlagos választópolgár nem rendelkezik elég információval, nem gondolkodik racionálisan, nem tudatos, kooperatív játékos. A kampány során így nem a valódi kérdések és a lehetséges válaszok, hanem a hazugságok és az érzelmek dominálnak. Mindemellett a politikusokra is érvényesek a fenti problémák, bár az alkalmatlanság foka esetükben is erős ingadozást mutat.

2.3. Kölcsönhatások és visszacsatolások a rendszerben

Összegezve: a választók és a politikusok döntési helyzetekben megnyilvánuló alkalmatlansága, a politikusok kényszerpályája, és e két jelenség egymást erősítő jellege (számos más, itt nem részletezett okkal kiegészülve) oda vezet, hogy napjainkban már-már megkérdőjelezhető a jelenlegi működési mechanizmus létjogosultsága. Leszögezhetjük, hogy minél kevésbé hozzáértő közönséget kell megnyerni a választási kampányban, annál inkább a valóságtól elrugaszkodott, demagóg kampány várható. Egy demagóg kampány azután megalapozatlan döntéshez vezet, a szavazás kimenetelének kevés köze lesz az ország valódi érdekéhez. Sőt mi több, az érvényesüléshez egyre inkább megfelelő médiastratégiára és kampánystábra lesz szükség, és egyre kevésbé eredményes kormányzati munkára. Ez aztán elősegíti az olyan politikusok előretörését, akik ismerik a kommunikáció fortélyait, ha mégoly gyenge szakmai színvonalon is végzik mindennapi tevékenységüket. (Az itt vázolt folyamat kézzelfogható jelei érhetők tetten a hazai politika egyik tömegpártjának hirdetésében is. A nemrégiben közzétett felhívás szerint jó kommunikációs érzékkel rendelkező képviselőket szeretnének toborozni – más kritérium a rövid szövegben nem kapott helyet.) A választók tájékozatlansága és a politika kiüresedése egymást erősíti, a pozitív visszacsatolás nem kecsegtet jó kilátásokkal. A helyzetet súlyosbítja, hogy a politikai elit jelentős része számára mindez világos, de hatalmuk megtartása érdekében nemhogy kitörni akarnának az ördögi

¹⁴ Körösnéyi: i.m.

körből, hanem hatásvadász üzeneteikkel és hazugságaikkal erősítik a folyamatot. A tömegek manipulációja terén a tömegmédiában találnak készséges társra. Természetesen a túlzott általánosításoknak nincs helye: bármely politikai vagy médiaszereplővel kapcsolatban csak konkrétumok alapján lehet megfogalmazni elítélő kritikát. Mind politikai, mind médiakörökben megtalálhatók azok a rétegek is, akik épp a hiteles tájékoztatásban látják a haladás valódi útját.

Egy dolog azonban bizonyos: nagyon sok esetben tapasztalhatjuk, hogy olyan döntések születnek, melyek a közösség szempontjából kedvezőtlenek, vagyis a mai rendszer távol áll az optimális működéstől. Ennek következményei a társadalmi elégedetlenségtől kezdve az egyenlőtlenségek növekedésén keresztül politikai instabilitásig, környezeti vagy más típusú válsághelyzetekig vezethetnek.

3. A tanulmány célja

A cél tehát világos: olyan változtatást keresünk, mely a mai rendszer ellentmondásai közül valamennyit meg tud szüntetni, ugyanakkor nem hoz be ezeknél komolyabb új problémákat. A történelem során eddig megvalósított, a demokráciától alapjaiban különböző társadalmi berendezkedések (pl. diktatúrák) esetén számos más probléma merült fel, melyek a tapasztalat alapján talán még a mai rendszernél is rosszabb helyzetet eredményeztek (ld. Churchill).¹⁵ Emiatt kiindulási állapotnak a jelenlegi helyzetet tekintjük, és csak bizonyos elemek megváltoztatását tűzzük ki célul. Ez a rendszer hatalmas tehetetlensége, megváltoztatásának (mely kezdődhet akár kis léptékben, lokális szinten) gyakorlati nehézségei miatt nagy előny a megvalósítás szempontjából is.

Korábban a demokráciának számos olyan formája létezett, mely csak bizonyos társadalmi csoportok érdekérvényesítési lehetőségeit biztosította. A cenzushoz, polgárjoghoz stb. kötött választási rendszerek – ma már széles körben elfogadott felfogásunk szerint – igazságtalan módon egész néprétegeket hagytak képviselő nélkül, számos újabb konfliktust, problémát szülve. Ez akkor is megengedhetetlen, ha feltételezhető, hogy a szavazattal rendelkezők a fent vizsgált kritériumrendszer szempontjából sok tekintetben „jobb szavazók” voltak, mint a társadalom perifériáján élők, akik nem szavazhattak.

Felmerül a szakértői döntéshozatal lehetősége: egyes kérdésekben kizárólag azok hozhatnak döntést, akik előzetesen bizonyították informáltságukat egy adott témával

¹⁵ Winston L. S. Churchill: „A demokrácia a legrosszabb kormányzási forma - nem számítva az összes többi, amellyel az emberiség időről időre megpróbálkozik.”

kapcsolatban. Ezekben az esetekben összetett tanúsítási rendszereket kell működtetnünk: emiatt kell bonyolult eljárások során diplomát szerezni egyes hivatások gyakorlóinak, és ezért lehet csak sok lépcsőben eljutni az akadémiai tagságig. Mindezzel együtt, sokan ezekben az eljárásokban sem bíznak: gyakorta megkérdőjeleződik egyes funkcionáriusok jogosultsága tevékenységük megfelelő gyakorlásának ügyében. Egy ehhez hasonló értékelési, jogosultságot vizsgáló módszer azonban komplex társadalmi kérdések esetében két okból sem kivitelezhető. Egyrészt nem tudjuk fölmérni az informáltság, a gondolkodás mélységének mértékét; egy egész társadalomra kiterjedő megfelelő mérési módszer nem ismeretes. Nem létezik olyan kérdés vagy egyszerű kérdéssor, amely reprezentatív mérést tenne lehetővé egy ilyen bonyolult döntéshelyzet esetében. Alapos vizsgálatot végezni ugyanakkor teljesen irreális, az ellenőrzés kétséges legitimitásáról nem is beszélve. Az általános képzettségi szinthez kötni a szavazati súlyokat szintén nem lehet, hisz ez egyfajta cenzus lenne, ami pedig ellentétes a demokratikus alapeszménnyel. A másik fontos ellenérv a szakértői jellegű döntéshozattal szemben, hogy helyt kell adnunk a kevés tényszerű (politikai), de sok tapasztalati (pl. életszínvonallal kapcsolatos) információn alapuló döntéseknek. Teljes joggal szavazhat például egy magát elnyomottnak, kiszolgáltatottnak, kisémmizettnek érző polgár az aktuális rezsim ellen anélkül, hogy akár egyetlen politikust vagy törvényt ismerne. Ezt a lehetőséget elvenni bárkitől a demokrácia megcsúfolását jelentené.

Javaslatom ezért csakis egy olyan rendszerről szólhat, melyben senki sem kiszolgáltatott pusztán a berendezkedés miatt, mindenki azonos jogokkal rendelkezik, mégis társadalmi szempontból kedvezőbben alakul a szavazók közösségének összetétele.

Felmerül a lehetőség, hogy a szavazati jog és egy másik, alternatív lehetőség – mely csak azok számára vonzó, akik felelőtlen módon hoznak politikai döntést – egymást kizáró volta alapján szűkítsük a választók jelenlegi táborát. Ha fel lehetne ajánlani a szavazat helyett cserébe valami olyat, ami épp azok számára vonzó, akik társadalmi szempontból rossz döntéseket hoznak, akkor a rendszer megváltoztatása reményteljes lenne. A probléma azonban egyértelmű: hiába ajánlunk fel olyasmit, ami nem tehető pénzzé – hogy ne szolgáltassuk ki a szegényeket – nincs olyan értékmérő, mely az egész társadalom számára elfogadható lenne. Ebben az esetben nyilván olyan szervezet sem létezik, aki kiválaszthatná a szavazás helyett felajánlott lehetőségeket, ezáltal rögzíthetné a kritériumokat.

4. Egy új rendszer ötlete

Lássuk tehát azt a rendszert, melyet a mai megoldás valódi alternatívájának látok! A meritokráciákhoz, szakértői rendszerekhez és néhány pusztán hipotetikus megoldáshoz hasonlóan a szavazóbázis nem egyezik a jelenlegivel, és feltételezhetően azok, akik szavaznak, jobb döntést tudnak hozni a jelenlegi tábornál. Ennek érdekében *a szavazati jog a jelenlegi „ingyen kapott jog” helyett egy megszerezhető lehetőség lenne, melyért társadalmi munkát kellene végezni*, ezzel is bizonyítva a közügyek iránti elkötelezettséget.

Kizárólag az szavazhatna tehát, aki a választást megelőzően bizonyítottan elvégzett bizonyos mennyiségű (pl. egy nap vagy akár csak néhány óra) közmunkát, melyért a választójogon kívül más ellenszolgáltatás nem járna. Annak érdekében, hogy a rendszer ne legyen diszkriminatív, de a lehető legtöbben képesek legyenek hasznos munkavégzésre, alapvetően köztisztasági, takarítási feladatokról lenne szó, melyet közterületeken, közintézményekben lehetne elvégezni. (Elképzelhetők esetleg alternatív lehetőségek is, pl. közcélú építkezések, vészhelyzetek, árvizek stb. kapcsán. Különösen előnyös olyan munkákat választani, melyeket napjainkban vagy nem végeznek el, mint sok köztisztasági feladatot, vagy olyanok végeznek, akiknek nem ez az elsődleges feladatuk, gondolva itt például az árvízi védekezésre, rendkívüli munkákra. Egyes közcélú feladatok természetesen átvehetők gazdasági szereplőktől is, ez a hatás nagyságrendje miatt nem okoz számottevő piaci torzulást.)

A gazdaságosság érdekében a választások között több, de korlátozott számú, előre ismertett időpontban lehetne dolgozni. Így a bevétel nagyobb lenne a rendszer megszervezésének költségénél, vagyis a rendszer legalábbis „önfenntartó” lenne, az esetlegesen fennmaradó összeg a választások megtartásának költségeihez csoportosítható át. (Durva becslést adva: ha 2 millió emberrel és csak félnapi, alapvetően szombaton vagy normál munkaidőn kívül ingyenesen végzett munkával számolunk, akkor a 8 millió munkaórát 500 forintos munkabérral figyelembe véve 4 milliárd forintnyi haszon adódik. Ez nagyságrendileg megfelel egy népszavazás szervezési költségének, aminél pedig feltételezhetően kevesebb pénzből meg lehet oldani a munka adminisztrációját, hiszen ebben az esetben egyszerűbb a dokumentáció, nincsenek szállítási, számolással kapcsolatos költségek stb.)

A kötelezettség nem vonatkozna a következő csoportokra:

- fogyatékkal élőkre, akiket fogyatékoságuk megakadályoz a feladat elvégzésében (igazolás: fogyatékosági igazolvánnyal)

- rokkantakra, akik nem képesek elvégezni a munkát (igazolás: rokkantsági igazolással)
- olyan 75 évnél nem idősebb nyugdíjasokra, akik orvosi papírral tudják igazolni munkaképtelenségüket (ezt az igazolást a rokkantsági igazoláshoz hasonlóan adnák ki munkaképtelen nyugdíjasok részére)
- 75 év felettiekre

A fogyatékkal élők és rokkantak esetében elmondható, hogy aránylag kis létszámú csoportról van szó, akik komoly érdekérvényesítési nehézségekkel küzdenek, így ez a kompenzáció nem okozna komoly torzulást az érdekképviselési rendszerben, sőt, valamelyest enyhítené a jelenlegi egyenlőtlenségeket. A 75 év alatti nyugdíjasok esetében némi plusz adminisztrációs költséget jelentene a rendszer bevezetése a munkaképtelenségi tanúsítványok miatt. Ez 62 éves nyugdíjkorhatárral számolva nagyjából 1,2 milliós néptömeg¹⁶, melyre kb. 10%-os alkalmatlansági arányt feltételezve százezres nagyságrendű lenne a kiadott igazolások száma. Egy igazolás kiadásának költségét (figyelembe véve az orvos munkadíját) 1000 Ft-ra becsülve ez 100 milliós összeg, ami a néhány milliárdos szervezési költség pár százaléka.

75 év felett azért járna automatikusan a választójog, hogy ne növekedjenek túlzottan az adminisztrációs költségek. 2001-es adatok szerint választók kevesebb mint 8%-a idősebb 75 évesnél, ami még nem jelent akkora szavazóbázist, hogy a pártok stratégiáját döntően befolyásolja az adott csoport igényeinek kiszolgálása által.

A munkát olyan, lehetőleg profitorientált állami szervezetek koordinálnák, melyeknek ma is hasonló feladataik vannak: munkaközvetítők, a jelenlegi közmunkák szervezői. Az elvégzett munkáról igazolást adna ki a szervezet, ezt a szavazás napján a választási bizottság ellenőrizné. Emellett az adatokat előzetesen központilag összesítenék, hogy a technikai költségek csökkenése által olcsóbb legyen a választások megszervezése. A munkavégzést a választásokhoz hasonlóan nem lehetne összekötni semmilyen pártrendezvényvel, nem lehetne összefüggésben a kampánnyal, az esetleges törvénysértéseket a választási jogsértésekkel egyenértékűen kezelnék.

¹⁶ A koreloszlásra vonatkozó adatok forrása végig: Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás, Demográfiai Adatok, A népesség korcsoportok szerint, 2001.

5. Értékelés

Látható, hogy a jelenlegi szisztémához nagyon sok elemében hasonlítana ez a módosított rendszer. Egyfelől történelmi kialakulásának távlatából tekintve napjaink rendszere is demokratikus és nem demokratikus elemek keverékeként értelmezhető¹⁷, amit a javaslat sem változtatna meg. A demokrácia alapeszménye, az egyenlőség elve nem sérül: semmiféle diszkriminációs probléma nem merül fel.¹⁸ Másfelől ma is erőfeszítést igényel a szavazás: a „tudatosan” nem szavazók tábora mellett sokak számára már most is megengedhetetlenül nagy ráfordítást jelent a részvétel, és jelentékeny azoknak a csoportja is, akiknél éppen a szavazási hajlandóság határa körül mozog ez az erőfeszítés. Ilyenformán a mai rendszer is egyfajta meritokráciaként értékelhető, a javasolt változtatás mindössze az érdemesség határát tolná el. Feltételezhető, hogy az így kimaradó csoportban többségben lennének a kevésbé tudatos szavazók. Ezzel elérkeztünk a rendszer működésének eredménybecsléséhez. Mit várunk tehát ettől a változtatástól?

Először is szögezzük le: nyilvánvalóan meglehetősen tökéletlen megoldásról van szó. Az egyetlen kérdés, hogy vajon a mai rendszernél jobb vagy rosszabb? Arra a kérdésre keressük tehát a választ, hogy milyen pozitív illetve negatív következmények valószínűsíthetők, és hogy ezek közül melyek lesznek túlsúlyban. Ha a negatívumok vannak túlsúlyban, akkor az ötlet lehetőség arra, hogy új irányokban kezdjünk gondolkodni a demokratikus működést illetően. Ha a pozitívumok, akkor érdemes elgondolkodni a lehetséges megvalósítás egyes lépéseiről. Természetesen itt is felmerül az illetékesség problematikája: ki szerint pozitív vagy negatív a változás? Erre – a demokratikus játékszabályok megváltoztatására – azonban jelenlegi rendszerünkben kidolgozott mechanizmusok vannak. Magáról a rendszerről ezek szellemében hozhatunk döntést. Mint minden olyan esetben, mikor egy újszerű, még ki nem próbált ötlet várható eredményeit kell elemezni, kizárólag szubjektív becslés adható. (A későbbiekben a bizonytalanságok csökkenthetők például közvélemény kutatási adatokra támaszkodva.) A következő eredménybecslés ennek tükrében kezelendő.

Feltételezhető, hogy minden párt szavazótábora jelentősen csökkenne. Ez közvetlen módon azzal a haszonnal járna, hogy olcsóbb lenne a választások megszervezése. Politikai szempontból viszont a támogatottsági arányok megváltozása jelenti az egyetlen lényegi

¹⁷ Bernard Manin: *The principles of representative government*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997

¹⁸ Esetleg a kor szerinti diszkrimináció problémája vetődhet fel. Itt azonban nem a jogosultsággal kapcsolatos negatív, hanem a munkavégzéssel kapcsolatos pozitív megkülönböztetésről van szó. Ez a demokratikus alapeszmével nem áll ellenben.

kérdéssel. A változás oka az, hogy a társadalmi munkát az egyes táborokon belül eltérő arányban végeznék el a szavazati joggal bíró polgárok. A fő kérdés, hogy kik és milyen számban lennének hajlandók közmunkát végezni a választási lehetőség érdekében. Feltételezésem, hogy a korábban fölvetett előnyös választói tulajdonságok mind pozitív korrelációban állnak a munkavégzési hajlandósággal.

Véleményem szerint nagyobb arányban végeznék el a társadalmi munkát azok, akik több adatot próbálnak meg felkutatni, és több időt szánnak a politikai kérdések elemzésére. Ők ugyanis általánosságban is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a közügyeknek, a politikának. Akik többet foglalkoznak egy kérdéssel, azok minden bizonnyal inkább követelnek majd beleszólási jogot a döntésekbe is. Akit nem érdekelnek annyira az adatok, és kevesebb időt szánnak az elemzésre, azokat a kimenetelek is kevésbé foglalkoztatják. Nem valószínű, hogy nagyobb arányban mennének el szavazni, mint tájékozottabb társaik.

A racionalitásra törekvés más okokból, de szintén valószínűsíti a közmunka vállalását. Ebben az esetben a kapcsolat nem olyan közvetlen, mint az előbb. Itt inkább a közös okok, a háttérben álló azonos mozgatórugók okozzák a korrelációt. Meglátásom szerint ezek a tényezők leginkább a fejlettebb kognitív folyamatokkal, gondolkodási képességekkel kapcsolatosak. Azok, akik a világ dolgairól összetettebb képet alkotnak, és inkább tisztában vannak a rendszerek bonyolultságával, jó eséllyel racionalitásra törekszenek. Ugyanezek az emberek tisztábban látják a szavazás jelentőségét is.

A felelős és kooperatív magatartás szinte bizonyosan nagyobb társadalmi elkötelezettséget is jelent. Feltételezhetjük, hogy a felelős döntésre törekvő kooperatív játékosok inkább hajlandók lesznek majd a munka elvégzésére, hiszen – más közösségi célokhoz hasonlóan – ezt a kérdést is fontosabbnak tartják az átlagnál.

Elképzelésem szerint egy tudatosabb, a közérdekek irányában elkötelezettebb szavazótábor alakulna ki a változtatás hatására, ami jobb irányt adhat a fejlődésnek. Csökkenhet a korábban vázolt káros visszacsatolások erőssége. Egy megalapozottabb értékítéllettel rendelkező csoport meggyőzése napjaink gyakorlatától eltérően, annál racionálisabb, társadalmi szempontból kedvezőbb módon lehetséges. Ha a preferenciák kialakulásának folyamata kevésbé manipulatív alapon történik, akkor a választók véleménye és érdekei közelebb kerülnek egymáshoz. Összességben tehát a szavazók körének megváltozása a választói és politikusi szerep átalakulásán keresztül jobb társadalmi szintű eredményekhez vezethet.

A fenti hatásokat erősíti, hogy kevesebb választó esetén megnő az egyes szavazatok értéke, ami az érdeklődő, tudatos, elkötelezett választók esetében mindenképpen vonzerőt jelent. A választáson való részvétel adatai is többet jelentenek egy ilyen szisztéma esetén: a képviselők, a pártok és az egész politikai elit világosabb visszajelzést kap a társadalom felől, jobban kiderül, hogy mennyire értékelik a választásra jogosultak a döntés lehetőségét.

Az összességében előnyösnek ítélt megoldás hatásának megbecslése esetén nem szabad elfeledkezni az esetleges negatívumokról sem. Az első felvetődő probléma egy már korábban is érintett kérdéssel kapcsolatos. Van egy társadalmi csoport, melynek tagjai kifejezetten érdeklődnek a politikai kérdések iránt, adataik azonban egyoldalúak, gondolkodásukból jórészt hiányzik a racionalitás. A különböző radikális eszmék híveiről van szó. Ezeknek az eszméknek az arányos képviselete társadalmi szempontból nem optimális. A társadalmi döntéshelyzetekben adott szélsőséges válaszok ugyanis más javaslatokkal összehasonlítva erőteljesebb hatásokkal, adott esetben erőteljesebb negatív hatásokkal járnak. Az erősebb hatások miatt egy olyan rendszerben, ahol egyszerűen a számaránnyal súlyozzuk az elképzelések megvalósításának esélyét, a változtatások mértékében a radikális megoldások a számaránynál erősebben lesznek reprezentálva. Emellett könnyen okozhatunk visszafordíthatatlan károkat, míg a mérsékeltébb megoldások esetében ennek valószínűsége kisebb. (Mindemellett fontos megjegyezni, hogy jelen esetben a radikális jelző nem a köznyelv által alkalmazott értelemben, hanem a változtatások hatásának mértékével összefüggésben szerepel. Így ma radikálisnak nevezett pártoknak is lehetnek mérsékelt javaslataik, és magukat a centrum közelében elhelyező pártokat is titulálhatunk radikálisnak egyes beavatkozások kapcsán.) Feltételezhető, hogy a radikális szavazók kevésbé racionális csoportját nem szűri ki a rendszer. Jegyezzük meg, hogy ma is ez a helyzet: kicsi a valószínűsége annak, hogy nem megy el szavazni egy radikális nézeteket valló polgár. Elképzelhető, hogy a jelenség valamelyest felerősödne. Ennek mértékét azonban az érintettek hozzáállásának vizsgálata nélkül becsülni sem nagyon lehet. Szerencsés esetben elég erős a racionalitás és a közmunkára való hajlandóság közti korreláció ahhoz, hogy csökkentse a szélsőséges szavazók választási kedvét is, illetve a racionális szavazók arányának növekedésén keresztül ellensúlyozza az esetleges negatív hatást.

Egy másik probléma abból adódhat, hogy elvesztünk egy képzett réteget, akik nem hajlandók a korábban vázolt fizikai munkát elvégezni. Ez egyrészt valóban sajnálatos, hisz könnyen lehet, hogy megalapozottan szavaztak volna, másrészt viszont üdvözlendő, hisz a demokratikus szavazás jó esetben a sorsközösség vállalásáról is szól. Attól nem kell tartani,

hogy az igazán elkötelezett, jó szándékú választók nem jönnének el. Remélni lehet, hogy csak kis számban lennének azok, akik átgondolt szavazatukat nem adták le.

Súlyos kérdésként merül fel a rendszer legitimitása: vajon legitimnek tekinthető-e egy olyan államapparátus, ahol a szavazáson kevesebben vettek részt? Ha az ország irányító testületeinek választási folyamatát nem a szavazás napjánál kezdjük vizsgálni, akkor a válasz egyértelmű igen. Ebben a folyamatban ugyanis ma is egészen csekély mértékben vesznek részt azok, akik a közügyek átgondolása nélkül, ismeretek hiányában adják le a szavazatukat. Az adott kormányzat társadalmi elfogadottsága még nőhet is azáltal, hogy a tájékozatlan tömegek nem kényszerítik rá az akarataikat a racionális kisebbségre. A társadalmi cél tehát nem az, hogy minél magasabb arányban vegyenek részt az emberek a választásokon, hanem az, hogy többet foglalkozzanak a közügyekkel. Ennek következményeként azután emelkedni fog a szavazáson való részvétel aránya is.

Végül szóljunk pár szót a rendszer bevezetésének nehézségeiről! Minden olyan változtatás esetén, mely gyökeresen új mechanizmusok életbe lépését eredményezheti, szükség van a kiterjedt társadalmi vitára. Meg kell hallgatni minden olyan hangot, mely az esetleges negatívumokra hívja fel a figyelmet, és körültekintő módon kell elemezni a várható következményeket. Nélkülözhetetlenek a megfelelő szociológiai adatok és vizsgálatok, szükség van a lehető legpontosabb becslésekre az átalakítások hatásaival kapcsolatban. Minden kritikus kérdéssel kapcsolatban érdemes az elengedhetetlenül fontos közvélemény kutatások eredményeire is támaszkodni. Már a vita során tisztázni kell azokat a jogi eszközöket, melyeket fel kell használni az átalakítás érdekében. Érdemes először kis léptékű, helyi népszavazási kérdések kapcsán adatokat gyűjteni a rendszer működésével kapcsolatban. A tapasztalatokból okulva az eredeti elképzelés csiszolható, alakítható. Ha nem is épp az itt vázolt formában, de ezeken az alapokon elindulva érdemes és szükséges új megoldásokat keresni a demokrácia alapkérdéseivel kapcsolatban.

Nem hiszem, hogy a választott testületek legitimitását a szavazók aránya adná mindaddig, amíg a jelenlegi módon zajlik a közösséget érintő kérdések „társadalmi vitája” a kampány során. Úgy érzem, elérkezett az idő, hogy keressük a demokrácia olyan nem diszkriminatív alternatíváit, melyek a rendszer fejlesztésének, és a közgondolkodásnak új irányt szabhatnak, hogy végül a jövő jobban működő társadalmi felé vezessenek.

*Ódor Cseperke egyetemi tanársegéd,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Pénzügyi Jogi Tanszék*

A forgalmi adó szabályozása az Európai Unióban

1. Bevezető gondolatok

Az Európai Unióban a vámunió létrehozását követően a forgalmi adó jogterülete az, amely az egyik legnagyobb hatást gyakorolja az áruk, a szolgáltatások, a személyek, és a tőke szabad áramlására az egységes piacon. Az uniós és a tagállami költségvetésekben, továbbá a mindennapi életben játszott szerepe által az államok és az állampolgárok számára sem közömbös, hogy a forgalmi adó szabályozása miként formálja, módosítja jogaikat és kötelezettségeiket.

A forgalmi adó alapjaiban határozza meg az Európai Unió és egyben Magyarország gazdaságát, működését. Az általános forgalmi adóból származó bevételi előirányzatok nélkül manapság már elképzelhetetlen egy tagállami költségvetés. Így a forgalmi adó fontosságát felismerve tanulmányomban ezen adónem Európai Unió általi szabályozását kívánom ismertetni.

2. A jogharmonizáció

A tagállamok nemzeti jogrendszerei közelítésének igénye már a Közösségek megalakulásakor jelentkezett. A Római Szerződés intézményesítette is a jogharmonizációt, mint a tagállamok jogközelítésének fő formáját, és a tagállamok azóta is a jogegységesítés helyett inkább a jogharmonizációra törekszenek. A cél elsősorban nem egy egységes jog kialakítása, hanem inkább a nemzeti jogrendszerek egymáshoz való közelítése, jogszabályok hasonlívá tétele, a nagyobb különbségek elkerülése. Az Európai Unió csak olyan mértékben kívánja meg a nemzeti jogszabályok közelítését, amennyire az adott kérdésben azt az egységes piac megfelelő működése megköveteli. Ebből megállapítható, hogy az Európai Unió jogharmonizációja végső soron az egységes piac, valamint az azt megtestesítő négy

alapszabadság érvényesülésének igényéből ered. A tagállamok számára előírt jogharmonizációs kötelezettség is abból fakad, hogy az egységes piac akadálymentesen működhessen. Így a Közösség a jogharmonizáció során elsősorban arra törekszik, hogy a tagállamokban azonos piaci feltételek jöjjenek létre az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad mozgása érdekében, és az azonos jogi feltételrendszer következtében az Unión belül zavartalan legyen a piaci szereplők versenye.

A jogharmonizáció másodlagos jogalkotáson keresztül valósul meg, fő eszköze az irányelv, amelynek alkalmazásával a legkisebb összeütközésekkel biztosítható a közösségi jogközelítés. Az irányelv lényege, hogy csak a célt és a megvalósítás határidejét jelöli meg, a jogszabály megalkotását, és a nemzeti jogrendszerbe történő transzponálását a tagállamokra bízva, amelyek így a közösségi jogszabályt saját jogrendjükbe hagyományaiknak és belátásuknak megfelelően tudják átültetni.

Az Egységes Európai Okmány a Római Szerződés kiegészítésével olyan szabályokat vezetett be, amelyek intenzívebbé tették a jogharmonizációs folyamatot. Az Egységes Európai Okmány az irányelvek mellett -egyes értelmezések szerint- az ajánlásokat is a jogharmonizációs eszközök közé sorolta.

Bár a tagállamok jogszabályainak közelítése az Európai Unió egyik fő eszköze, a jogharmonizációnak vannak korlátai. Mivel a tagállamok belső jogában lehetnek olyan elemek, amelyek magasabb színvonalú, igényesebb szabályozást nyújtanak, mint a közösségi jog, ezért bizonyos esetekben, szükség lehet a nemzeti jog védelmére a megengedőbb közösségi joggal szemben.

2.1. A magyar jogharmonizáció

Magyarország csatlakozásához elengedhetetlen volt a *acquis communautaire* elfogadása, elismerése, alkalmazása és átültetése. Az *acquis communautaire* fogalma a közösségi joganyagot, a közösség jogi vívmányait jelenti. Ezek a vívmányok normákból és joggyakorlatból állnak, magukba foglalják az elsődleges és másodlagos joganyagot egyaránt.

Magyarország már 1990-ben a 2006/1990. sz. Kormány Határozatban rögzítette, hogy az Európai Közösségek jogának tekintetbevételét megkívánja a magyar törvényhozási tevékenység során. Az Országgyűlés által törvényben kihirdetett Társulási (Európa)

Megállapodás átfogó jogi harmonizációs programot hozott olyan területeken mint a vámok, a társasági jog, a bankjog az adózás, a tőkemozgás, a közbeszerzések stb.¹

Az adózási „acquis” és a vonatkozó magyar szabályozás 1999 tavaszán került átvilágításra, amelyet követően a magyar fél tárgyalási pozíciójában megfogalmazta azokat a területeket, ahol a csatlakozást követően átmeneti mentességi igénnyel, derogációval kívánt élni. A megfogalmazott mentességi igényeken kívüli joganyagra vonatkozóan ugyanakkor vállalta, hogy azt legkésőbb a csatlakozás időpontjáig jogrendjébe átülteti. Így 2004. május 1-re az általános forgalmi adó szabályozása teljes körűen harmonizálttá vált az Európai Unió előírásainak megfelelően.

3. Az adóharmonizáció

Az adópolitika alakítása az egyes államok pénzügyi szuverenitásának legfontosabb szimbóluma, egyben a nemzeti gazdaságpolitika legfontosabb eleme, amely a közkiadások finanszírozásának és a jövedelem újraelosztásának alapját képezi. Az Európai Unióban az adópolitika alakítása döntően tagállami hatáskörben van, és az Unió csak abban az esetben él a harmonizáció eszközével, ha egyes kérdések helyi (tagállami) szinten nem oldhatók meg. Elsődleges célja az, hogy a tagállamok adópolitikájának alakításakor az Európai Közösség alapító szerződésében rögzített célok megvalósítása ne kerüljön veszélybe.²

Az Európai Unió további célja a nemzeti (adó)jogrendszerek, (adó)jogszabályok hasonlósá tétele, a belső piac működését zavaró különbségek megszüntetése. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kötelező jelleggel, minden részletre kiterjedően előírják az egyes tagállamok számára, hogy milyen (adó)jogszabályokat kell alkalmazniuk.

Az adóharmonizáció végső soron az egységes belső piac, illetve az azt megtestesítő négy alapszabadság – az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása-érvényesülésének igényéből származik.³

A közösségi jogrendszer számára a jog védelmét, annak betartását, és alkalmazását az Európai Bíróság biztosítja, ez az a szerv az unión belül, amely adóügyekben főleg a Szerződés 234. cikkén alapuló előzetes döntéshozatali eljárásban dönt. A bíróság ítélkezési gyakorlata a közvetett adózás területén a legkiterjedtebb, azonban gyakorlatának jogforrási jellege

¹ Király Miklós: Az európai közösség kereskedelmi joga Közgazdasági és Jogi Kiadó Budapest 1999. 48. o.

² www.bmeip.hu

³ www.euvonal.hu

elsősorban a közvetlen adókkal kapcsolatos ügyekben kerül előtérbe. Itt ugyanis a jogszabályi szintű harmonizáció gyakorlatilag hiányzik, ezért a bírósági gyakorlatnak kell biztosítania egyes alapszabadságok megfelelő érvényesülését.

3.1. Az adójog harmonizációja az elsődleges jogforrásokban

A Római Szerződés megállapítja azokat az alapelveket, amelyeknek adópolitikájuk kialakítása során meg kell felelniük az egyes tagállamoknak. A szerződés 90. cikke előírja az adósemlegességet és a hasonlóan minősülő termékek eltérő adóztatásának tilalmát.⁴ A cikk első bekezdése megtiltja a tagállamok számára, hogy közvetve, vagy közvetlenül másik tagállamból származó árura olyan adót vessenek ki, amely meghaladja a hasonló hazai termékre közvetve, vagy közvetlenül kivetett adó mértékét. A második bekezdés kiterjeszti a tilalom hatáskörét, amennyiben megtilt bármilyen olyan adóztatási gyakorlatot, amely valamely áru védelmét szolgálja. Tehát ebből következően tiltott az a gyakorlat amelynek következtében egy exportcikk magasabb adó alá esik, mint ugyanaz a hazai piacra előállított termék, amennyiben a szóban forgó adó a tagállam belső adórendszerének része.

A 90. cikk első bekezdése értelmében tehát azt kell megvizsgálni, hogy a hazai és az importált termékek adóterhei egyensúlyban állanak-e. A második bekezdés vele ellentétesen viszont megtiltja a burkolt támogatás minden formáját, amely a hazai termékekkel közvetetten vagy ténylegesen versenyző termékeket sújtja, akkor is, ha ezek nem hasonló termékek. Ez a cikk testesíti meg a Közösség adó diszkriminációs tilalmát.⁵

A 91. cikk előírja a tagállamok számára, hogy adó visszatérítések összege nem haladhatja meg a befizetett adó mértékét.⁶ A 92. cikk szerint a közvetett adók esetén nem lehetségesek exporttámogató vagy import ellensúlyozó jogszabály módosítások. A 91. és 92. cikk tehát az adójogi támogatási eszközök alkalmazását tiltja, tekintettel arra, hogy az egyes gyengébb nemzetgazdaságok működése, versenyhelyezete egy erősebb tagállam piacszerzési, gazdaságmotiváló döntése miatt veszélybe kerülhetne, ami az egész Közösség gazdaságának fejlődését egyenlőtlené tehetné. Ennek oka, hogy az egységes piac eltérő adottságú és

⁴ Egyetlen tagállam sem vet ki a másik tagállamból származó árukra sem közvetve, sem közvetlenül semmiféle olyan belföldi adót, amely magasabb mint, a hasonló jellegű hazai árukra kivetett adó. Továbbá egyetlen állam sem vet ki egy másik tagállamból származó árukra olyan belföldi adókat, amelyek alkalmasak arra, hogy közvetve más terméket védjenek.

⁵ www.lib.uni-corvinus.hu/phd/mocsary_peter.pdf

⁶ Azok az áruk, amelyeket a tagállamok egyikébe exportálnak, nem részesülhetnek nagyobb adó visszatérítési kedvezményben, mint amilyen nagyságú adók közvetve vagy közvetlenül terhelték azokat.

fejlettségű piacgazdaságokból tevődik össze. A szerződés csak abban az esetben enged kivételt, ha az Európai bíróság és a tanács is előzetesen támogatja azt, ám ekkor is csak korlátozott időtartamra engedélyezheti.⁷

A Szerződés 93. cikke képezi a harmonizációs tevékenység jogi alapját, amely rögzíti, a forgalmi adók, jövedéki adók és egyéb közvetett adók egyhangú döntéssel való harmonizációjának kötelezettségét.

3.2. Az adójog harmonizációja a másodlagos jogforrásokban

A Közösség adójogi rendszerét a Szerződések által rögzített keretek között a másodlagos jogforrások építették ki.

Ezek a másodlagos jogforrások a gazdasági integráció fejlődésével párhuzamosan alakultak ki. A közösségi adójogszabályok elfogadása egyhangú tanácsi döntést igényel, - bármely tagállam vétója megakadályozza a harmonizációs céllal előkészített jogszabályt emiatt ezen a területen a harmonizáció lassabb és burkoltabb formában következik be, mint a közösségi politikánál.

A adóharmonizáció leginkább a másodlagos jogalkotáson keresztül valósul meg, fő eszköze az irányelv. Az irányelv lényege, hogy csak a célt és a megvalósítás határidejét jelöli meg. A jogszabályok megalkotását, a nemzeti jogrendszerbe illesztését, a részletszabályok kidolgozását, hazai viszonyokhoz igazítását a tagállamokra bízta.⁸

Az Európai Unió az árukhoz, szolgáltatásokhoz kötődő adók, az ún. indirekt adók harmonizációjában érte el a legmagasabb szintet. Így az adók közül az általános forgalmi adó mellett a jövedéki adó tekinthető a leginkább harmonizált adónemnek. Ezen felül eljárási, együttműködési szabályokat határoz meg a tagállamok adóhatóságai közti akadálytalan kooperáció érdekében.

Mivel a tagállamok adórendszere mind az adóteher megoszlását, mind az adóztatás technikai megoldásait tekintve jelentősen különbözik egymástól, az adóharmonizáció csak fokozatosan megvalósítható feladatot jelent az Unió számára. Ennek során -amint az fentebb leírásra került- az adósemlegesség, vagyis az import- és a hazai termékek azonos adóügyi

⁷ Vértesy László: Hozzáadottérték-adó az Európai Unióban Európai Tükör 2008/4 67.o

⁸ www.euvonal.hu

megítélése központi kérdés. Ez elsősorban a közvetett adók esetében érdekes, hiszen ezek az adók érintik leginkább az uniós áruforgalmat.⁹

4. A forgalmi adók

4.1. A forgalmi adóról általánosságban

Az általános forgalmi adó az összfézisú közvetett nettó adók egyik formája. Az adó fogalma alatt olyan közterhet értünk, amelyet a jogszabályban meghatározott természetes személyek, jogi személyek és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek kötelesek az állami feladatok megoldásának fedezetére teljesíteni. Az általánosság a definícióban azt jelenti, hogy lényegében minden kereskedelmi ügyletre kiterjed, kivéve ha a jogszabály másként rendelkezik. A forgalmi adót az adótörvényekben meghatározott áruk és szolgáltatások tulajdonjogának átruházása, vagy mások számára való munkateljesítés után a törvényben meghatározott mértékben és ugyancsak ott meghatározott személyek fizetik azzal a céllal, hogy az adó terhe végül a fogyasztóra háruljon. Az összfézisú adók esetében valamennyi termelési és értékesítési szakaszban meg kell fizetni a teljes adót. Az adóhalmozódás elkerülése végett továbbértékesítés esetében a korábban felszámított és megfizetett adót le lehet vonni a befizetendő teljes adóból, amit végül a fogyasztó visel. (Egy fázisnál a termelési és értékesítési folyamatot csak egyszer, az adózási ponton adóztatják, a többfázisú adónál pedig egyes szakaszok mentesülnek az adózás alól.) Közvetett az az adó, ha azt az adóztató hatalom attól szedi be, akik szándéka szerint csupán az adók előlegezői, míg viselői az adóáthárítás révén mások lesznek.¹⁰ Ami azt jelenti tulajdonképpen, hogy az adóteher viselője és az adóteher megfizetője nem ugyanaz a személy.

Az általános forgalmi adóról elmondható még, hogy semlegességét egyaránt tekinthetjük előnynek és hátránynak is. Szociális és igazságossági szempontok alapján méltánytalan, mert a szegényebb néprétegek az alapvető szükségletüket kielégítő termékekért ugyanolyan adómértéket fizetnek, mint a jómódúak. Ugyancsak hátránya, hogy az állam a jövedelmeket így kétszer adóztatja meg: először, amikor keletkezik a jövedelem, másodsor pedig a felhasználáskor. Mindezek ellenére van egy nagyon nagy előnye is a forgalmi adónak, ez pedig a nagysága (mértéke) és a hozamának állandósága, mert a központi költségvetés

⁹ www.bmeip.hu/

¹⁰ Sztterényi József: Közgazdasági Enciklopédia Atheneum 1930. 14. o.

bevételeiben a legstabilabb szerepet játssza. Továbbá megemlíthető még, hogy viszonylag alacsony az igazgatási költsége, valamint a vállalkozás nyereséges működése sem kritérium létrejöttéhez.¹¹

4.2. A forgalmi adók harmonizációja

Míg a közvetlen adókkal kapcsolatban az Európai Közösségek tagállamainak máig nem sikerült megegyezésre jutniuk, az általános forgalmi adó harmonizációja az 1960-as évektől kezdve folyamatosan halad előre. Ennek következtében a korábban működő kumulatív többfázisú forgalmi adó rendszerei megszűntek, helyüket a magyar adórendszerben általános forgalmi adóként ismert hozzáadottérték-adó vette át. A forgalmi adó a közvetett adók egyik fajtája. A közvetett adók közé sorolják az áruk és a szolgáltatások forgalmával, termelésével, illetve fogyasztásával kapcsolatos adókat és a fogyasztási adókat. Forgalmi adót a termékértékesítések és szolgáltatásnyújtások, valamint a termékimport után kell fizetni. Az adó alapja az értékesítés ellenértéke, amelyre százalékos mértékű adókulcsot határoznak meg.

A forgalmi adóztatás területén szükséges harmonizáció már a kezdetekben is az integrációs célok között szerepelt. Ennek oka pedig az volt, hogy a tagállamok által alkalmazott kumulatív vagy kaszkád forgalmi típusú adóztatás, amely esetében nincs visszaigénylési lehetőség, azaz az adó összege a termelési fázisok függvényében különböző lehet, nem verseny semleges, és a vertikális nagyvállalatokat előnybe hozta. Ugyanis a kumulatív többfázisú forgalmi adóztatás alapján a termékeket minden egyes ügylet után megadóztatták, tehát a teljes adóteher nem kizárólag az adómérték, hanem az ügyletek számának függvénye is volt. Ez a szabályozás így az integrált nagyvállalatokat részesítette előnyben a kisebb vállalatokkal szemben, melyek kiszorultak a piacról.¹²

4.3. A hozzáadottérték-adó rendszere

A forgalmi adók újabb fajtáját a hozzáadottérték-adót először Franciaországban vezették be 1954-ben. Ez az adóztatási forma ugyancsak többfázisú, de nem kumulatív adó, ugyanis a hozzáadottérték-adó lényege, hogy nem a költségeket is magába foglaló ellenértéket

¹¹ Földes Gábor: Adójog Osiris Kiadó Budapest 2004. 241.o.

¹² Szloboda Alíz: A magyar áfa-szabályozás változásai az uniós csatlakozás tükrében Európai Füzetek 17. 2003. 5. o.

adóztatja, hanem az úgynevezett hozzáadott értéket: az eladási ár, vagyis a bevétel és a kiadások (költségek) különbségét. A szabályozás gyakorlati megvalósulása döntően vállalati szinten zajlik: a vállalat eladott termékei, nyújtott szolgáltatásai után fizetendő forgalmi adójából levonhatja a beszerzéseiben már kifizetett forgalmi adót. Ebből következik, hogy a végső fogyasztói ár adótartalma nem függ az ügyletek számától, annak ellenére, hogy ebben a rendszerben is minden értékesítési fázisban megjelenik az adó.

Az 1967. április 11-én elfogadott első és második áfa-irányelv a tagállamok számára előírta, hogy még 1970. január 1-je előtt bevezessék a hozzáadottérték-adó rendszert. Az első áfa-irányelv 2. cikke a közös rendszert a következőképpen határozta meg:

„A közös áfa-rendszer elve azt jelenti, hogy a termékértékesítésre és a szolgáltatásnyújtásra olyan általános fogyasztási adót kell alkalmazni, amely arányos a termékek és szolgáltatások árával, függetlenül az adómegállapítást megelőző, az előállítási és terjesztési fázis során felmerülő ügyletek számától.

A termékek és szolgáltatások ára alapján számított, e termékekre és szolgáltatásokra alkalmazott mértékű áfa az egyes ügyletek alapján a költségtényezőkénti input áfa levonása után számítható fel.

A közös áfa-rendszer szabályai a kiskereskedelmi fázisban is alkalmazandók”

Ma Magyarországon ez a mechanizmus az áfa-rendszer bevezetése (1988) óta már megszokottnak nevezhető, de a közösségi rendszer megteremtésekor 1967-ben mindez forradalmi újtásnak számított.¹³

Azonban az első két áfa-irányelv nem oldotta meg végleg a problémákat, mivel a korábban idézett 2. cikk utolsó bekezdése értelmében a tagállamok többféle opciót is alkalmazhattak, illetve az irányelv hatálya sem terjedt ki minden ügyletre. A rendszernek a kiskereskedelmi forgalomban történő alkalmazása választható volt, valamint csak a második irányelv B mellékletben felsorolt szolgáltatásokra terjedt ki a rendszer hatálya. Továbbá a tagállamok a második irányelv 10. cikke értelmében szabadon állapíthattak meg a rendszer alkalmazása alóli mentességeket, valamint a második irányelv 17. cikke értelmében a tagállamok korlátozhatták, illetve kizárhatták a levonási jog gyakorlását egyes tőkejavak esetében.

A fogyatékoságok, valamint az adómértékek harmonizációjának hiánya ellenére az első és a második irányelv által meghatározott új rendszer kielégítette az akkori igényeket. A

¹³ Óry Tamás: A közös áfa-rendszer 1. Európai Tükör 2007/2 82.o.

további harmonizációs szükséglet a Tanács 1970. áprilisi határozata után alakult ki. A határozat a korábbi tagállami hozzájárulásoknak a közösségi saját források rendszerével való felváltását mondta ki. A határozat 4. cikke a közösségi saját források rendszerének egyik elemként a közösségi szabályoknak megfelelő egységes módon meghatározott adó-megállapítási alap egy százalékát meg nem haladó mértékű áfa-bevételt jelölte meg. Valamint a tagállamok képviselői felismerték, hogy csak a további harmonizáció segítheti elő az adósemlegesség kialakítását a tagállamon belül, illetve a tagállamok között.¹⁴

1977. május 17-én hozták meg a hatodik (77/388/EGK) áfa-irányelvet, amely máig meghatározza a Közösség hozzáadottérték-adó rendszerét. A hatodik áfa-irányelv a második áfa-irányelvet hatályon kívül helyezte, valamint részletesen szabályozott olyan lényeges kérdéseket, mint a területi, tárgyi, személyi hatály, és a fontosabb adójogi alapfogalmakat, mint például az adó alapja, mértéke, adómentesség, adólevonási jog. Az irányelv megalkotásánál arra törekedtek, hogy az irányelvben, mint egyetlen jogforrásban legyen megtalálható az áfa-előírások legnagyobb része.

A hatodik irányelv hatályba lépését követően a Közösségen belül tovább folyt a harmonizációs munka. Ennek eredményeként született meg a nyolcadik irányelv, amely a Közösségen belüli, de az egyes tagállamokhoz képest külföldi adóalanyok részére történő adó-visszatérítés közös szabályait tartalmazta. A tizedik irányelv az ingók bérbeadásának áfavonzatait rendezi. A tizenharmadik irányelv 1988. január 1-jén lépett hatályba, és kiterjesztette a hozzáadottérték-adó visszatérítését a Közösség területén illetőséggel nem rendelkező alanyokra is. A tizenhetedik irányelv, mely mentességet biztosított egyes termékek átmeneti importjára, 1993. január 1-jétől, a belső piac működésétől hatályát veszítette.

A belső piac működését megelőzően, a Közösségen belüli termékértékesítés adóztatása eltért a tagállamok közötti termékexport adóztatásától a hatodik irányelv rendelkezései miatt, ugyanis a termékexport teljes adómentességet élvezett, és a termékeknek a határon való áthaladása után az importáló ország áfáját kellett megfizetni. Szolgáltatásnyújtás esetén- szintén megfelelően a hatodik irányelv rendelkezéseinek- a szolgáltatás jellegétől függően a szolgáltatást nyújtó, a szolgáltatást igénybe vevő, illetve a szolgáltatásnyújtás helye szerinti tagállam adórendszerének szabályait alkalmazták.

Az Európai Bizottság 1985 júniusában egy ún. Fehér Könyvben kezdeményezte, hogy az egységes belső piac érdekében a határokon keresztül zajló közösségi ügyletek azonos

¹⁴ Óry Tamás: A közös áfa-rendszer 1. Európai Tükör 2007/2 83.o.

elbánásban részesüljenek, mint tagországokon belüliek. Két évvel később a Bizottság egy új áfa-szabályzás bevezetését kezdeményezte, melynek értelmében a termékek és szolgáltatások adóztatására a származási ország szabályai szerint történt volna. Az így befolyt adóbevétel pedig újraelosztásra került volna az egyes tagállamok között azért, hogy a célország szabályai szerinti bevételi források ne csökkenjenek.¹⁵

A hatodik irányelv legjelentősebb módosítására 1991 december 16-án került sor a 91/680/EGK irányelv Tanács általi elfogadásával, amely egy átmeneti áfa-rendszert vezetett be és amelyben a célország szabályai érvényesültek. Ez az átmeneti áfa-rendszernek nevezett 1993. január 1-jétől hatályba lépett szabályozás egyes területeken már megvalósítja az eredet ország szerinti adózást, de többségében az azt megelőző, az export-import ügyletekre épülő rendelkezések vonását viseli magán. A célország elvén alapuló előírások új terminológiát vezettek be a tagállamok közötti termékértékesítésre vonatkozóan: ami az egységes piac létrejötte előtt egy másik tagállamból származó termékimport volt, az az átmeneti áfa-rendszerben a Közösségen belüli beszerzés lett, ellentétpárjaként pedig a közösségen belüli értékesítés váltotta fel a tagállamok közötti termékexportot.

Az átmeneti áfa-rendszert megalkotása idején csak 1996 végéig kívánták érvényben tartani, de az erre vonatkozó jogforrás szövege már eredetileg úgy fogalmazott, hogy az átmeneti szabályozást automatikusan meghosszabbítotttnak kell tekinteni addig, amíg a Tanács meg nem alkotja a végleges szabályok alkalmazásához szükséges irányelveket. Hosszú távon továbbra is az eredet szerinti adózáson alapuló áfa-rendszer felállítása a cél, mivel ez felel meg leginkább az egységes piac elvárásainak. Az utóbbi években azonban hivatalos állásponttá vált, hogy a közeljövőben csak a mai szabályok kisebb átalakítására, egyszerűsítésére, modernizálására lehet számítani.¹⁶ Ebből következik, hogy a tagállamok ragaszkodnak kialakult áfa-rendszerükhöz, és annak teljes megváltoztatásának időpontját minél későbbre szeretnék halasztani. Az elmúlt tíz év és napjain uniós joganyaga alapjaiban nem változtatta meg a fenti állapotot, pusztán részletszabályokkal egészítette ki az eddigi közösségi vívmányokat. Ilyen például a használt cikkekre, a műalkotásokra, a gyűjteményi tárgyakra és a régiségekre vonatkozó 94/5/EK irányelv, vagy a távközlési szolgáltatásokat érintő 1999/59/EK irányelv, valamint a 2004/79/EK irányelv, amely Ciprus, Csehország,

¹⁵ Öry Tamás: A közös áfa-rendszer 1. Európai Tükör 2007/2 84.o.

¹⁶ Tárnoki Péter: Az egységes piac általános forgalmi adó szabályai Európai Füzetek 2. 2003. 4. o.

Észtország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia csatlakozása miatti változtatásokat foglalja magába.¹⁷

A hatodik irányelv által nyitva hagyott kérdések közül az egyik legnagyobb jelentősége a tagállamonként eltérő adómértékek közelítésének volt. Az ezen a téren vázolt bizottsági elképzelések jelentős tagállami ellenkezést váltottak ki. Különösen a britek elleneztek mindenféle adómérték-közelítést. Végül hosszas egyeztetések után sikerült megtalálni a mindenki számára elfogadható megoldást. Ez pedig a 92/77/EGK irányelv létrejöttét eredményezte, amely a tagállamok számára a 15%-os minimális normál és az 5%-os minimális kedvezményes áfa-kulcsot írja elő. Ezen adókulcsokon túl a nulla és az extra alacsony 5% alatti kulcsok alkalmazására csak átmeneti alapon van lehetőség.

4.4. A hatodik irányelv szabályai

A tárgyi hatályról az irányelv második cikke rendelkezik eképpen:

„Az áfa (VAT)-irányelv hatálya a következő ügyletekre terjed ki:

1. Az adott ország területén az adóalany által, ebben a minőségben megvalósított termékértékesítés és szolgáltatásnyújtás;
2. A termékimport.”

A közös áfa-rendszer alapvetően a területi elvre épít, amikor kimondja, hogy a tagállam a termékértékesítést és a szolgáltatásnyújtást, valamint a nem tagállamból származó importot abban az esetben adóztathatja, ha az a területén valósul meg.

A hatodik irányelv 2. cikke alapján az áfa az adott ország területén megvalósuló termékértékesítést és szolgáltatásnyújtást terheli. A területi hatály kérdésénél figyelembe kell venni a Római Szerződés 227. cikkét, amely az egyes tagállamokhoz tartozó különleges státusú területek kérdését rendez. Így például Gibraltár bár a Római Szerződés hatálya kiterjed rá, a közös áfa-rendszerben nem vesz részt.¹⁸

Az irányelv 4. cikke alapján az adóalany az a személy, aki a Közösség területén, bármely helyen, bármilyen típusú gazdasági tevékenységet önállóan és függetlenül végez, e tevékenység céljára és eredményére tekintet nélkül. Az adóalany ilyen mivoltában jár el, amikor önállóan folytat a 4. cikk (2) bekezdésében meghatározott gazdasági tevékenységet. E

¹⁷ Vértesy László: Hozzáadottérték-adó az Európai Unióban Európai Tükör 2008/4 73.o

¹⁸ Öry Tamás: A közös áfa-rendszer 1. Európai Tükör 2007/2 86.o.

szerint a gazdasági tevékenység magában foglalja a termelők, a kereskedők, a szolgáltatók tevékenységét, ide értve a bányászati és a mezőgazdasági tevékenységet, illetve egyes szakmai tevékenységeket, valamint a birtokba nem vehető dolgok folyamatos jellegű, jövedelemszerző céllal történő hasznosítását.

Az irányelv 5. és 6. cikke határozza meg az adóköteles tevékenység fogalmát. A termékértékesítés birtokba vehető dolgok feletti, tulajdonosként való rendelkezési jog átruházását jelenti. Az irányelv szolgáltatásnyújtásnak tekint minden olyan ügyletet, amely nem minősül termékértékesítésnek.¹⁹

A 7. cikk alapján termékimporton azon termékeknek a közösségbe való belépése értendő, amelyeknél a vámelőírások teljesítése vagy a vámok megfizetése korábban még nem történt meg, vagy amelyek az Európai Szén- és Acélközösség hatálya alá tartoznak, és nincsenek forgalomban. Emellett termékimport a harmadik országból származó termékeknek a Közösségbe való belépése, beléptetése is.

Az egyes ügyletek teljesítési helyének meghatározása központi eleme a szabályozásnak. A tagállamok közti vagy a nemzetközi kereskedelemben egységes rendszert kell rögzíteni annak érdekében, hogy ne fordulhasson elő, hogy mindkét érintett állam „magáénak követeli az ügyet”, pontosabban az ahhoz kapcsolódó adókivetési jogot.

Az irányelv 8. cikke szerint ha nem történik termékfeladás vagy fuvarozás, a termékértékesítés teljesítési helyének azt a helyet kell tekinteni, ahol a termék az értékesítés időpontjában található. Amennyiben a terméket az eladó, a vevő, vagy egy harmadik személy feladja, szállítja, vagy szállíttatja, a teljesítés helyének azt a helyet kell tekinteni, ahol a termék a feladás, vagy a fuvarozás megkezdésének időpontjában található. Amennyiben a terméket az eladó, vagy más az ő költségére fel- vagy összeszereli, akkor az értékesítés helyének az a hely minősül, ahol a fel- vagy összeszerelést elvégzik. Ha a terméket nem az eladó tagállamában, hanem egy másik tagállamban szerelik fel, vagy össze, akkor az exportáló tagállam megteszi a kettős adóztatás elkerüléséhez szükséges lépéseket.

A termékimportra a szabályozás azt az általános elvet alkalmazza, hogy ezek az ügyletek minden esetben az importálás országában történnek. Ezekben az esetekben a termék szállítása eredendően egy másik ország területén történne, de a felhasználás, a fogyasztás mégis az importálás országában következik be. Így a főszabálytól eltérően, amennyiben a

¹⁹ Szloboda Alíz: A magyar áfa-szabályozás változásai az uniós csatlakozás tükrében Európai Füzetek 17. 2003. 14.o.

termékeket a Közösségen kívüli területekről hozzák be, akkor az ügylet teljesítési helye nem az lesz, ahol a termék a szállítás kezdetén van, hanem az a tagállam, amelyben a Közösség területére belép a termék.²⁰

A hatodik irányelv a szolgáltatások teljesítési helyének meghatározására a szolgáltatás típusa, illetve a szolgáltatást igénybe vevő székhelye, telephelye, lakóhelye, tartózkodási helye, stb. alapján számos szabályt tartalmaz. Az előzetesen felszámított forgalmi adó szempontjából, ha egy tagállamban székhellyel (állandó lakóhellyel, tartózkodási hellyel stb.) rendelkező adóalany egy másik tagállamba irányuló szolgáltatásnyújtást végez a székhelye (állandó lakóhelye, tartózkodási helye stb.) szerinti államban megilleti az adólevonás joga.

A szolgáltatásnyújtás teljesítési helyének meghatározását a hatodik irányelv 9. cikke tartalmazza. E szerint a szolgáltatás teljesítési helyének az a hely minősül, ahol a szolgáltatást nyújtó gazdasági tevékenységének székhelye vagy állandó telephelye, ezek hiányban állandó lakóhelye vagy szokásos tartózkodási helye található. Általánosságban tehát megállapítható, hogy a szolgáltatások adóztatása mindig a szolgáltatást nyújtó fél országának szabályai szerint történik.²¹

Az adófizetési kötelezettség keletkezéséről az irányelv 10. cikke rendelkezik. A főszabály szerint az adófizetési kötelezettség a termékek leszállításakor, illetve a szolgáltatások teljesítésekor keletkezik. Attól függetlenül, hogy az értékesítés ellenszolgáltatását az igénybe vevő megfizette-e vagy sem a fizetési kötelezettség létrejön.

Az adóalap meghatározása az irányelv 11. cikke szerint történik. E szerint a belföldi ügyleteknél a főszabály szerint az adó alapját a vevő, a megrendelő vagy egy harmadik személy által fizetett ellenérték képezi, amelyhez az eladó, vagy a szolgáltatás nyújtója hozzájutott, vagy hozzá kell jutnia. Az ingyenes ügyleteknél az adó alapja az ellenértékül szolgáló termék és szolgáltatás adó nélküli forgalmi értéke, ilyen érték hiányában a termékeknek az adófizetési kötelezettség keletkezése időpontjában meghatározott előállítási költsége.

Az adómentességeket az irányelv 13., 14. és 15. cikke tartalmazza. A közösségi hozzáadottérték-adó rendszerben ez az adómentesség fogalma két tényállást jelent. Egyrészt beszélhetünk adómentes értékesítésekről, amelyek nem jogosítanak fel az előzetesen felszámított adó levonására -ez tulajdonképpen a magyar tárgyi adómentességgel hasonlatos-

²⁰ Szloboda Alíz: A magyar áfa-szabályozás változásai az uniós csatlakozás tükrében Európai Füzetek 17. 2003. 16.o.

²¹ Öry Tamás: A közös áfa-rendszer 4. Európai Tükör 2007/9

másrésről az egyéb mentességekről, amelyek az input adó levonására jogosítanak fel, ezek voltaképpen a nulla adókulccsal járó értékesítésnek tekinthetők. Az irányelv szabályozása szerint a tagállamok az egyéb közösségi rendelkezések fenntartása mellett mentesítik az adó alól az irányelvben tételesen felsorolt tevékenységeket. Azonban a tagállamok maguk dönthetnek a mentességek alkalmazásának feltételeiről, valamint az adócsalás és adókikerülés magakadályozásról.²²

Az előzetesen felszámított adó nem vonható, ha az adó alanya a 13. cikkben felsorolt, tárgyi adómentesség alá tartozó termékértékesítéshez és szolgáltatásnyújtáshoz használja fel a terméket és a szolgáltatást. Ilyen tárgyi adómentes termékértékesítés, vagy szolgáltatásnyújtás lehetnek például a következők: állami postaszolgáltatók által nyújtott szolgáltatás, kórházi és orvosi gyógykezelés, szociális ellátással és szociális biztonsággal szorosan összefüggő szolgáltatások és termékértékesítések.

Az adólevonást az irányelv 17. cikke szabályozza, amely alapján az adó alanya az általa értékesített termékek és nyújtott szolgáltatások után felszámított adóból levonhatja vagy visszaigényelheti az adóköteles értékesítéshez igénybe vett és számára leszámlázott termékekre és szolgáltatásokra, közösségi beszerzésekre vagy importra eső előzetesen felszámított adót. Az adólevonási jog a levonható adót érintő ügylethez kapcsolódó adófizetési kötelezettség beálltának időpontjában keletkezik.

A Tanács 2006. november 28-án fogadta el a 2006/112/EK irányelvet a közös hozzáadottérték-adó rendszerről és ezzel hatályon kívül helyezte a korábbi hatodik áfa-irányelvet. A több mint 400 cikkből álló új irányelv azonban alapjaiban és részleteiben is érintetlenül hagyta a korábbi szabályokat, csupán átláthatóbbá, egységesebb szerkezetűvé tette az eddigi szabályozást.

5. Záró gondolatok

A forgalmi adó szabályozása napjainkig számos változást élt meg, de olyan alapvető vonásai, mint hogy közteher, és a kereskedelmi forgalmat meghatározó termékértékesítéshez és szolgáltatásnyújtáshoz, exporthoz és importhoz kapcsolódik, mindvégig megmaradtak. Így csak elnevezésében, tárgykörében és működési mechanizmusában változott az adott kor

²² Szloboda Alíz: A magyar áfa-szabályozás változásai az uniós csatlakozás tükrében Európai Füzetek 17. 2003. 25.o.

követelményeinek megfelelően. Mára szinte minden állam pénzügyi és költségvetési rendszere alkalmazza, valamint az Európai Unióban is kiemelkedő szerepet játszik az uniós költségvetés és a négy alapszabadság megvalósulása tekintetében.

Az uniós hozzáadottérték-adó rendszer négy évtizedes múltja számos eredményt hozott, ennek ellenére az áfa-rendszer továbbra is átmeneti helyzetben van, ami valamelyest jogbizonytalanságot von maga után az Európai Unióban. A kialakult helyzet a tagállamok ellenállásának következménye, ami abból áll, hogy nem kívánnak egységesebb adórendszert kialakítani, valamint jogrendszerükbe sem építik be a közösségi -főként irányelvi- rendelkezéseket. Továbbá derogációt kérnek és kapnak még indokolatlan helyzetekben is. Ezek a hiányosságok és fogyatékoságok a Római Szerződés célkitűzéseit mégsem veszélyeztetik, az egységes belső piac a négy alapszabadságnak megfelelően működik, a tagállamok közti verseny is tiszta. Sőt, mindezek ellenére, a hozzáadottérték-adó rendszere a legharmonizáltabb jogterület a többi adófajtaéhoz képest. A forgalmi adó az adminisztrációs, számlázási és a külkereskedelmi szabályok terén a legharmonizáltabb. Továbbá kiépültek tekinthető a tagállami adóhatóságok közötti együttműködés, információcsere, amelynek lényeges elemei már korábban is léteztek államközi szerződések szintjén.

A forgalmi adóra vonatkozó szabályozás tehát még mindig az átmeneti rendszer keretein belül működik, amelynek legfőbb ismérve, hogy a származási ország szerinti adóztatást alkalmazza. Ez a rendszer viszont torzítja az egységes belső piac működését, mivel a kereskedelmi forgalom irányát sok esetben az egyes tagállami adószabályok, és nem a valós gazdasági célok határozzák meg. A számos módosító irányelv ezt csak elhanyagolható mértékben lazította a rendeltetési elv bevezetésével egyes esetekre.

A jövőre vonatkozóan nagy a valószínűsége annak, hogy az Európai Unió minden tagja komolyabban fogja venni az európai egységet, és ennek következtében hatékony együttműködés valósul meg a tagállamok között. Voltaképpen csak ezen az együttműködésen és integrációs magatartáson múlik, hogy kialakul-e egy versenysemleges és egységes uniós adórendszer, ahol először a közvetett adók adókulcsa lesz egységes minden tagállamban, majd pedig a közvetlen adók is elvesztik nemzeti jellegzetességeiket.

Az, hogy a világon egységes forgalmi adó alakuljon ki még elvi szinten is lehetetlennek tűnik. Ennek egyik oka, hogy vannak olyan államok, mint például Ausztrália, ahol nincs forgalmi adó, és nem is tervezik annak bevezetését. Továbbá a nemzetközi pénzügyi szervezetek sem állítanak fel erre vonatkozó követelményeket.

Felhasznált irodalom

Földes Gábor: Adójog Osiris Kiadó Budapest 2004.

Király Miklós: Az európai közösség kereskedelmi joga Közgazdasági és Jogi Kiadó Budapest 1999.

Óry Tamás: A közös áfa-rendszer 1. Európai Tükör 2007/2

Óry Tamás: A közös áfa-rendszer 4. Európai Tükör 2007/9

Szloboda Alíz: A magyar áfa-szabályozás változásai az uniós csatlakozás tükrében Európai Füzetek 17. 2003.

Szterényi József: Közgazdasági Enciklopédia Atheneum 1930.

Tárnoki Péter: Az egységes piac általános forgalmi adó szabályai Európai Füzetek 2. 2003.

Vértesy László: Hozzáadottérték-adó az Európai Unióban Európai Tükör 2008/4

www.bmeip.hu

www.euvonal.hu

www.lib.uni-corvinus.hu/phd/mocsary_peter.pdf

*Schweighardt Zsanett PhD-hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai Tanszék*

„Ha a társadalom nem tudja megvédeni egyes állampolgárait attól, hogy bűncselekmény áldozataivá váljanak, akkor legalább, ha bajba kerültek, próbáljunk meg rajtuk segíteni.”
(Az Európai Áldozatvédő Fórum alap gondolata)

Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás

1. A viktimológia kialakulása és tárgya

Az *áldozatvédelem* (viktimológia) a bűncselekmény sértettjével, a sértett és az elkövető kapcsolatával foglalkozó ismeretrendszer, az áldozatok tudományos igényű tanulmányozását jelenti. Kialakulása a XX. század közepére tehető. Az áldozatok iránti társadalmi szolidaritás azonban csak az 1970-es évektől erősödött fel, ettől kezdve vált meghatározóvá az e téren való cselekvés. A viktimológia a kriminológia alkalmazott tudománya, amely a bűncselekmények sértettei helyzetének jogi, pszichikai, szociális vonatkozású kérdéseit vizsgálja tudományos igénnyel. Elemzi a sértett jogi helyzetét, a sértett és az elkövető kapcsolatát, a sértetti jellemzőket, sértetti tipológiát ad, továbbá foglalkoztatja a sértetté válás megelőzése, a sértett segítése és kártalanítása. „Az **áldozatvédelem** [...] az **áldozattá válás megelőzését** szolgálja, az **áldozatsegítés** pedig a **bűncselekmény áldozatává vált személyek részére nyújtott szolgáltatás és kárenyhítés**.”¹

A téma egyik hazai szakértője, Görgényi Ilona² a következőkben jelöli meg a viktimológia kutatási területeit: a bűnözés, illetve egyes bűncselekmények áldozatorientált jellemzése; az áldozat viselkedése a bűncselekmény-szituáció előtt, alatt és után; az áldozat kapcsolata az elkövetővel; az áldozat közreműködése a büntetőeljárásban; az áldozat jogi helyzete, a bűncselekménnyel okozott kár megtérülésének módjai a büntető

¹ Kerezsi Klára, Kó József: Az áldozatsegítő szolgálat hatékonyságvizsgálata. Második szakasz. Összefoglaló jelentés. Budapest, 2008. 6.

Letölthető: http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/ald_seg_szolg_hatekonysagvizsgálata.doc (2009.03.08)

² Görgényi Ilona: A viktimológia alapkérdései. Budapest, Osiris, 2001. 37.

igazságszolgáltatási szférában és azon kívül; a bűnözéstől való félelem; az áldozatoknak nyújtandó segítség formái, az áldozattámogató szervezetek tevékenysége; a viktimálisan veszélyeztetettek köre és a viktimizáció megelőzésének módjai.

A viktimológiai kutatások körébe tartozik az ún. *általános viktimológia*, amely a társadalom valamennyi áldozatát vizsgálódása középpontjába állítja, így különösen a munkahelyi és közlekedési balesetek, valamint a természeti katasztrófák károsultjait.

Ettől eltérő áldozati körrel foglalkozik az ún. *modern viktimológia*, amely a hatalommal való visszaélés és az emberi jogok megsértésének áldozataira vonatkozó ismereteket összegző tudományág. A természeti erők, illetve az emberi tevékenység áldozatai kategóriákra épít. Mindazokkal foglalkozni kíván, akiket megfosztottak az élethez, az egészséghez, a tisztességhez és a biztonsághoz való jogaiktól.

Magyarországon azonban a viktimológia fogalommal a *kriminálviktimológiát* illetjük, amelynek célja, hogy az áldozat szempontjából, illetőleg az áldozatot szem előtt tartva értse meg a bűnözést.

2. Ki lehet áldozat?

Magától adódik a kérdés, hogy ki is tekinthető áldozatnak. Ennek legpontosabb megfogalmazását az 1985. november 29-én kelt A/RES/40/34. számú, „**A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről**”³ címet viselő ENSZ-nyilatkozat adja: *az áldozatok olyan személyek, akik egyénileg vagy kollektíven sérelmet szenvedtek - beleértve a fizikai és mentális sérülést, érzelmi szenvedést, gazdasági veszteséget vagy alapvető jogaik lényeges csorbitását is - a tagállamok hatályos büntető törvényeit sértő tevékenység vagy mulasztás, illetve a hatalommal való visszaélés révén.* Áldozat alatt értendők a *családtagok és eltartott személyek* és azok is, akik azért szenvedtek sérelmet, mert *beavatkoztak* annak érdekében, hogy segítsék az áldozatot, vagy azért, hogy megelőzzék az áldozattá válást. Ez az egyetlen dokumentum, amely az áldozati körben nemcsak a bűncselekmények, hanem a hatalommal való visszaélés áldozatait is említi.

³ <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm> (2009.03.15.)

Az Európai Áldozatvédő Fórum egyszerűbb definíciója alapján *áldozat az, akinek jogsértő magatartással vagy cselekedettel testi, lelki sérülést vagy anyagi kárt okoztak.*

Magyarországon a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 51.§ (1) bekezdése a következőképpen fogalmaz: „*Sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette.*” A sértettek köre tehát nem minden esetben esik egybe a büntető anyagi jogi passzív alany fogalmával. Az *áldozat* fogalma szélesebb spektrumon mozog, mint a sértetté, mivel kiterjed a *közvetett sértettekre és a jogi személyekre is*. Az áldozat inkább köznyelvi kifejezés, a bűncselekmény természetes személy sértettjén kívül magába foglalja a sértettnek a Ptk. 685. § b) pontja értelmében vett közeli hozzátartozóit is. Az áldozattal azonos bánásmódban kell részesíteni azokat a személyeket is, akiket a bűncselekmény negatívan érintett, akiknek életvitelét hátrányosan befolyásolta, illetve akik ennek következtében még lelki, fizikai vagy erkölcsi sérülést is szenvedtek.

3. Áldozattípusok⁴

Az áldozat és az elkövető közötti kapcsolatnak, az egymásra vonatkoztatott attitűdöknek a feltárása hozzásegít minket ahhoz, hogy a bűncselekmények genezisében betöltött szerepüket illetően fontos következtetéseket vonhassunk le. Ennek mentén kialakíthatók bizonyos megelőzési programok. **Seeling** a következő áldozattípusokat jelöli meg:

1. *Nem résztvevő áldozat*: öntudatlan, tehetetlen, adott esetben ellenálló, de legtöbbször nem képes védekezni a viktimizációval szemben.
2. *Látens áldozat*:
 - bio-pszichológiailag prediszponált (életkor, nemiség, fizikai állapot és alkat, elmebetegség)
 - társadalmilag prediszponált (foglalkozás, társadalmi helyzet, életkörülmények, anyagi okok)
 - erkölcsi vagy pszichopatologikus állapot (kapzsiság, hiúság, naivság, hiszékenység, életuntság, jellembeli ingatagság, alkoholizmus, depresszió, perverz szexuális ösztön)

⁴ Vigh József (szerk.): Fejezetek a szakkriminológia köréből. Budapest, Tankönyvkiadó, 1973. 10.

3. *Provokáló áldozat:*

- passzív, közvetett (hanyag, elővigyázatlan)
- aktív, közvetlen (egyetértő, nem egyetértő, de provokáló, jogos védelem, „belerántó”, igazságtalanul cselekvő)

4. *Résztvevő áldozat:*

- passzív (egyszerű vágy, egyetértés, belenyugvás, cinkosság, közönyösség)
- aktív (hozzájáruló, együttműködő)

5. *Hamis áldozat:*

- képzelt (jóhiszeműen: szuggesztió, beteges megszállottság, rosszhiszeműen)
- önmaga áldozata (jóhiszeműen: saját hanyagság, elővigyázatlanság, rosszhiszeműen: öngyilkos, öncsonkító, narkotikumot használó, biztosítási összegért öngyújtogató)

Seelinghez hasonlóan **Hans von Hentig** is vizsgálta az áldozatok közrehatását egyes deliktumok, különösen a személy elleni erőszakos bűncselekmények létrejövetelében. Vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az elkövető és az áldozat kapcsolatára a kölcsönösség, a reciprocitás jellemző. Az erőszakos bűncselekmények estében az áldozat is alakítja, formálja az elkövetőt és a bűncselekményt. Gyakori, hogy provokálja az elkövetőt, illetve kooperatív magatartást tanúsít. Hentig „A bűnöző és áldozata” (1948) című munkájában az alábbi tizenegyes csoportosítást tette közzé:

- *Fiatal:* „A gyenge élőlény az állatvilágban és az emberek között valószínű, hogy valamilyen támadás áldozatává válik.”
- *Nő:* „A női nem a gyengeség egyik formája.”
- *Idős:* „Az öregedő ember sokféle értelemben hátrányos helyzetben van.”
- *Értelmileg fogyatékos és egyéb mentális zavarban szenvedő:* „A gyengeelméjűség, az elmebetegség, a narkomán és az alkoholista életforma a potenciális és tényleges áldozatok egy másik nagyobb csoportját jellemzi.”
- *Bevándorlók, kisebbséghez tartozók:* „A tapasztalatlan és szegény bevándorló könnyen eshet mindenféle svindler áldozatául.”
- *Depressziós:* „Azok a személyek, akiknek gyenge az önvédelmi ösztönük, nem kétséges, hogy gyakran viktimizálhatók.”

- *Kapzsi*: „Ő egy másik kitűnő áldozati típus.”
- *Szemérmelen*: „Számos esetben a nő viselkedése több, mint engedékenységgel, vagy még aktív szerepet is játszik az ún. elcsábításban.”
- *Magányos és kiábrándult*: „A magányos könnyű zsákmány a kitörés iránti sóvárgás és amiatt az optikai illúzió miatt, hogy a várva várt esemény bekövetkezik.”
- *Zsarnok*: „A családi tragédiák háttérben rendszerint megtaláljuk ezt a típust.”
- *Gátolt, mentességet élvező és ellenszegülő*: „Viszonylag biztonságos rablást elkövetni olyan helyzetben, amely nem engedi meg az áldozatnak, hogy jelentse az esetet.”

Benjamin Mendelsohn az áldozatnak a bűncselekmény elkövetésében betöltött kauzális szerepe miatt az elkövetőt és az áldozatot „bűnügyi párosnak” nevezi. Szerinte négyféle áldozattípus létezik: *teljesen ártatlan* áldozat; az áldozat *ugyanolyan bűnös, mint az elkövető*; az áldozat *bűnösebb, mint az elkövető*; *kizárólagosan*, teljes egészében, nagymértékben *bűnös* áldozat.

A bűnözés áldozatainak nyújtandó segítségről szóló Rec(2006)8. számú Európa tanácsi ajánlás szerint a személyiségi jellemzők vagy a bűncselekmény körülményei alapján felállítható az ún. *sebezhető áldozatok*⁵ (vulnerable victims) kategóriája, akiknek helyzetük alapján speciális intézkedésekre van szükségük. Személyiségi jellemzők alapján ide sorolhatók a 18 éven aluli, a mentálisan fogyatékos, illetve a mozgássérült személyek.

4. Áldozatpolitika és büntető felelősségre vonás

Az áldozatpolitika jelentősége napjainkban felértékelődött. Összefüggésbe hozható ez mindenekelőtt a *büntető igazságszolgáltatási koncepciók változásával*. A büntető felelősségre vonás célját illetően háromféle felfogás és az ezeknek megfelelő gyakorlat uralkodott és váltotta fel egymást a fejlett nyugati társadalmakban.

- I. Elsőként a XVIII. század végi, XIX. század eleji *klasszikus büntetőjogi* elvekre épülő *retributív igazságszolgáltatás* dominált. A bűncselekményt a

⁵ Görgényi Ilona: Az áldozattá válás megelőzése. A „Közbiztonság-Társadalmi Bűnmegelőzés-Büntetőpolitika” címmel az OBMB által 2007. november 30-án megrendezett konferencián elhangzott előadás. <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=482> (2009.03.12.)

szabad akarat káros megnyilvánulásának tartotta, azaz *indeterminista* volt. A *proporcionális*, azaz *tettarányos büntetés* indokoltságát hirdette a megsértett jogrend helyreállítása érdekében.

II. A XX. század elejétől egyre inkább uralkodóvá vált a *pozitivistá kriminológiai* nézetek hatására a *preventív igazságszolgáltatási* szemlélet. Eszerint a bűnös emberi magatartások mögött éppúgy törvényszerűségek bújnak meg, mint a többi társadalmi, valamint a természeti jelenségek körében. Mivel minden jelenségnek oka van, így a *bűncselekmény okozatnak* tekinthető. A *determinációt*, azaz a relatív szabad akaratot hirdette. A bűnözésnek is objektív okai vannak tehát, amelyek mellett figyelembe veendők az elkövető szubjektív, egyéni pszichikus adottságai is. A büntetés nem alapozható csupán az elkövetett cselekmény súlyára, hanem figyelmet kell szentelni az *elkövető személyiségének*, társadalmi körülményeinek, determinációinak is. *Differenciált és individualizált*, elkövető-centrikus *büntetést* kell alkalmazni a *generális és speciális prevencióra* tekintettel. A XX. század közepének nagy vívmánya volt a *treatment-ideológia*, amely az elkövető kezelését tűzte ki célul, személyiségének pozitív formálására tett kísérletet. Mivel a bűnözésnek objektív okai vannak, amelyek előre meghatározottak, ezért az elkövető későbbi személyisége is determinálható, a megfelelő módszerekkel átnevelhető, és így eredményesebben reszocializálható. Ehhez pedig *határozatlan tartamú, individualizált büntetés* szükséges.

III. Az 1970-es évek közepétől vizsgálatok eredményeként is bebizonyosodott, hogy a kezelélmélet és a reszocializáció csődöt mondott, a bűnözési ráta meredek emelkedést mutatott. A „kezelési eufóriát követő kijózanodás”⁶ idején a hivatalos, ún. *neoklasszikus büntetőpolitika* a tettarányos felelősséghez való visszatérés szükségességét hirdette. A megérdemelt büntetés (just desert) és az „igazságos fájdalomszolgáltatás”⁷ vált uralkodóvá. Ennek a büntetőpolitikának a megfogalmazói vigyázó szemeiket egyre inkább az áldozatokra vetették. Így született meg a *resztoratív* (helyreállító) *igazságszolgáltatás* koncepciója. Az áldozatok helyzete átértékelést nyert, ők

⁶ Nagy Ferenc: A bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról. Magyar Jog. 1993. 4. sz. 200-205.

⁷ Nils Christie: A fájdalom korlátai. Budapest, Európa, 1991. 159.

kerültek az igazságszolgáltatás középpontjába. A bűncselekmény többé már nem csupán az elvont jogi norma megsértése, hanem konkrétan az *áldozatnak okozott sérelem*. Hangsúlyossá vált az áldozat által elszenvedett vagyoni kár és egyéb sérelmek *orvoslása*, a sértetti érdekek érvényesítése. Azt vallja, hogy nem lehet egyedüli cél a tett megtorlása, hanem fontos, hogy a sértettnek is elégtételt adjunk, és az okozott kár is megtérüljön. Amellett, hogy áldozatcentrikus, az *elkövető reszocializációját* és a *közösség általi rehabilitációját* is célozza, ha megbánást tanúsít, illetve megtéríti az okozott kárt.

Howard Zehr az első olyan szerző, aki megalkotta a restoratív igazságszolgáltatás átfogó modelljét. Hangsúlyozza, hogy mióta az egyén nem hagyhatja figyelmen kívül a bűncselekmény közösségi dimenzióját, azóta az igazságszolgáltatási eljárás sok esetben nem lehet teljesen privát. A bűncselekmény aláaknázza a társadalomban a teljesség érzését. A restoratív igazságszolgáltatás a bűncselekmény újradefiniálására törekszik azáltal, hogy nem jogsértésként vagy az állam elleni támadásként interpretálja azt, hanem más személynek vagy személyeknek okozott sérelemként vagy igazságtalanságként. A következő definíciót adja: „*A restoratív igazságszolgáltatás egy olyan eljárás, amely magába foglalja - a lehetséges terjedelemben - azokat, akik egy sajátos jogsértésben érdekeltek, hogy közösen felismerjék a sérelmeket, szükségleteket és kötelezettségeket abból a célból, hogy olyan mértékben helyreállítsák azokat, amennyire az csak lehetséges.*”⁸

A **Leuveni Deklaráció**⁹ (1997) a következőket rögzítette: „A bűncselekményt nem a köz szabályainak megszegéseként vagy a jogi-morális rend tartalmának áthágásaként kell tekintetbe vennünk, hanem elsődlegesen úgy kell kezelni mint az áldozatoknak okozott sérelem, mint a közösségi béke és biztonság kezelése és mint kihívás a társadalmi közrend vonatkozásában. A bűncselekményre adott társadalmi reakciók fő szerepe, funkciója nem a büntetés, de azon feltételekben való közreműködés, amelyek elősegítik az elkövetés okozta sérelem helyreállítását, orvoslását. Ezért hívják e modellt restoratív vagy helyreállító, jóvátételi igazságszolgáltatásnak. A helyreállító szemlélet célja az áldozatnak okozott sérelem jóvátétele, a közösség békéjének és a társadalom biztonságának megteremtéséhez való hozzájárulás. A hatóságok szerepe arra kell, hogy korlátozódjon, hogy elősegítse a restoratív

⁸ Howard Zehr: The Little Book of Restorative Justice. Intercourse, Pennsylvania, Good Books, 2002. 37.

⁹ <http://www.sonoma.edu/ccjs/info/leuven.html> (2009.03.13.)

eljárás feltételeinek megteremtését, garantálja az eljárások korrektségét, az egyéni törvényes jogok tiszteletben tartását, valamint biztosítsa a bírói kényszer hatását azokban a helyzetekben, ahol az önkéntes resztoratív tettek nem jártak sikerrel.”

John Braithwaite a helyreállítás dimenzióit így foglalja össze: anyagi veszteség, sérülés, biztonságérzet, méltóság, az igazságszolgáltatásba vetett hiten alapuló harmónia és a szociális támogatás kompenzációja szükségeltetik.¹⁰

A *resztoratív igazságszolgáltatás céljai és megvalósulási módjai* a következőképp összegezhetők:

- I. Kulcsfontosságú döntéseket adjunk azok kezébe, akik a *leginkább érintettek* a bűncselekmény által! Ez pedig úgy érhető el, ha az *áldozatokat bevonjuk* az eljárásba, és abból elégedetten távozhatnak.
- II. *Gyógyító* jellegűvé kell tenni az igazságszolgáltatást és ideális esetben transzformatívabbá. Ez megvalósulhat, ha az *elkövetők* megértik, hogy tettük miként hatott másokra, és *felelősséget vállalnak* érte.
- III. *Csökkenteni* kell a jövőbeli *bűncselekmények* valószínűségét. Ehhez segíteni kell a *jóvátétel* megvalósulását, valamint az áldozatot és az elkövetőt is *reintegrálni* kell a társadalomba.

A resztoratív szemlélet középpontjában tehát az a nézet áll, hogy az igazságszolgáltatás nem a méltó büntetés kiszabásával és végrehajtásával fejeződik be, hanem az áldozatok sérelmének orvoslásával. Míg a pozitivista büntetőpolitika azt az álláspontot képviselte, hogy a differenciált ítélet igazságos, addig a helyreállítás pártján állók véleménye szerint az az ítélezés igazságos, amely a bűncselekmény *áldozatának is igazságot szolgáltat*. A helyreállító igazságszolgáltatás jelentősége abban áll, hogy megkísérli helyreállítani az elkövető és a sértett közötti harmóniát. Az *elkövetőt felelősségvállalásra* készíti, tudatosítja benne tettének káros következményeit. Ez azonban nemcsak az elkövető szégyenérzetének kialakulását igényli, hanem egyúttal az elkövető önbecsülése visszanyerésének is eszköze. A helyreállító igazságszolgáltatás nem akarja megszüntetni a formális, hivatásos bíraskodást, és nem kívánja azt teljes egészében informális rendszerrel helyettesíteni. Azt az álláspontot képviseli, hogy professzionális bíraskodásban is lehet érvényesíteni az áldozatok jogait, azonban a közösséget is jelentős szerephez kell juttatni a büntető felelősségre vonás során. Emiatt a bűncselekményeket *háromdimenziós értelmezési* keretben helyezi el, amelyben

¹⁰ *John Braithwaite*: Restorative Justice and Responsive Regulation. Oxford University Press, 2002. 12.

nemcsak a sértett és az elkövető relációjának tulajdonít jelentőséget, hanem kiemelkedő szerepet szán a közösségnek is.

A resztoratív szemlélet hármas célkitűzése ekképp is megfogalmazható:

- I. a bűncselekmények áldozatainak kártalanítása;
- II. a bűnelkövető rehabilitálása;
- III. a közösség bevonása az igazságszolgáltatásba.

I. A bűncselekmények áldozatainak kártalanítása

A *kompenzációs* gondolat előzményei egészen az ókorig nyúlnak vissza. Már Hammurapi törvényei között rábukkanhatunk arra a rendelkezésre, miszerint az áldozat teljes kártérítést kérhetett az államtól, ha az elkövetőt nem fogták el. A vérbosszú időszakában nemcsak az elkövető büntetését tartották jogosnak, hanem annak a közösségnek a tagjait is, akikhez az illető tartozott. A közösség bármely tagjának fizetnie kellett a közösséghez tartozó más ember bűnéért. A kompenzáció egyrészt a kölcsönösségen alapuló igazságszolgáltatásnak felel meg, vagyis az arisztotelészi *iustitia commutativa* megnyilvánulása, másrészt pedig a károkozás és a kártalanítás egyenlőségére irányuló kiegyenlítő-kiigazító igazságosság (*iustitia correctiva*) eszköze. A kompenzáció akkor igazságos, ha arányos az elszenvedett sérelemmel. Diszfunkcionalitáshoz vezet azonban, és növeli a bűncselekmények számát, ha az állam általi kompenzáció széleskörű, és leveszi a felelősséget a bűncselekményt elkövető válláról. Ebből következően a bűnelkövető általi jóvátételnek kell elsődleges szerepet biztosítani, és csak annak sikertelensége esetén szabad az állam általi kárenyhítést alkalmazni.

II. A bűnelkövető rehabilitálása

Az elkövető rehabilitációja azáltal valósulhat meg, ha sor kerül a *tettes* és az *áldozat megbékélésére*. Ennek pedig általában elengedhetetlen feltétele a bűnelkövető általi *megebánás* és a *jóvátétel*. Ha sor kerül büntetőeljárásra, akkor ennek során, valamint a kárenyhítés folyamatában tapasztalatokat szerezhet az elkövető is a szenvedésről. Így bizonyos mértékig átérezheti a bűncselekménye által a sértettnek okozott szenvedést is. A büntetőeljárás során

azonban az elkövető erősen kitett a *stigmatizációnak*, és félt, hogy ezáltal erősen csökken a társadalomba való visszailleszkedésének esélye. Ezért jobb megoldás, ha a kisebb súlyú, *jogtisztá konfliktusokat* az állam visszaadja az áldozatnak és az elkövetőnek, azaz ebben a körben *privatizálódik az igazságszolgáltatás*. Az elkövető teljes rehabilitációjára akkor kerülhet sor, ha sikerül a sérelmeket orvosolni. Ilyen esetben *helyreáll a megbomlott jogrend*, és mindenki *tabula rasával*, tiszta lappal indul a másik előtt.

III. A közösség bevonása az igazságszolgáltatásba

A közösség szerepe abban határozható meg, hogy *visszafogadja* a megbánást tanúsító elkövetőt. A bűnelkövető fent említett rehabilitációja tehát csak a közösség közreműködésével valósulhat meg. Ezáltal elkerülhetővé válik az elkövető marginalizációja, megmenekülhet a társadalom peremére szorulástól. További szempont, hogy a bűnmegelőzésnek, illetve az ennek révén fenntartható zavartalan társadalmi együttélésnek is a *társadalmi kapcsolatok erősítése* az egyik sarokköve.

E három aspektus csak egymással szoros összefüggésben értelmezhető.

5. A retributív és a resztoratív igazságszolgáltatás összehasonlító elemzése

5.1. Mi ellen irányul a bűncselekmény?

A megtorló igazságszolgáltatási koncepció szerint a bűncselekmény *tisztán állam elleni* aktus, az állam megsértése, amely jogsértésként, a fennálló jogrend megsértéseként definiálható. Ezzel szemben a resztoratív szemlélet szerint a bűncselekmény az *emberi kapcsolatok elleni* támadás, mely a társadalom harmóniáját bontja meg.

5.2. Mi a jogsértés közvetlen következménye?

A megtorló igazságszolgáltatás szerint a *büntetés*. A resztoratív szemlélet szerint jogsértés *kötelezettségeket* keletkeztet az áldozattal és a közösség többi tagjával szemben egyaránt.

5.3. Kivel szemben érvényesül az elkövető felelőssége?

A retributív szemlélet alapján az elkövető felelőssége a tett miatt az *állammal szemben* áll fenn. „Az igazságszolgáltatás az elkövető és az állam közötti küzdelem.” A resztoratív rendszerben az elkövető a sértettnek és a közösségnek felelős. Az elkövető személyes felelőssége az elkövetett bűncselekményért *az áldozattal és a közösséggel szemben* érvényesül.

5.4. Kit terhel még a felelősség?

A retributív nézetrendszerben az *elkövető egyedüli* felelőssége érvényesül. A resztoratív rendszerben a *felelősség többrétű*: az *elkövető* felelős egyéni tettéért; a közösség azért, hogy támogassa az áldozatot azáltal, hogy a bűncselekmény körülményeit feltárva lehetővé teszi az elkövetői jóvátételt; az állam pedig afelett örködik, hogy tisztességes eljárás útján realizálódjon az elkövető felelőssége az állam és a közösség felé. Gondosan kell tehát mérlegelni, hogy mit tehet az áldozatért elsősorban a *tettes*, másodsorban a *helyi közösség*, harmadsorban az *állam*. A resztoratív igazságszolgáltatás kötelezettségeket teremt arra nézve, hogy az okozott sérelmet helyreállítsák, a dolgokat mindenképp jóvátegyék.

5.5. Mi alapján értékeli az elkövetőt?

Míg a retributív szemlélet az elkövetőt a *cselekmény súlya szerint* értékeli, addig a resztoratív szemlélet azt is nézi, hogy az elkövető milyen mértékben igyekszik az általa okozott *sérelmet jóvátenni*, nem próbál-e kibújni a felelősségvállalás alól.

5.6. Mi a szankció alkalmazásának célja?

A megtorló koncepció szerint a szankciók alkalmazásával a *megsértett jogrend helyreállítása* (jogépségi büntetés) és az elkövető igazságos, tetterányos, differenciált, prevenciós szándékú megbüntetése a cél. A retributív igazságszolgáltatás meghatározza a felelősséget, és „kormányozza” a büntetést. A helyreállító igazságszolgáltatásban hangsúlyossá válik az *áldozat számára történő igazságtétel* is.

5.7. Mikor eredményes az igazságszolgáltatás?

A büntetőjog neoklasszicista irányzatában a felelősséget a bűnelkövetőre mért szenvedés, fájdalomkózos mércejével mérik. A büntetések fajtáját és mértékét az állam állapítja meg. A rendszer akkor eredményes, ha a büntetést végrehajtották. Ezzel ellentétben a resztoratív igazságszolgáltatás eredményessége a jóvátétel sikerességétől függ, ami nem utolsósorban az elkövető jóvátételi hajlandóságának függvénye. A resztoratív igazságszolgáltatás olyan megoldásokat keres, amelyek elősegítik a jóvátételt, a kibékülést és a megnyugtatót.

5.8. Mi az eljárás célja?

A retributív igazságszolgáltatás során az elkövető által okozott sérelem és a neki okozott fájdalom egyensúlyára törekednek. A resztoratív igazságszolgáltatás célja az elkövető által okozott kár jóvátétele.

5.9. Mi az eljárás centrális eleme?

A retributív szemlélet centrális eleme a hibáztatás, míg a resztoratív nézetrendszeré a problémamegoldás.

5.10. Mi a megsértett jogrend helyreállításának eszköze?

A retributív igazságszolgáltatás a megtorlásra, azaz a retribúcióra épít. Ezzel szemben a helyreállítás a jóvátétellel operál.

5.11. Van-e kárjóvátétel?

Retribúció esetén ritkán van kárjóvátétel, a resztoratív igazságszolgáltatásnál azonban ez természetes.

5.12. Van-e párbeszéd az ellenérdekű felek között?

A megtorló rendszer úgymond „harc” modell, nem épít a dialógusra. A resztoratív szemléletnek ezzel szemben alapeleme a dialógus.

5.13. Nyújtanak-e információt az áldozatnak?

A retributív szemlélet *hanyagolja* az áldozatok informálását, a helyreállítás viszont *erősen* épít erre.

5.14. Fennáll-e a másodlagos viktimizáció esélye?

A retributív igazságszolgáltatás esetén az áldozat *erősen kitett* a másodlagos viktimizációnak. A resztoratív szemléletben azonban nagy figyelem hárul az áldozat álláspontjára, *óvják a* másodlagos viktimizálódástól.

5.15. Milyen az elkövető szerepe a konfliktusfeloldásban?

A megtorló szemléletben az elkövető *passzív*, a cselekvés az államtól az elkövető felé irányul. A helyreállító igazságszolgáltatásban az elkövetőnek jelentős, *aktív* szerepe van a megoldás kialakításában.

5.16. Kik a bűncselekményre reagálás kulcsfigurái?

Retribúció esetén *állami monopólium* a bűncselekményre reagálás, az eljárás kulcspozícióit az állam, az elkövető és szakemberek töltik be. A resztoratív szemléletben a konfliktusmegoldásban szerepet vállal az *áldozat*, az *elkövető* és a *közösség* is, továbbá szakmai segítség is igénybe vehető.

5.17. Mi, illetve ki a vád tárgya?

Megtorló szemléletben az *elkövetőt vádolják*, míg a resztoratív szemléletben a fájdalmat okozó *cselekmény* a vád tárgya.

5.18. Hogyan valósul meg az elkövető közösségi integrációja?

A retributív rendszer az elkövető közösségi integrációjának *gyengülését* hozza magával. A helyreállítás során viszont *erősödnek* az elkövető *társadalmi kötelekei*.

5.19. Milyen szerepet játszanak az eljárás során az interperszonális kapcsolatok?

A megtorló rendszer *figyelmen kívül* hagyja a személyközi kapcsolatokat. A helyreállítás során azonban ez *központi* kérdés.

5.20. Mennyire kerül előtérbe a bűncselekmény konfliktusos természete?

Retributív szemléletnél a bűncselekmény konfliktusos természete *háttérben* marad, míg a helyreállító igazságszolgáltatásnál természetesen *előtérbe* kerül.

5.21. Milyen vonatkozásait veszik figyelembe a bűncselekménynek?

A megtorló igazságszolgáltatás a bűncselekményt mint *jogi jelenséget* vizsgálja. A resztoratív szemlélet ezen túlmenően az *erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai vonatkozásokat* is figyelembe veszi.

5.22. Közelebb hozza-e az eljárás az elkövetőt és az áldozatot?

A retributív rendszer szerinti büntetőeljárás *elidegenítő* hatású. A resztoratív szemlélet célja viszont a *kiegyezés* és a megbékélés.

5.23. Milyen szerepet játszik az eljárás menetében a megbánás és a megbocsátás?

A megtorló eljárást *nem befolyásolja* lényegesen a megbánás és a megbocsátás, ezzel szemben a helyreállításnál ez *hangsúlyos* szerepű.

5.24. Milyen az eljárás kimenetele?

Retributív rendszer esetén az eljárás kimenetele *nyertes-vesztes* pozíciójú. A resztoratív eljárás jellemzője a *nyerő-nyerő* kimenetelű ügyrendezés.

5.25. Mennyire érvényesül az eljárás jövőorientáltsága?

A megtorló igazságszolgáltatás az elkövető *múltbeli* cselekményére reagál. A resztoratív rendszer ezzel szemben az elkövető viselkedésének következményeire reagál, a *jövőbe* tekint.

„Bis dat, qui cito dat, nil dat, qui munera tardat.”
„Kétszer ad, ki gyorsan ad, s nem ad az, ki halasztja.”
(Publilius Syrus)

Áldozatsegítés – különös tekintettel a bűncselekménnyel az áldozatnak okozott kár megtérítésére

1. Fogalmi alapvetés

A szakirodalomban különféle megjelölésekkel találkozhatunk az áldozatokat megillető juttatásokat illetően. A *jóvatételt* az elkövető vagy annak magatartásáért felelős harmadik személy nyújtja az áldozatnak vagy hozzátartozóinak. A *kártalanítás/kárenyhítés* a veszteségek kiegyensúlyozása a kormányzati szervek, illetve harmadik személyek, biztosítók által vagy egy alap, például a társadalombiztosítás keretében. Használatos kifejezés a *restitúció* is, ez az elkövető által nyújtott kártérítésnek felel meg, a célja a bűncselekmény előtti helyzet visszaállítása. A *kompenzáció* pedig az állam akciója az áldozat kártalanítására az okozott erkölcsi és anyagi kár ellensúlyozásának célzatával. A jogellenesen okozott kár megtérítésére használatos még a *kártérítés* kifejezés is.

2. Az áldozatsegítés főbb nemzetközi dokumentumai

Az ENSZ 1985. évi deklarációja „A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről”¹¹. A nyilatkozat alapján az áldozatoknak orvosi, pszichológiai és szociális segítséghez van joguk állami, önkéntes, közösségre alapozott és egyéni megoldások alkalmazásával. Emellett a jogi segítségnyújtást és az információt is biztosítják számukra. Fontos kiemelni, hogy a deklaráció az áldozati körbe beleveszi nemcsak a bűncselekmények, hanem a hatalommal való visszaélés áldozatait is.

¹¹ <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm> (2009.03.15.)

Az **Európa Tanács Miniszterek Bizottságának 1987. évi 21. számú, az áldozatok segítéséről és az áldozattá válás megelőzéséről szóló ajánlásában**¹² [Rec(87)21] az áldozatoknak történő segítségnyújtás következő típusait említi: elsősegély jellegű sürgős segítség; folyamatos egészségügyi, pszichológiai, szociális és anyagi támogatás; az ismételt áldozattá válás elkerülése érdekében történő tanácsadás; segítségnyújtás az eljárásban a kárenyhítés igénybevételéhez; jogi tanácsok a vagyoni kár megtérítése érdekében.

1990-ben létrejött az **Európai Áldozatvédő Fórum** (European Forum for Victim Services), amely ma Victim Support Europe¹³ néven működik, és amelyhez 22 nemzet, közöttük Magyarország is csatlakozott. Megalkották „**Az áldozatok jogai a büntetőeljárásban**”¹⁴ (1996) és „**A bűncselekmények áldozatainak szociális jogai**”¹⁵ című nyilatkozatot (1998), amely kiemeli az áldozatok ingyenes áldozatsegítő szolgáltatásokhoz való jogát, valamint „**Az áldozatok jogai a megfelelő színvonalú szolgáltatáshoz**”¹⁶ (1999) című deklarációt is.

Az **Európai Tanács** már az 1999. október 15-16-i **tamperei ülésén** hangsúlyozta a bűncselekmények áldozatainak védelmével kapcsolatos minimumszabályok kidolgozásának szükségességét, különösen a bűncselekmények áldozatainak igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréssel, valamint kártérítéshez fűződő jogaikkal kapcsolatban.

Az **Európai Unió Tanácsa** 2001. március 15-én **kerethatározatot** fogadott el „**A sértett jogállásáról a büntetőeljárásban**”¹⁷ címmel (2001/220/IB), amely lehetővé teszi a bűncselekmények sértettjei számára, hogy a büntetőeljárás során kártérítést követeljenek az elkövetőtől. A kerethatározat értelmében a bűncselekmények áldozatait az alábbi jogok illetik meg:

- a tisztelethez és elismeréshez való jog,
- a meghallgatáshoz és a bizonyítékok szolgáltatásához való jog,
- a tájékoztatáshoz való jog,
- a kommunikáció biztosítékaihoz való jog,
- a speciális támogatáshoz való jog,

¹²<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=608023&SecMode=1&DocId=694280&Usage=2> (2009.03.15.)

¹³ <http://www.euvictimservices.org> (2009.03.15.)

¹⁴ <http://www.euvictimservices.org/popup/about/origins-and-achievements> (2009.03.15.)

¹⁵ Ld. 14. jegyzet.

¹⁶ Ld. 14. jegyzet.

¹⁷ <http://eur-lex.europa.eu/hu/index.htm> (2009.03.15.)

- a büntetőeljárással kapcsolatos kiadások megtérítéséhez való jog,
- a védelemhez való jog,
- a kártérítéshez való jog,
- a büntetőjogi mediációhoz való jog a büntetőeljárás során.

Minden tagállam biztosítja a bűncselekmények sértettjeinek azon jogát, hogy a büntetőeljárás keretein belül és ésszerű határidőn belül határozatot hozzanak az elkövető által a sértett részére fizetendő kártérítés tárgyában. Kötelesek továbbá megfelelő intézkedéseket tenni annak érdekében, hogy ösztönözzék az elkövetőt a sértettet megillető megfelelő kártérítés nyújtására, valamint előmozdítani az áldozatokat segítő szakszolgálatok bekapcsolódását az áldozatsegítési eljárásokba.

Az **Európai Unió Tanácsának 2004/80/EK irányelve** (2004. április 29.) értelmében, amely „**A bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről**”¹⁸ címet viseli, a szándékos és erőszakos büntetőjog-ellenes (elegendő a materiális jogellenesség) cselekmények áldozatai számára állami kárenyhítést kell biztosítani, ugyanis az áldozatok gyakran nem kaphatnak kártérítést az elkövetőtől, mivel az elkövető esetleg nem rendelkezik a kártérítést elrendelő bírósági határozat teljesítéséhez szükséges eszközökkel, vagy mert az elkövető nem ismert, illetve nem vonható felelősségre. Kárenyhítést kell nyújtani az államterületen belüli és a határokon átnyúló tényállások esetében egyaránt.

Az **Európa Tanács Miniszterek Bizottságának a bűncselekmények áldozatainak nyújtandó segítségről szóló (2006) 8. számú ajánlása**¹⁹ [Rec(2006)8], amely a 1987. évi 21. számú ajánlásban [Rec(87)21] foglaltak revideálása, azok helyébe lép. Az ajánlás áldozatnak tekinti mindazokat a természetes személyeket, akik valamely tagállam büntetőjogába ütköző tevékenység vagy mulasztás következményeként sérelmet (testi vagy mentális sérülést, érzelmi szenvedést vagy gazdasági veszteséget) szenvedtek. Az áldozat fogalma magába foglalja, ahol helyénvaló, az áldozat közvetlen családját és eltartottjait is. Az ajánlás rendelkezik többek között az áldozatoknak nyújtandó segítségről, a büntető igazságszolgáltatás és az áldozatsegítő szolgálatok szerepéről, valamint az állami kompenzációról, az áldozatok védelméről és a mediációról.

¹⁸ <http://eur-lex.europa.eu/hu/index.htm> (2009.03.15.)

¹⁹ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75> (2009.03.15.)

3. Mi indokolja a jóvátétel szükségességét?

Bár a büntetőjog közjog, és a büntetőeljárás célja elsősorban az állam büntető igényének szem előtt tartása, nem pedig a magánszemélyek magánérdeke, mégis figyelembe kell venni, hogy a legtöbb bűncselekmény magánjogi érdekeket (magánvagyonsérthetlensége, személyhez fűződő jogok) is sért. Ebből kifolyólag a közösség érdekei mellett nem szabad, hogy eltörpüljenek az egyén érdekei. A bűncselekmény nem csupán formális jogsértés, hanem része a *materiális hátrány* okozása is.²⁰ Jóllehet a büntető igazságszolgáltatás céljai hagyományosan olyan formában nyernek megfogalmazást, amely elsősorban az állam és az elkövető közötti kapcsolatot érinti, szükség van arra is, hogy az állam lehetőséget biztosítson az áldozatok jogainak érvényesítésére, mindenekelőtt a tettes által okozott és az áldozat által elszenvedett károk és sérelmek orvoslására társadalmi keretek között.

4. Jóvátételi formák

A jóvátételnek napjainkra többféle formája intézményesült:²¹ *bűnelkövető általi jóvátétel; állami kárenyhítés; önkéntes*, privát alapon történő *áldozatsegítés* (például a Fehér Gyűrű Közhasznú Egyesület); *biztosítási alapon történő jóvátétel*.

4.1. Az állam általi kárenyhítés jogpolitikai indokai

Bár az állam nem veszi magára a bűnelkövető felelősségét, és nem lép az ő helyébe, ennek ellenére a nemzetközi dokumentumok elveivel összhangban vállalta, hogy egyes bűncselekmények áldozatai kárának enyhítéséhez biztosítja a pénzügyi feltételeket. Az Alkotmány 35. §-ának (1) bekezdése szerint a Kormány alkotmányos kötelessége a *közrend* és a *közbiztonság* védelmét szolgáló intézkedések foganatosítása. Az ECOSOC, az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottsága az élet-és vagyonbiztonságot alapvető emberi jogként fogja fel.

²⁰ Varga Zs. András: Sértettek, alkotmányos jogok, visszasságok. Acta Humana. 1997. 26. sz. 5-11.

²¹ Nagy Ferenc: Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. Jogtudományi Közlöny. 1993. 3. sz. 98-100.

Az **1985. évi ENSZ-deklaráció** „A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről” 12. pontja a kártérítésről ekképp rendelkezik: „Ha a kártérítés teljes egészében nem oldható meg az elkövető terhére, vagy nem biztosítható más forrásokból, az államnak törekednie kell, hogy pénzügyi kártérítésben részesítsék:

- (a) az áldozatokat, akik komoly bűncselekmények következtében jelentős testi sérelmet, fizikai vagy szellemi egészségkárosodást szenvedtek;
- (b) azon személyek családját, különösen eltartottait, akik ilyen jogsértés következtében haltak meg, vagy váltak testileg vagy szellemileg tehetetlenné.”

4.1.1. Az állam általi kárenyhítés magyarországi gyakorlata

Magyarországon 1997 óta uniós tapasztalatok és nemzetközi ösztönzés hatására került egyre inkább előtérbe a kárenyhítés gondolata. A kárenyhítés mint állami közfeladat ellátására hozta létre a Kormány 1998-ban az Országos Bünmegelőzési Programhoz [1136/1997. (XII.22.) Korm. hat.] kapcsolódóan az OKBK-t (Országos Közbiztonsági és Bünmegelőzési Közalapítványt). Ennek volt a jogutódja 2001-től a Biztonságos Magyarországért Közalapítvány. 2005. december 31-ig e szervezet egyik szakreferatúrája látta el a kárenyhítési feladatokat a 209/2001. (X.31.) Korm. rendelet alapján, majd a 83/2004. (IV.19.) Korm. rendelettel kiterjesztették a személyi hatályt az Európai Unió tagállamainak állampolgáira is. Kárenyhítésre jogosultak voltak a halálos kimenetelű, illetőleg a testi épség és az egészség súlyos károsodását okozó bűncselekmények áldozatai, valamint hozzátartozóik. A társadalmi bünmegelőzés nemzeti stratégiájáról szóló 115/2003. (X.28.) országgyűlési határozat prioritásként jelölte meg az áldozatsegítést, az áldozatoknak nyújtandó kárenyhítést és az áldozattá válás, a viktimizáció megelőzését. Az 1009/2004. (II.26.) Korm. határozat 2005. december 31-ig jogszabály-alkotási feladatként írta elő az áldozatvédelmi törvény kidolgozását az Európai Unió Tanácsának 2004/80/EK számú irányelve alapján.

Ennek eleget téve 2006. január 1-jén lépett hatályba hazánkban a **2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről** (Ást.). Célkitűzése, hogy „a bűncselekményt elszenvedett és emiatt életminőségükben veszélybe került személyek társadalmi, erkölcsi és anyagi sérelmei enyhüljenek”, és érvényre jusson a társadalmi szolidaritás és méltányosság elve. Az áldozatsegítő támogatások igénybevételének

részletes szabályait az 1/2006. (I.6.) IM rendelet tartalmazza. A szervezetrendszer tekintve 2006. január 01. napjával létrejött a 303/2006. (XII.23.) Korm. rendelet alapján a fővárosi és megyei kirendeltségekkel rendelkező **Igazságügyi Hivatal**, amely az igazságügyért felelős miniszter által irányított központi hivatal. E hivatalnál összpontosul a jogi segítségnyújtás és az áldozatsegítés hatósági feladata is. Munkáját a közigazgatási hatósági eljárásról szóló 2004. évi CXL. törvény alapján végzi. Határozataival szemben jogorvoslati jogosultság is nyitva áll, mivel azok végső soron bíróság előtt is megtámadhatók a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatára vonatkozó szabályok szerint. Működésük költségvetési fedezetűl egy 132 millió forintos, felülről nyitott fejezeti kezelésű előirányzat szolgál, amely biztosítja, hogy ha a tervezettnél több forrás igényeltetik, akkor se akadályozhassa a keret kimerülése a szolgáltatásnyújtást.

4.2. Az áldozatsegítés prioritásai²²

Az Ást. 1. § (1) bekezdése értelmében **áldozatnak** tekinthető **a bűncselekmény sértettje** (a Be. 51. § (1) bekezdése értelmében az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette, azaz jogi személy is lehet), **valamint az a természetes személy, aki a bűncselekmény közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett el.**

Az áldozatsegítésről szóló törvény értelmében az áldozatsegítés négyes prioritással rendelkezik:

- **Tájékoztatás, információszolgáltatás az áldozatok részére:** a megyei (fővárosi) igazságügyi hivatal áldozatsegítő szolgálata minden hozzá forduló ügyfelet tájékoztat, ehhez pedig az áldozati mivoltot sem kell igazolni. A felvilágosításnak ki kell terjednie: az áldozat büntetőeljárásbeli jogaira és kötelezettségeire; az áldozatsegítés keretében igénybe vehető szolgáltatásokra; a szolgáltatások igénybevételének feltételeire; az áldozatsegítő támogatások igénylésének módjára; az áldozatsegítésben közreműködő egyéb szervezetek elérhetőségére.

²² <http://www.kih.gov.hu/alaptev/aldozatsegito> és <http://www.kih.gov.hu/alaptev/nepugyvedje> (2009.03.14.)

A megyei (fővárosi) igazságügyi hivatal jogi segítségnyújtó szolgálata pedig felvilágosítást ad a jogi segítői névjegyzékbe felvett jogi segítők (ügyvédek, közjegyzők, egyetemi oktatók, társadalmi szervezetek) címeiről, elérhetőségéről, illetve hatásköri, illetékességi útmutatást ad bárki számára.

➤ **Érdekérvényesítés elősegítése és a szolgáltatásnyújtás ellenőrzése:**

- egészségügyi és szociális szolgáltatások igénybevételének segítése: az áldozatsegítő szolgálatnak az általános tájékoztatáson túl személyre szabott felvilágosítást kell adnia az áldozatnak alapvető jogairól és az őt megillető egészségügyi, biztosítási és szociális ellátásokról, sőt szükség esetén segítenek abban is, hogy ezekhez az ellátásokhoz mielőbb hozzáférjen az áldozat; munkaügyi, gyermekvédelmi kérdésekről is tájékoztatást adnak, és a büntetőeljárással kapcsolatban (ahol még mindig idegen elem a sértett) is segítséget nyújtanak;

- *peren kívüli jogi segítségnyújtás*: a megyeszékhelyeken, illetve a fővárosban létrehozott igazságügyi hivatalok jogi segítségnyújtó szolgálatainál ügyfélszolgálati tevékenység keretében jogi tanácsadás az egyszerűbb megítélésű ügyekben a jövedelmi és vagyoni helyzet vizsgálata nélkül, díjmentesen; 2007. január 01-től pedig az ún. „nép ügyvédje” szolgáltatás keretében nem a területi igazságügyi hivatalok jogi segítségnyújtó szolgálatai, hanem a jogi segítői névjegyzékbe felvett jogi segítők peren kívül adnak tanácsot, illetve szerkesztenek beadványt, egyéb iratot a bűncselekmény áldozata számára, amennyiben az ezzel összefüggésben keletkezett jog- és érdeksérelem elhárításához szükséges a szakjogászai közreműködés.

➤ **Peres jogi segítségnyújtás biztosítása**: 2008. január 01-től büntetőügyekben a sértett, magánvádló, magánfél, egyéb érdekelt, valamint a pótmagánvádló pártfogó ügyvédi képviselőt – a jogi segítségnyújtás, az ún. „nép ügyvédje” szolgáltatás keretében, a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvényben (Jst.-ben) szabályozott eljárásban és feltételekkel – az igazságügyi hivatalok jogi segítségnyújtó szolgálatai biztosítják. Pártfogó ügyvéd csak ügyvéd és ügyvédi iroda, valamint az a társadalmi szervezet

(alapítvány, kisebbségi önkormányzat stb.) lehet, amelynek van ügyvéd megbízottja.

➤ **Költségtérítés jellegű rendkívüli támogatás:** pl.: ruházati, utazási, telefonálási költség. Az áldozatsegítő közigazgatási hatósági eljárások *illeték- és díjmentesek* annak érdekében, hogy az áldozatok a szolgáltatásokat jövedelmi helyzetüktől függetlenül, minél szélesebb körben vehessék igénybe. Az egyes áldozatoknak nyújtandó szolgáltatások fajtáját mindenekelőtt a bűncselekmény jellege, valamint annak az áldozatra gyakorolt hatása és az áldozat személyes körülményei prediszponálják. A cél az, hogy lehetőség szerint az áldozat a bűncselekményt megelőző vagy legalább ahhoz hasonló helyzetbe kerüljön, tehát egyfajta "in integrum restitutio", bár ez büntetőügyekben nehezebben érvényesíthető. Törekedni kell arra is, hogy az áldozatokat megóvják a másodlagos viktimizációtól, tehát az eljárás során bekövetkező további testi, lelki, vagyoni sérelemtől.

4.3. Az áldozatok támogatási rendszere két fő pillérből áll

I. *áldozatsegítő szolgáltatások* (amelyekre bármely áldozat jogosult):

➤ **érdekérvényesítés elősegítése:** a megyei (fővárosi) igazságügyi hivatal áldozatsegítő szolgálata az áldozatot a szükségletének megfelelő módon és mértékben hozzásegíti alapvető jogai érvényesítéséhez, az egészségügyi, egészségbiztosítási ellátások és a szociális ellátások igénybeviteléhez. Ez a rászorultság vizsgálata nélkül, térítésmentesen jár az áldozatnak. Az erre vonatkozó kérelmet a bűncselekmény elkövetését követő hat hónapon belül lehet előterjeszteni. Az áldozatsegítő szolgálat az eset összes körülményeinek mérlegelése után a bűncselekmény következtében jogaiban sérelmet szenvedett áldozatnak jogi tanácsot és segítséget ad a sérelem rendezéséhez. Ha a körülmények alapján bebizonyosodik, hogy a rászoruló áldozat sérelmének rendezéséhez a Jst.-ben meghatározott szakjogászai támogatásokra van szükség, az áldozatsegítő szolgálat továbbítja a kérelmet a jogi segítségnyújtó szolgálatnak, amely a döntéséről és a megtett intézkedésekről haladéktalanul értesíti az áldozatsegítő szolgálatot.

➤ **azonnali pénzügyi segély:** a területi áldozatsegítő szolgálat fedezi az áldozat lakhatással, ruházkodással, étellemezéssel és utazással kapcsolatos, valamint a gyógyászati és kegyeleti jellegű rendkívüli kiadásait akkor, ha a bűncselekmény következtében az áldozat ezen kiadások megfizetésére nem képes. Ez a rászorultság vizsgálata nélkül, térítésmentesen jár az áldozatnak, a területi áldozatsegítő szolgálat ebben a kérdésében a bűncselekmény következtében kialakult helyzet mérlegelésén alapuló méltányossági döntéssel határoz. A kérelmet a bűncselekmény elkövetését követő három munkanapon belül lehet előterjeszteni - mellékelve a megtett feljelentést. Maximum az alapösszeg mértékéig terjedhet összegszerűségét tekintve, ez 2009-ben 79.550 Ft. (Az alapösszeg mértéke a tárgyévet megelőző második év – a Központi Statisztikai Hivatal által közzétett – nemzetgazdasági bruttó havi átlagkeresetének 43 százaléka.)

➤ **szakjogászai segítségnyújtás:** az állam az áldozatok részére a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvényben (Jst.) meghatározott támogatásokat biztosítja az ott előírt feltételek teljesülése esetén a területi jogi segítségnyújtó szolgálat keretében, amely az általa végzett intézkedésekről haladéktalanul értesíti a területi áldozatsegítő szolgálatot. Ha az áldozat ügyének további intézése szakjogászai közreműködést kíván, akkor az áldozatsegítő szolgálat köteles őt a jogi segítségnyújtó szolgálathoz irányítani. Ez iránt kérelmet a bűncselekmény elkövetését követő hat hónapon belül lehet előterjeszteni.

Az Ást. szerinti szolgáltatás iránti kérelmet annak a területi igazságügyi hivatalnak az áldozatsegítő szolgálata bírálja el, amelynél a kérelmet az áldozat először benyújtotta. Ha az áldozat kéri, az ügyet a lakóhelye vagy tartózkodási helye szerint illetékes területi igazságügyi hivatal áldozatsegítő szolgálatához kell áttenni. Az áldozatsegítő szolgálat a kérelem elbírálásához az áldozatot meghallgathatja, a támogatás igénybevételének feltételeire vonatkozó adatokat nyilvántartó hatóságokat (adóhatóság, nyomozó hatóság, ügyész, bíróság, kezelőorvos) a közölt adatok valódiságának ellenőrzése érdekében megkeresheti, vagy a kérelemben megjelölt adatok valódiságát az áldozat lakásán vagy tartózkodási helyén is megvizsgálhatja. A kérelmekről –

ha a támogatás igénybevételének feltételei annak alapján megállapíthatóak – a büntetőeljárás megindításáról szóló, az illetékes rendőrkapitányság, ügyészség, bíróság által kiállított igazolás beérkezését követő nyolc napon belül határozattal döntenek. Ha az áldozat a személyesen benyújtott kérelméhez az igazolást csatolja, az áldozatsegítő szolgálat a kérelemről haladéktalanul dönt. A kérelem elutasításáról szóló határozatot indokolással kell ellátni.

II. kárenyhítés: erre csak szűkebb személyi kör jogosult.

Ki igényelheti a kárenyhítést?

Kárenyhítésre az a *rászoruló áldozat* jogosult,

- akinek sérelmére *szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekményt* követtek el, és ennek következményeként testi épsége, egészsége súlyosan károsodott (sértett),
- aki a bűncselekmény következtében károsodott vagy meghalt sértettnek az elkövetés időpontjában egy háztartásban élő egyenes ági rokona, örökbefogadója vagy nevelőszülője, örökbe fogadott vagy nevelt gyermeke, házastársa, élettársa,
- akinek eltartására a károsodott vagy meghalt sértett jogszabály, végrehajtható bírósági, illetőleg hatósági határozat vagy érvényes szerződés alapján köteles vagy köteles volt. Rászorulónak tekintendő az áldozat, akinek családjában az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg az alapösszeg (a tárgyévet megelőző második év – a Központi Statisztikai Hivatal által közzétett – nemzetgazdasági bruttó havi átlagkeresetének 43 százaléka) kétszeresét, 2009-ben a 159.100 Ft-ot, illetve az is, aki a törvényben felsorolt szociális ellátások valamelyikében részesül.

A kárenyhítés formái és mértéke

A kárenyhítés nem fájdalomdíj, és nem jár automatikusan. A kárenyhítést egy összegben vagy havi járadékként kell fizetni. Ez az anyagi támogatás a társadalom szolidaritását hivatott kifejezni. Ha a bűncselekménnyel okozott kár később valamilyen forrásból (elkövetőtől, biztosítótól) megtérül, akkor az állami kárenyhítés címén kifizetett összeg előlegnek tekintendő, és

visszafizetendő. Egyösszegű kárenyhítésként az áldozat a bűncselekmény miatt bekövetkezett vagyoni kárának teljes vagy részbeni megtérítését igényelheti, ennek mértéke a tényleges kárral arányos, de legfeljebb az alapösszeg tizenötszöröse, azaz 2009-ben maximum 1.193.250 Ft lehet.

A sértett bűncselekmény miatt bekövetkezett keresőképtelensége esetén – ha a keresőképtelenség várhatóan a hat hónapot meghaladja – járadék formájú kárenyhítésként a rendszeres jövedelmében bekövetkezett csökkenés részbeni enyhítését igényelheti. A havi járadék maximális összege az alapösszeg, 2009-ben 79.550 Ft lehet. Járadék típusú kárenyhítés legfeljebb három évig adható, és folyósítása megszűnik, ha az áldozat időközben más forrásból jogosulttá válik rendszeres pénzbeli ellátásra.

A kárenyhítés igényérvényesítési határideje

A kárenyhítési kérelmet főszabály szerint a bűncselekmény elkövetését követő három hónapon belül lehet benyújtani. A törvényben felsorolt kivételes esetekben ez az idő hosszabb is lehet. Például ha a bűncselekmény elkövetését követően később derül ki, hogy az áldozat testi épségének, egészségének súlyos károsodása és a bűncselekmény között ok-okozati összefüggés áll fenn, akkor a kérelmet a tudomásra jutástól számított három hónapon belül lehet előterjeszteni. Azonban a kérelmet minden esetben csak a bűncselekmény elkövetését követő ötéves elévülési határidőn belül lehet benyújtani.

A támogatás odaítélésének rendje

A kárenyhítési eljárásban a kérelem elbírálása két szakaszból áll: *támogatási és döntési eljárásból* áll. A támogatási eljárásban a területi hivatal segíti az áldozatot a nyomtatvány kitöltésében, továbbítja a kérelmet a döntő hatóságnak. Támogató hatóságként az a területi áldozatsegítő szolgálat jár el, amelynél a kárenyhítés iránti kérelmet az áldozat először benyújtotta. Ha az áldozat kéri, az ügyet a lakóhelye vagy tartózkodási helye szerint illetékes területi áldozatsegítő szolgálathoz kell áttenni.

A döntési eljárás során az eljáró hatóság a kárenyhítés iránti kérelmet érdemben elbírálja. *Döntő hatóságként* kizárólag a *Fővárosi Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálata* jár el. A kérelem beérkezését követő öt munkanapon belül dönt arról, hogy a kérelem érdemi elbírálásához szükség

van-e az áldozattól kiegészítő adatokra, illetve arra, hogy a támogató hatóság a kérelmezőt vagy más személyt meghallgasson. A döntő hatóság az érdemi döntés meghozatala során az alábbiakat vizsgálja:

- az áldozat kárának vagy jövedelemcsökkenésének mértékét,
- az áldozat rászorultságát és a kárenyhítésre való jogosultságát,
- a kárenyhítésre okot adó bűncselekmény és a bekövetkezett kár, jövedelemcsökkenés közötti ok-okozati összefüggést.

Egyösszegű kárenyhítés iránti kérelem elbírálása esetén a döntő hatóság megállapítja a kár mértékét, és ennek alapján meghatározza a kárenyhítés összegét, vagy a kérelmet elutasítja.

Járadék iránti kérelem elbírálása esetén a döntő hatóság megállapítja az egy főre eső jövedelemcsökkenés mértékét, és ennek alapján meghatározza a járadék összegét és a folyósítás időtartamát, vagy a kérelmet elutasítja. A kárenyhítési összeg kifizetéséről, illetve a járadék folyósításáról az áldozatsegítő szolgálat gondoskodik. A járadékot úgy kell folyósítani, hogy azt a jogosult minden hónap tizedik napjáig megkapja.

4.4. Az áldozati jogok érvényesülésének figyelemmel kísérése

A Központi Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálatára és a területi igazságügyi hivatalok áldozatsegítő szolgálatainak feladata továbbá, hogy rendszeresen figyelemmel kísérjék *az áldozati jogok érvényesülését*. Az áldozatsegítő szolgálat által vezetett nyilvántartások országos adatbázist alkotnak. Az adatbázis felhasználásával az áldozatsegítő szolgálat évente statisztikai kimutatást készít. A Központi Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálatára évente összesítő és értékelő beszámolót ad a kormány számára, amelyben az áldozati jogok helyzetének bemutatása mellett az áldozati jogok hatékonyabb érvényesülését célzó intézkedésekre is javaslatot tesz.

4.5. Az áldozatsegítés hatékonyságvizsgálata és javaslatok a jövőt illetően

Az áldozatsegítő szolgálatokhoz forduló személyek részére „felajánlott szolgáltatásnak ahhoz kell illeszkednie, hogy a sértett hogyan tudja újraszervezni az életét és körülményeit az

áldozattá válása után”²³: egyesek csak információt igényelnek, míg másoknak intenzívebb segítségre van szükségük. A jogalkotói intenció szerint az áldozatsegítés a szociális segítség része. „A szolgálat tevékenységének egy része tehát szoros kapcsolatban van a szociális segélyezéssel, s a kialakított rendszerben benne van annak a lehetősége, hogy az áldozatsegítés pénzügyi formái és a szociális segélyezés közötti határok elmosódnak.”²⁴ Míg ugyanis a kárenyhítésre jogosult áldozatok valamilyen erőszakos, személy elleni bűncselekmény sértettjei, addig a szolgáltatásokat, jellemzően az azonnali pénzügyi segíty igénybe vevők túlnyomórészt vagyon elleni bűncselekmény károsultjai.

Sommásan megállapítható, hogy hazánkban elégtelen a sértetti kártalanítás. A kármegtérülés meglehetősen alacsony szinten áll, a vagyon elleni bűncselekménnyel okozott összes kárnak mindössze kb. 6-7 %-a térül meg évente. A mutatók ráadásul romló tendenciát mutatnak. „Ezek a mutatók évről évre azt a szakmai meggyőződést támasztják alá, miszerint Magyarországon a bűnüldözésben és a büntető igazságszolgáltatásban nem lehet a kár megtérülésére számítani.”²⁵ Emiatt is lenne igazán fontos az áldozatsegítés keretében megvalósuló kárenyhítés hatékonysága.

Az ügyfelek megítélése szerint jól működik az azonnali pénzügyi támogatás rendszere (2006-ban az ügyek 31%-át, 2007-ben már 55%-át tette ki) és többé-kevésbé a kárenyhítés (2006-ban az ügyek 5%-át, 2007-ben 4%-át tette ki) is. Gondot okoz azonban, hogy jóllehet „a szolgálat az áldozatok nem egészen 3%-ával kerül kapcsolatba”²⁶, rendkívül magas összeget fizettek ki azonnali pénzügyi segélyként: 2006-ban 76 millió forintot, majd 2007-ben ehhez képest kiugróan magas, 171 millió forintot. Tapintható a veszélye – különösen a fővárosban – annak, „hogy az áldozatsegítés keretében nyújtható pénzügyi támogatás lehetősége „megszólítja” az áldozattá válástól függetlenül is rászoruló személyeket.”²⁷ Nem is beszélve az olyan szociális indíttatású kérelmekről, amelyek mögött valójában nincs is bűncselekmény. A rendszer e diszfunkcionalitása mindenképpen kiküszöbölendő, az áldozatsegítés ugyanis nem szolgálhatja a lyukas szociális háló foltozgatását.

²³ Kerezi Klára, Kó József: Az áldozatsegítő szolgálat hatékonyságvizsgálata. Második szakasz. Összefoglaló jelentés. Budapest, 2008. 10.

Letölthető: http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/ald_seg_szolg_hatekonysagvizsgalata.doc (2009.03.08)

²⁴ Uo. 39.

²⁵ Jelentés a Kormánynak a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája és cselekvési programja 2007. évi végrehajtásáról. Budapest, 2008. március
http://bunmegelozes.easyhosting.hu/obmb/2008_majus/honlap_jelentes_2008.doc (2009.03.12.)

²⁶ Ld. 23. jegyzet. 56.

²⁷ Ld. 23. jegyzet. 55.

Az érdekérvényesítés elősegítése (az ügyek 5-6%-a) terén az áldozatsegítő szolgálat mindenekelőtt jogi tanácsokat ad a bűncselekmény áldozatainak az alapvető jogai érvényesítéséhez, valamint információt az egészségügyi és a szociális ellátórendszerben rendelkezésre álló lehetőségekről, azok igénylésének feltételeiről. A hatékonyságvizsgálat szerint ez nem elegendő, aktívabban elő kellene segíteni az elérhető szolgáltatások tényleges igénybevételét, illetve figyelemmel kísérni, hogy a sértettek valójában hozzájutnak-e azokhoz. E téren javulás lenne elérhető azáltal is, ha a szolgálatok szociális munkásokat is alkalmaznának.

Mivel az áldozatsegítő szolgáltatás az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium égisze alatt szerveződött, főleg a jogi és pénzügyi segítség dominál benne. Az áldozatsegítésben azonban központi szerepet kellene szánni az együttérzésnek, támogatásnak, lelki, pszichikai segítségnyújtásnak, amelyre a szolgálat jelenleg még nincs felkészülve. „Elengedhetetlen, hogy az áldozattá válás pszichikai és mentális részét is képes legyen látni az áldozatsegítési ügyekben eljáró ügyintéző.”²⁸ Az áldozatok ugyanis leggyakrabban idegességet, tehetetlenséget és a kiszolgáltatottságot érznek a bűncselekmény kapcsán, de ezt követi az érzelmi rangsorban a nyugtalanság, düh és harag. Az utóbbiak levezetésére azonban nem képes sem a család, sem a baráti közeg, és a büntetőeljárás során sincs mód ezen érzelmek megjelenítésére. Ezek az indulatok semmilyen módon nem oldódnak fel, és nem is vezetődnek le, nem szublimálódnak, ami rendkívül káros következményekkel járhat. Egyéni szinten pszichoszomatikus tünetekkel járhat, ami egyéb szervi bajok kialakulásához is vezethet, társadalmi szinten pedig növelheti a bűnözéssel, bűnözőkkel szembeni ellenérzéseket és indulatokat. Ezen a téren megoldást jelentene pszichológusok alkalmazása a szolgálatnál, illetve az is, ha a szolgálatnak hatékony együttműködést sikerülne kiépítenie a civil szervezetekkel.

Összességében elmondható, hogy az áldozatsegítés működését a szolgáltatást igénybe vevők (tipikusan ilyenek az időskorú vagy több gyermeket nevelő nők, jóllehet az ERÜBS szerint a tipikus áldozatok a középkorú férfi) megfelelőnek tartják. Az elégedettség ellenére megfontolandó, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítése erőteljesebben érvényesíthető lenne a rendszerben azáltal, ha az áldozatokat nem csupán „jogi kategóriaként”, hanem érző lényként kezelnék, akinek éppen elég volt elviselni a bűncselekménnyel járó testi és lelki megrázkódtatást, és a lehető legteljesebb mértékben meg

²⁸ Ld. 23. jegyzet. 62.

kell óvni őket a további traumatizálódástól. Ha az említett szempontokat is sikerül beépíteni a rendszer működésébe, bizonyára mindenki még elégedettebb lehet az áldozatoknak nyújtott szolgáltatásokkal.

*Téglási András egyetemi tanársegéd,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Alkotmányjogi Tanszék*

Mit ér ma a tulajdonhoz való alkotmányos jog a mezőgazdaságban?

Avagy alkotmányossági aggályok az új egységes mezőgazdasági támogatási rendszer bevezetése kapcsán

Az Országgyűlés 2008. október 20-án fogadta el az egységes mezőgazdasági támogatási rendszer, az úgynevezett SPS (Single Payment Scheme) bevezetéséről és működtetéséről szóló törvényt. Sólyom László köztársasági elnök az Alkotmány 26. § (4) bekezdésében biztosított alkotmányossági vétőjogával élve a már elfogadott, de még ki nem hirdetett törvényt megküldte az Alkotmánybíróságnak, amelynek ilyenkor soron kívüli eljárásban kell döntenie az alkotmányellenesség vonatkozásában. A köztársasági elnök a részére kihirdetés céljából megküldött törvénynek azt a rendelkezését találta alkotmányossági szempontból aggályosnak, amely a történelmi bázis alapú támogatási mérték számításánál főszabályként a 2006. naptári évet jelöli ki bázis időszakként. Az államfő tehát nem az egész SPS-rendszer bevezetését tartja alkotmányellenesnek, sőt, indítványában külön ki is emeli, hogy a támogatási jogosultság, mint önállósult vagyoni értékű jog megteremtése önmagában nem alkotmányellenes. Mi azonban ezzel nem értünk teljes mértékben egyet, és a későbbiekben részletezett, tulajdonvédelemmel összefüggő indokaink alapján ezt is alkotmányosan aggályosnak tartjuk.

Kérdés persze, hogy magáról a 2006-os bázis időszakról hogyan és milyen alapon fog dönteni az Alkotmánybíróság. Tanulmányunkban hangsúlyozottan a kérdés alkotmányossági oldalát vizsgáljuk, nem kívánunk belemenni a döntés társadalmi, gazdasági és szociológiai hatásaiba (mint ahogy az Alkotmánybíróság is kizárólag az alaptörvényre tekintettel kell meghozza döntését, és nem mérlegelhet egyéb, társadalmilag hátrányos következményeket).

Az egységes mezőgazdasági támogatási rendszer bevezetéséről és működtetéséről szóló törvény az Európai Unió Tanácsának 1782/2003/EK rendeletében bevezetett egységes támogatási rendszer magyarországi alkalmazásának feltételeit állapítja meg. Az SPS-rendszer bevezetésére jelenleg nincs uniós kényszer, sőt Brüsszel az új tagállamok esetében 2013-ig nem is igazán ajánlja az átállást. Ellenkező esetben ugyanis az Alkotmánybíróságnak most már ténylegesen is szembesülnie kellene az alkotmányi és a közösségi jogi normakonfliktus problematikájával.¹ Sólyom László indítványa is kiemeli azonban, hogy ugyan az egységes mezőgazdasági támogatási rendszer alapvető konstrukciója a közösségi jogból származik, az ilyen tartalmú szabály megalkotása azonban nem közösségi jogi kötelezettség, hanem az Országgyűlés önálló, szabad döntése. Megítélésünk szerint azonban inkább a *földművelésügyi és vidékfejlesztési* miniszter diszkrecionális jogkörébe tartozna annak eldöntése, hogy maradunk-e az eddigi SAPS (Single-Area Payment Scheme) rendszernél, vagy áttérünk az SPS-rendszerre. Alkotmányjogilag már véleményünk szerint az is kérdéses, hogy az új támogatási rendszerre való áttérést miért kell(ett) egyáltalán törvényi szinten szabályozni, ez ugyanis egy *par excellence* rendeleti szintű szabályozási kérdésnek tűnik.

A két támogatási rendszer, az SAPS és az SPS között az alapvető különbség abban jelenik meg, hogy az előbbinél, azaz az SAPS-rendszerrel az agrártámogatások döntő része termelési kötelezettség nélkül jár. A gazdálkodót megillető támogatás nem önálló vagyoni jog, és minden esetben a föld használóját illeti meg. Amennyiben a tulajdonos a termőföldjét eladja, vagy a bérlő visszaadja a termőföldet a tulajdonosnak, akkor a föld után járó támogatást is elveszíti, és az onnantól kezdve az új használót fogja megilletni. Az egységes mezőgazdasági támogatási rendszer bevezetéséről és működtetéséről szóló törvény, az úgynevezett SPS-rendszer a termőföld utáni közösségi agrártámogatás igénybevételére való jogosultságot önálló vagyoni joggá alakítja át, és ez alapján a támogatás jogosultja az, aki 2006-ban bármilyen jogcímen földhasználó volt és támogatást igényelt. A támogatás tehát ettől kezdve ténylegesen fizikailag is elválik a termeléstől. A támogatási jogosultság innentől forgalomképesé válik, azaz a föld használója a gazdálkodó területtel vagy terület nélkül is eladhatja.² A mezőgazdasági támogatás ez esetben is két részből áll: a területalapú

¹ A kérdésről bővebben lásd: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – CSINK LÓRÁNT: Alkotmány v. közösségi jog: az Alkotmánybíróság helye az Európai Unióban. In *Jogtudományi Közlemény* 2008. (63. évf.) 2. sz. 63–69. pp., továbbá DR. BLUTMAN LÁSZLÓ – DR. CHRONOWSKI NÓRA: Az Alkotmánybíróság és a közösségi jog: alkotmányjogi paradoxon csapdájában. In *Európai Jog*. Hetedik évfolyam 2. szám – 2007. március. 3–16. pp.

² Lásd: törvény 3. §.

„regionális” átalánytámogatásból és „a történelmi komponensből”. A brüsszeli források 57 százalékát regionális, 37 százalékát történelmi támogatásként osztaná ki a kormány az SPS keretében. A támogatás mértékében nincs nagyságrendi különbség az SAPS és az SPS között.

Érdekes lehet az Alkotmánybíróság döntése, amelynek végkimenetelét jelen pillanatban még nem jósolható meg. A bíróság korábbi gyakorlata viszonylag kevés támpontot nyújthat a kérdés eldöntéséhez. A termőföldekkel kapcsolatos legjelentősebb határozatait az Alkotmánybíróság a '90-es években hozta meg. Közismert, hogy a rendszerváltozást követően a szocialista állami gazdaság lebontásában, a korábbi társadalmi tulajdon újraelosztásában és a tulajdonviszonyok újrendezésében tevékeny részt vállalt az Alkotmánybíróság is. Ennek eredményeként a mezőgazdasági kollektív tulajdon jelentős túlsúlyának felszámolásával, illetve megszüntetésével kapcsolatos alkotmánybírósági határozatok révén a taláros testületnek – a jogalkotó által – gyakorlatilag újra kellett alkotnia az egész magántulajdoni rendet. Magyarországon – például a Szovjetuniótól eltérően – a termőföldek nem állami, hanem szövetkezeti tulajdonként kerültek a közösség tulajdonába (mint társadalmi tulajdon), de a földek államosítása egyébként nemcsak hazánkban, hanem Lengyelországban és Jugoszláviában is elmaradt.³

A termőfölddel, mint sajátos tulajdoni tárgyjal kapcsolatban az Alkotmánybíróság a 35/1994. (VI. 24.) AB határozatban⁴ foglalkozott a legbehatóbban. Érdekesség, hogy az alkotmányossági vizsgálatot akkor az Országgyűlés által már elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény tekintetében a köztársasági elnök attól az Alkotmánybíróságtól kérte,⁵ amelynek akkori elnöke éppen a most köztársasági elnökként az SPS kapcsán előzetes normakontrollt kérő Sólyom László volt.

Az Alkotmánybíróság e határozatának indokolásában – korábbi határozataira utalva – kifejtette, hogy az Alkotmány gazdaságpolitikai szempontból semleges, az Alkotmányból az

³ Lengyelországban nemcsak a földek államosítása maradt el, de a mezőgazdasági termelés döntő többségét is egyéni gazdaságok biztosították. A mezőgazdaság kollektivizálása Jugoszláviában sem valósult meg, ugyanis az 1945. évi földreform következtében – amelynek során 25 vagy 35 hektárban maximalizálták a családi és egyéni gazdaságok területét – az elkobzott földeket egyéni és családi gazdaságok formájában hasznosították, így a megművelt területek 90%-át ezek a kisgazdaságok, a kisparasztság birtokolta, amely termékeit tetszése szerinti szabad piaci áron értékesíthette.

⁴ ABH 1994, 197.

⁵ Az alkotmányossági vizsgálatot követően kihirdetett, a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény. A törvény főbb vizsgált rendelkezései kimondták azt, hogy belföldi magánszemély a termőföld tulajdonjogát csak olyan mértékben szerezheti meg, hogy a tulajdonában legfeljebb 300 hektár nagyságú termőföld legyen, valamint belföldi jogi személy és jogi személyiség nélküli más szervezet termőföld tulajdonjogát – a Magyar Állam, az önkormányzat, az erdőbirtokossági és legelőbirtokossági társulat, valamint a közalapítvány kivételével – nem szerezheti meg.

állami beavatkozás nagysága, ereje, még kevésbé annak tilalma közvetlenül nem vezethető le.⁶ Az Alkotmánynak ezt a gazdaságpolitikailag semleges álláspontját a német gyakorlat kezdeti álláspontjából vette át a magyar Alkotmánybíróság, nem követve azonban a későbbi jogirodalmi változásokat. A ma uralkodó vélemény ugyanis ennek megfelelően az, hogy az Alkotmány nem kötelezi el magát a piacgazdaság semmilyen tartalmi modellje mellett.⁷ Azaz az Alkotmány szövegéből kiindulva a támogatási rendszer alkotmányosságának kérdése nem vezethető le.

Az Alkotmánybíróság az említett határozatában azt is figyelembe vette, hogy a földtulajdon sajátos természeti és vagyoni jellemzői, nevezetesen a föld véges jóság volta (a föld ugyanis, mint természeti tárgy korlátozott mértékben áll rendelkezésre és nem szaporítható, mással sem helyettesíthető), nélkülözhetetlensége, megújulóképesége, különleges kockázatérzékenysége és alacsony nyereséghezama a földtulajdon különös szociális kötöttségét testesítik meg.

A termőföld tehát – az Alkotmánybíróság által is elismerten – sajátos jóság. Ezek a termőfölddel kapcsolatos körülmények azonban – az Alkotmánybíróság álláspontja szerint – indokolhatják a tulajdonosi jogokkal szemben a közérdek érvényesítését. Kérdés tehát, hogy indokolja-e kellő közérdek az SPS támogatási rendszerre való átállást akkor, amikor ezt még az Unió sem teszi jelenleg kötelezővé.

Az Alkotmánybíróság már korábban is kimondta, hogy sajátosságai folytán a földtulajdonnak más tulajdoni tárgyaktól eltérő jogi kezelése adott vonatkozásban indokolt.⁸ Mivel a termőföld véges jóság, a rá vonatkozó tulajdon szociális kötöttségei szükségképpen kapcsolódnak az állaghoz, a területi kiterjedtséghez és az értékhez. Érdekes egyébként, hogy a termőföldtulajdon tekintetében alkotmányi szinten az olasz alkotmány még jelentősebb korlátozásokat is lehetővé tesz, amikor kimondja, hogy a föld ésszerű kihasználása és a méltányos társadalmi körülmények kialakítása érdekében a törvény kötelezettségeket ró és korlátokat állapít meg a földtulajdonra, tartományonként és mezőgazdasági övezetenként megszabja a földterület nagyságának felső határát, előmozdítja és kötelezővé teszi a

⁶ 33/1993. (V. 28.) AB határozat, ABH 1993, 249.

⁷ 33/1993. (V. 28.) AB határozat, ABH 1993, 153, 158.; 915/B/1993. AB határozat, ABH 1994, 619, 621. A semlegességre való utalást lásd még: 963/B/1993. AB határozat, ABH, 1996, 437, 440., 19/2004. (V. 26.) AB határozat, ABH 2004, 321, 339. Az Alkotmány gazdaságpolitikai semlegességére vonatkozóan részletesebben lásd: DRINÓCZI TÍMEA: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007. 75–80. pp.

⁸ 16/1991. (IV. 20.) AB határozat, ABH 1991, 62.; 64/1993. (XII. 22.) AB határozat ABH 1993, 381.

talajjavítást, a nagybirtokok átalakítását és a termelő egységek rekonstrukcióját; segíti a kis- és középgazdaságokat.⁹

A köztársasági elnök az Alkotmánybírósághoz benyújtott előzetes normakontroll iránti indítványában hivatkozott arra, hogy a támogatási jog termeléstől elvonatkoztatott önállósítása – aminek következtében a bázisjogosultsággal rendelkező az uniós forrás döntő részét akkor is megkapja a gazda, ha semmit nem termel – csökkenti a haszonbérbe adott termőföldek forgalomképességét és forgalmi értékét, amellet, hogy a termőföld piaca és megfelelő ára a hosszú időszakon keresztül mesterségesen visszatartott ingatlanforgalom miatt még nem alakulhatott ki. Erre az Alkotmánybíróság már az említett 1994-es határozatában is utalt.

Ha az SPS bevezetését tulajdonvédelmi szempontból közelítjük meg, vagyis hogy ezáltal közel kétfélmillió földtulajdonos helyzete „lehetetlenül el”, akkor (alkotmány)jogi szempontból a hivatkozási alap az lehet, hogy a tulajdoni jogviszony olyan fontos részjogosítványai, mint a rendelkezés, használat és hasznok szedésének jogai sérülnek.¹⁰ Ezek sérelme azonban minden bizonnyal kevés alapot szolgáltatna az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 13. §-ban megfogalmazott tulajdonhoz való jog sérelmének megállapításához, ugyanis a bíróság kialakult gyakorlata szerint a polgári jogi tulajdonfogalom klasszikus részjogosítványai nem azonosíthatók a tulajdon alkotmányi fogalmának lényeges tartalmával, amelynek korlátozását az alkotmány a 8. § (2) bekezdésében az alapjogok vonatkozásában tiltja. Ebből kifolyólag az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ezek a jogosultságok korlátozhatóak anélkül, hogy a korlátozás a tulajdonhoz való jog, mint alapjog lényeges tartalma korlátozásának tilalmába ütközne.¹¹ Jelen eset is igazolja azonban azt az álláspontunkat, mi szerint továbbra is szükségesnek tartjuk a tulajdon hagyományos részjogosítványainak (azaz a birtoklás, használat és rendelkezés jogának), mint ezen alapjog *lényeges tartalmának* fenntartását, mely az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint még

⁹ For the purpose of ensuring rational utilization of land and establishing equitable social relations, the law imposes obligations on and limitations to private ownership of land, defines its limits depending on the regions and the various agricultural areas, encourages and imposes land cultivation, transformation of large estates, and the reorganization of productive units; it assists.
(http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/it00000_.html 2009-02-17)

¹⁰ Már az ókori Rómában *Ulpianus* is megfogalmazta a tulajdonjog önálló részjogosítványaként – a birtoklás (*ius possidendi*), használat (*ius utendi*), rendelkezés (*ius disponendi*) joga mellett – a gyümölcsötetés (*ius fruendi*) részjogosítványát. (Lásd: FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 289–290.pp.)

¹¹ Ezt az Alkotmánybíróság a 64/1993 (XII. 22) számú határozatában mondta ki, amellyel a testület – korábbi gyakorlatával ellentétben – elhatárolta egymástól a tulajdonjog polgári jogi és alkotmányjogi fogalmát.

törvénnyel sem korlátozható.¹² Ebben az esetben ugyanis akár annak alapján is megállapítható lenne az új támogatási rendszer alkotmányellenessége, hogy *az* nem magát a tulajdonost, hanem pusztán annak használóját illeti meg. Mindezt a köztársasági elnök alkotmányossági vétójának keretében ugyan nem kifogásolta, mi azonban ezt is aggályosnak tartjuk, hiszen ezáltal a tulajdonost anélkül fosztja meg a saját tulajdonához (földjéhez) kapcsolódó vagyoni jogosultságtól (vagyis a támogatástól), hogy arról ő maga lemondott volna (illetve egyáltalán lehetősége lett volna ez ellen valamit tennie). Az Alkotmány ugyanis a tulajdonjogot – ahogy erre az Alkotmánybíróság is rámutatott –, mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos materiális alapját és biztosítékát részesíti alapjogi védelemben.

Az Alkotmánybíróságnak ez az álláspontja, a tulajdon úgynevezett funkcionális koncepciója nem tekinthető *novumnak* a nemzetközi jogösszehasonlítást tekintve. Azáltal, hogy a taláros testület a saját gyakorlatába is behozta a tulajdonnak ezt – az eredetileg John Locke-tól származó majd a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában is meggyökeresedő¹³ – felfogását, a tulajdonhoz való jogot az alapjogok rendszerében – a német gyakorlathoz hasonlóan – olyan sajátos szereppel ruházta fel, amely az egyén számára szabadságot biztosít a vagyoni jogosultságok terén, és ezáltal lehetővé teszi az élet saját életviszonyainak önálló, felelős alakítását.¹⁴ Mindezek alapján az alkotmányjogilag tulajdonként védendő jogosultságok körét is a tulajdon eme funkciójának figyelembe vételével kell megállapítani, azaz az alkotmányos védelemnek úgy kell követnie a tulajdon társadalmi szerepének változását, hogy közben ugyanezt a védelmi feladatot elláthassa. Amikor tehát az egyéni autonómia védelméről van szó, az alapjogi tulajdonvédelem kiterjed a tulajdon egykori ilyen, személyes autonómiát biztosító szerepét átvevő vagyoni jogokra, illetve közjogi alapú jogosítványokra is.¹⁵ Itt egyértelműen erről van szó, hiszen a támogatás, mint a földtulajdonhoz kapcsolódó önálló vagyoni jog nélkül a tulajdonos cselekvési autonómiája is könnyen veszélybe kerül(het), így indokoltnak tartanánk ezt a jogosultságot is az alkotmányos tulajdonvédelem körébe sorolni.

¹² Alkotmány 8. § (2) bek.: A Magyar Köztársaságban az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.

¹³ SONNEVEND PÁL: A társadalombiztosítási jogosultságok védelme a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Magyar Jog* 1996/4. 208, 212 és köv. pp.

¹⁴ Lásd: BVerfGE 24, 389 (1968), KONRAD HESSE: *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. i.m. 192. p.; a magyar jogirodalomban SONNEVEND PÁL: A tulajdonozó való jog. In *Emberi jogok*. Szerk.: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 649. p.

¹⁵ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1993, 373, 380.

A 2006-os bázisidőszak bevezetését az államfő a jogbiztonság követelményére alapozva tartja alkotmányellenesnek. Sólyom László szerint ugyanis a jogbiztonság megkövetelné, hogy a földtulajdonosok a földjük haszonbérbe adásakor tisztában lehessenek annak következményeivel, és ennek megfelelően szerződjenek. A törvény ennek a követelménynek nem felel meg, s ezzel sérti a jogbiztonságot. Amennyiben az Alkotmánybíróság helyt adna ennek az érvelésnek, úgy határozatát gyakorlatilag hasonló elvi alapokra is helyezhetné, mint néhány héttel korábban, a közterületek parkolási célú igénybevételeért fennálló díjfizetési kötelezettségeket érintő Pp-módosítás alkotmányellenességének tárgyában hozott határozatát. Ebben a 2/2009. (I. 23.) számú AB határozatban az Alkotmánybíróság az említett törvényi rendelkezést azon az alapon semmisítette meg, hogy az a jogállamiság¹⁶ alapelvéből levezetett jogbiztonság és a visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalma követelményébe ütközik. A visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalmát a tételes jogban megfogalmazó rendelkezést – a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény 12. § (1) bekezdése – az Alkotmánybíróság „alkotmányos jellegű szabálynak” tekintette,¹⁷ és már a 25/1992. (IV. 30.) számú határozatában megállapította, hogy a jogállamiság egyik fontos alkotóeleme a jogbiztonság, amely egyebek között megköveteli, hogy az állampolgárok jogait és kötelességeit a törvényben megszabott módon kihirdetett és bárki számára hozzáférhető jogszabályok szabályozzák; továbbá, hogy meglegyen a tényleges lehetőség arra, hogy a jogalanyok magatartásukat a jog előírásaihoz tudják igazítani. Az Alkotmánybíróság a jogállamiság elvéből vezette le azt a jogalkotói kötelezettséget is, amely szerint a jogszabályokat olyan időben kell kihirdetni, illetve hatályba léptetni, hogy annak alkalmazására a jogszabály címzettjei kellő időben felkészülhessenek. Jelen esetben a jogszabály címzettjeinek, vagyis a termőföld tulajdonosoknak nemhogy a „kellő idő”, hanem egyetlen perc sem állt rendelkezésre a felkészüléshez.

A jogbiztonság alkotmányos követelménye valóban magában foglalja a bizalomvédelem elvét is, s ezáltal korlátot szab a jogalkotó alakító beavatkozásának a fennálló, tartós jogviszonyokba. Az Alkotmánybíróság mindegyik, erre vonatkozó döntésében hangsúlyozta, hogy az alkotmányos határvonal egyrészt a jogalkotó cselekvési szabadsága, másrészt a címzetteknek a szabályozás állandóságához, vagy kiszámítható, a felkészülésre kellő időt hagyó megváltoztatásához fűződő, védendő érdeke között csak esetről esetre, a

¹⁶ Alkotmány 2. § (1) „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.”

¹⁷ 34/1991. (VI. 15.) AB határozat, ABH 1991, 170, 172.

mindenkori ügy körülményeit mérlegelve húzható meg. Ezzel a megállapításával az Alkotmánybíróság is számot vetett azon ellentmondással, hogy ebben a kérdésben éppen a jogbiztonság nem szolgálható másként, mint eseti mérlegeléssel. A bizalomvédelem határai eszerint az eseti döntések hosszú sorából rajzolódnak ki, illetve azokból a módszertani szempontokból, amelyeket az Alkotmánybíróság mérlegelése során rendszeresen alkalmaz. Ilyen – immár állandósult – módszere az Alkotmánybíróságnak, hogy különbséget tesz a hosszú, illetve a rövid távra szóló kedvezmények között, s a rövid, belátható bizalmi idő alapján fokozott védelmet nyújt. Ugyancsak állandó gyakorlata az Alkotmánybíróságnak, hogy a folyamatban lévő jogviszonyokra vonatkozó szabályozásnál a bizalomvédelem megkövetelheti bizonyos átmeneti szabályok (időszak) beiktatását is.¹⁸

Az SPS-rendszer 2008. október 20-án történő elfogadása a 2006-os év, mint bázisév megadásával nyilvánvalóan nem felel meg a jogbiztonság alkotmányos követelményének, ezért megítélésünk szerint (is) alkotmányellenes.

A jogbiztonság szempontjából még az a kérdés merül fel, hogy indokolja-e kellő közérdek a 2006. év mint bázis időszak megjelölését. A 2006-os bázisév megjelölése szemben áll az uniós gyakorlattal, amely általában három évet (2000-2002) szokott alapul venni. Maga a Tanács már említett 1782/2003/EK rendelete is ezt a három évet jelöli meg bázisidőszakként.¹⁹ Az újonnan csatlakozó államok vonatkozásában azonban a Rendelet eltérő szabályokat állapít meg, és számukra a Rendelet nem is határoz meg bázisidőszakot. Mindezek alapján megítélésünk szerint a 2006. bázisév bevezetését nem indokolja kellő közérdek. A 2006-os bázisidőszak bevezetésének azonban megvan az a veszélye, hogy ha 2006-ban nem a tulajdonos használta a földet, hanem egy másik személy, aki azonban a későbbiekben felhagy a további mezőgazdasági tevékenységgel, a támogatás akkor is őt fogja megilletni, míg a föld új bérlője ilyen támogatásban már nem részesülhet, így szinte teljes mértékben ellehetetlenül. E jogszabályi rendelkezés alapján a 2006-ot követően vásárolt termőföldek után a támogatás ahhoz kerül, aki azt a földet 2006-ban megművelte annak ellenére, hogy a vevő még 2007-ben nem tudhatta, hogy egy későbbi jogszabály miatt ezáltal utólagosan hátrányos helyzetbe fog kerülni. Tanka Endre egyetemi tanár szerint: „az új rendszer a földtulajdont a támogatási jogosultsággal együtt végérvényesen megszerző mai

¹⁸ Sólyom László, Ádám Antal, Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön különvéleménye a 16/1996. (V. 3.) AB határozathoz ABH 1996, 61., 72.

¹⁹ Rendelet 38. cikk

nagyüzemeknek kedvez. Magyarországon 1,8 millió földtulajdonos ad bérbé hárommillió hektárt néhány ezer vállalkozásnak; az áttérés fő haszonélvezői pedig ez utóbbiak lehetnek.”²⁰

Mindezek mellett az államfő aggályosnak találta azt is, hogy a törvény hátrányosan érinti azokat a mezőgazdasági termelőket, akik 2006 után léptek piacra, vagy szereztek új termőterületet. Az államfő indítványa szerint ugyanis a 2006. évben támogatást igénybe vevőkhöz képest az eltérő támogatási jogosultság miatt az újabban piacra lépett termelők versenyhátrányba kerülnek, ami akár megalapozhatja az Alkotmány 70/A. §-ának sérelmét is. Mi azonban a 2006-os bázisév alkotmányellenességét ezen az alapon – figyelemmel a taláros testület eddig kialakult gyakorlatára – nem tartjuk megállapíthatónak. A hátrányos megkülönböztetés tilalma ugyanis az Alkotmánybíróság gyakorlatában azt jelenti, hogy az állam az azonos típusú jogviszonyokon belül az alanyi jogok elosztását illetően – kellő súlyú alkotmányos indok hiányában – nem különböztethet az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében írt szempontok szerint.²¹ Nem minősül azonban megengedhetetlen megkülönböztetésnek, ha a jogi szabályozás eltérő jogalanyi körre vonatkozóan állapít meg eltérő rendelkezéseket. Az egyenlőség követelménye tehát a jog általi egyenlőként való kezelésre irányuló alkotmányos elv, amely az azonos (homogén) szabályozási körbe vont jogalanyoknak a jogokból való egyenlő részesedését védi.²² Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy az Alkotmány 70/A. §-ában megfogalmazott tilalom – amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot – kiterjed az egész jogrendszerre. Az állam joga – s egyben bizonyos körben kötelezettsége is –, hogy a jogalkotás során figyelembe vegye az emberek között ténylegesen meglévő különbségeket. Az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdése ugyanis nem bármifajta különbségtételt tilt – egy ilyen általános tilalom összeegyeztethetetlen lenne a jog rendeltetésével –, hanem csupán az emberi méltósághoz való jogot sértő megkülönböztetéseket. Vagyis az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében foglalt tilalom nem csak az emberi, illetve az alapvető állampolgári jogokra irányadó, hanem e tilalom –

²⁰ Lásd a Heti Válasz „Talpalatnyi föld” című cikkét a 2009. január 15-i számban: http://forestpress.hu/jie_hu/index.php?option=com_content&task=view&id=13769&Itemid=34

²¹ Az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdése szerint „A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.” A (2) bekezdés kimondja, hogy „Az embereknek az (1) bekezdés szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.” Míg ugyanezen szakasz (3) bekezdése szerint „A Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti.”

²² 881/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 474., 477.

amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot – kiterjed az egész jogrendszerre²³, ideértve azokat a jogokat is, amelyek nem tartoznak az emberi jogok, illetőleg az alapvető állampolgári jogok közé.²⁴ Ez az Alkotmánybíróság értelmezésében azt jelenti, hogy a nem alapjogokat érintő, bármely más szempont szerinti megkülönböztetés akkor alkotmányellenes, ha az emberi méltósághoz való jog sérelmével jár. Ha a megkülönböztetés – az Alkotmánybíróság által alkalmazott ismérvek szerint – „önkényes”,²⁵ azaz „indokolatlan”, vagyis nincs ésszerű oka, akkor sérti az emberi méltósághoz való jogot, mert az ilyen esetekben bizonyosan nem kezelték az érintetteket egyenlő méltóságú személyként, s nem értékelték mindegyikük szempontjait hasonló figyelemmel és méltányossággal. Következésképpen valamely alapjognak nem minősülő jog, vagy helyzet tekintetében alkotmányellenes a megkülönböztetés, ha az önkényes.²⁶ Ez mindössze annyit jelent, hogy a kedvezményezettek homogén csoportján belül nem lehet különbséget tenni faj, szín, nem stb. alapján, azaz a kedvezményből ilyen alapon nem lehet senkit sem kizárni.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy önmagában nem lehet hátrányos megkülönböztetésről (diszkriminációról) beszélni azon az alapon, hogy a közösségi támogatási rendszer nem a tulajdonost, hanem a termőföldet 2006-ban bármilyen jogcímen használót illeti meg csupán, tekintettel arra, hogy ez a megkülönböztetés nem tekinthető önkényesnek, főképp nem olyannak, amely ezáltal az emberi méltósághoz való jogot sértené.

²³ „Ez az Alkotmánybíróság gyakorlatának egyik legmarkánsabb tétele lett – noha a kimondására alkalmat adó ügyre senki sem emlékszik már.” SÓLYOM LÁSZLÓ: Alkotmányértelmezés az új alkotmánybíróságok gyakorlatában. Fundamentum, 2002. 2. sz. 21. p.

²⁴ 61/1992. (XI. 20.) AB határozat, ABH 1992, 280., 282.

²⁵ Lásd SAJÓ ANDRÁS: A „láthatatlan alkotmány” apróbetűi: a magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja. *Állam- és Jogtudomány*, 1993. 1–2. sz. 47. és köv. pp.

²⁶ 857/B/1994. AB határozat, ABH 1995, 716., 717.

Varga Szabolcs főiskolai docens,
Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar

A családi közvetítés (mediáció) specifikumai és problémái

1.

Ha a mediáció, közvetítés szóba kerül, - szakmai körökben, - az emberek többsége a kereskedelemi-, munkajogi mediációra gondol elsősorban. A gyermekvédelemben dolgozók többsége is talán a resztoratív igazságszolgáltatáshoz köthető, büntetőjogi mediációra asszociál, ha meghallja e kifejezést. Persze sokunknak már az iskolához, illetve a családokhoz köthető mediáció is ismerős lehet. Tanulmányomban ez utóbbit, a családi közvetítést járom körül részletesebben.

Ha egy nőről és egy férfiről beszélünk egy házasságban (jelenlegi törvényeink csak a különböző neműek házasságát engedélyezi), ez a különbözőség már a nemi identitás miatt is fennáll. Persze ez csak az egyik oka a lehetséges konfliktushelyzetek kialakulásának. Konfliktusforrás lehet az eltérő személyiség, a vérmérséklet, a munkahelyi problémák. A családon belül a felnőtt-gyermek viszonyból adódó, életkori sajátosságokról is sokáig lehetne beszélni. A konfliktusforrások tárháza tehát kimeríthetetlen, végtelenségig sorolható és fokozható.

A konfliktus típusainak bemutatása illetve az ahhoz köthető elemzések bemutatása nem céltom, de egy dolgot lényegesnek tartok itt is megemlíteni. A laikusok, - de sokszor a szakemberek is – hajlamosak arra, hogy a konfliktust, mint valami negatív tényezőt definiálják. A hétköznapiakban ennek megfelelően élnek is azt meg. Ha konfliktusba keverednek valakivel, azt valamiféle negatív élménynek tekintik. A negatív élmények hatása, véleményem szerint, a konfliktushelyzet rossz megoldásából, a lezáratlan, vagy nem optimálisan lezárt szituációból adódik. A konfliktust nem szükséges negatív dologként aposztrofálni, hanem a felmerült problémát kell, kellene olyan módon megoldani, hogy a felek egyike se érezze magát kellemetlenül azt követően. A különböző nézetek közötti különbségek, ellentétek elkerülhetetlenek. Az azonban, hogy azokat hogyan, miként oldjuk

meg; hogyan kerülnek ki a felek az adott szituációból már nem elhanyagolható. Mehetünk bíróságra, ha nagyon haragszunk valakire. Sokak szerint fizikai erő szükséges az adott konfliktushelyzet rendezéséhez. Másoknak elég, ha személyes, fizikai erőtől mentes, „lelki” bosszút forralnak a másik féllel szemben. Megint másoknak elég az is, ha barátjukkal osztják meg bánatukat, sérelmeiket. Vannak olyanok is, akik végső elkeseredésükben telesírják a párnájukat, rosszabb esetben nem egy másik személy, hanem saját maguk ellen fordulnak, mert tehetetlennek érzik magukat. Tehetetlennek érzik magukat, mert nem tudják, nem látják azokat a megoldási lehetőségeket, melyekkel egy-egy adott konfliktushelyzet zökkenő mentesebben megoldható lenne. A fent felsorolt megoldási módokat nem is tekintem megoldásoknak, hiszen a problémát nem oldják meg, csak valamilyen szinten véget vetnek a konfliktushelyzetnek. Fizikai síkon (jó esetben legalábbis), ugyan nem folyik tovább a vita, például egy bírósági döntés után, de a felekben, - elsősorban a pervesztes félben, - tovább dúlnak az indulatok. Ekkor azonban nem beszélhetünk egy teljesen lezárt konfliktusról. Lezárva, - véleményem szerint, - akkor van egy szituáció, ha a felek nemcsak formailag, fizikailag zárták le a vitatott kérdést, hanem a „belső”, lelki megnyugvás is jelen van a megoldást követően. A konfliktusmegoldási módok közül a mediáció ezt a helyzetet teremtheti meg. Nézzük meg, hogy hogyan alkalmazható a közvetítés a családban felmerülő konfliktusok esetében!

Mint az elnevezése is mutatja a családi közvetítést a családokban létrejövő konfliktusok esetében alkalmazhatjuk. Tanulmányomnak nem célja a család fogalmának definiálása, de itt tartom érdemesnek megjegyezni, hogy a magyar családjog, - tudomásom szerint – nem konkretizálja ezt a fogalmat. A laikusok és talán a szakemberek többsége is elsősorban a házasságban élőkre asszociál e fogalom hallatán. Megint mások csak a gyermekkel rendelkező házaspárokat tekintik teljes családnak. Véleményem szerint, - mediáció szempontjából mindenképpen – az egy háztartásban élő felek családnak tekinthetők, nemtől, kortól, gyermekektől, és törvényes házasságtól függetlenül. Nem lehet vita tárgya az, hogy két, vagy több ember közös fedél alatt életvitelszerű együttélése konfliktusok forrása lehet. A konfliktusok különböző mélységig érinthetik a feleket, és ezek megoldásai a kapcsolat további alakulása szempontjából döntő jelentőséggel bírnak. Ha a konfliktust meg tudják a felek oly módon oldani, hogy közben egyikük sem sérül, (sem lelkileg, sem testileg) akkor a felek a továbbiakban is együttműködőek lehetnek. A legrosszabb esetben a konfliktus

megoldása a felek különválásához vezethet. Házasságot kötött feleknél ez a bíróság általi felbontáshoz is vezethet, de törvényes válás nélküli különélés is lehet az eredménye.

A családi közvetítés leggyakrabban a válással, a házasságok jogi úton történő felbontásával kapcsolatban merül fel. Bonyolítja ezt a szituációt az az eshetőség, ha felek nem tudnak egyezsége jutni vagyonukkal kapcsolatban. Ha gyermek is született a házasság fennállása alatt a helyzet már nem csak két embert érinthet, hanem olyan emberek sorsát is, akik természetes vagy jogi állapotukból adódóan, az adott kérdésben adekvát döntési helyzetben nincsenek.

Családjogi törvényünk (1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról, továbbiakban: Csjt.) 17.§ (1) bekezdése szerint:

A házasság megszűnik:

- az egyik házastárs halálával
- bírósági felbontással

A házasság felbontással történő megszűnésének szintén két változatát különböztethetjük meg. A Csjt. szerint a házasságot a bíróság bármelyik fél kérelmére, illetve a felek közös kérelmére is felbonthatja.¹

Hatályos bontójogunk nem vizsgálja a vétkességet a házasság megszüntetésekor. Erre utal a törvény szövegében a „bármelyik házastárs” kifejezés. A válásra irányuló keresetet tehát, a házasság felbontásánál bármelyik, akár a házasság megromlásában döntően hibás, „vétkes” fél is kérheti a „véetlen” házastárssal szemben. A Csjt. 1974. évi módosításával került megfogalmazásra a feldúltságon alapuló válás fogalma. A „házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása” elve utal erre. A hangsúly nem a „megromlás” kifejezésen, hanem annak „teljes és helyrehozhatatlan” voltán van. A bírói bizonyításnak tehát e kérdés vizsgálatára kell irányulnia. Vizsgálnia kell a házasság megromlásának teljes folyamatát.

Az egyik fél kérelmére indult eljárások két fajtája közül az egyik az, amikor csak a keresetet benyújtó fél kívánja a házasság felbontását, míg az alperes ezt nem szeretné. Ha a másik fél ellenzi a bontást, az ő védekezésével szemben folyik a bizonyítás. A nem közös kérelemre induló perek másik típusa az, amikor az alperes házastárs is egyetért a házasság felbontásával, de hiányoznak a közös megegyezésen alapuló válás feltételei. A bizonyítás során tehát azt kell megállapítani, hogy nincs remény a házasság helyreállítására. Gyakorlati tapasztalatok bizonyítják, hogy ma hazánkban könnyű elválni, mert a bíróság legtöbbször

¹ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról (továbbiakban: Csjt.) 18.§ (1) bekezdés

felbontja a házasságot, ha úgy ítéli meg, hogy reménytelenül megromlott, függetlenül attól, esetleg csak az egyik fél kéri a bontást.

A válás körüli lélektani és egyéb hátrányok kiküszöbölése végett lehet célravezetőbb az, ha a házastársak megfelelő megállapodás útján, közös megegyezés alapján válnak el. Ha van egyezség, a feleké a döntés (bírói jóváhagyás után), ha nem tudnak dönteni a bíróság dönt helyettük!

A Csjt. 18.§ (1) és (2) bekezdései szerint:

„18. § (1) A házasságot a bíróság bármelyik házastárs - illetőleg a házastársak közös - kérelmére felbontja, ha a házaseletük teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott. A házasság felbontásánál a közös kiskorú gyermek érdekét figyelembe kell venni.”

Helyrehozhatatlannak és teljesnek tekinthető a házasság megromlása, ha a felek felbontásra irányuló kérelme, végleges akarat elhatározáson alapul, befolyásmentes és egyező. Végleges akarat elhatározáson alapulónak akkor tekinthető a kérelem, ha a felek megegyeztek:

- a közös gyermek(eik) elhelyezésében, tartásában, a kapcsolattartásban
- a házastársi tartásban
- a közös lakás használatáról
- a közös vagyon megosztásának kérdéséről,

és egyezségüket a bíróság jóváhagyta. Ugyancsak a házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlásáról beszélhetünk, ha a házastársak között az életközösség legalább 3 éve megszakadt úgy, hogy:

- külön lakásban élnek
- igazolják, hogy közös gyermekük elhelyezését és tartását a gyermek érdekének megfelelően rendezték.²

Ha a felek által közösen benyújtott felbontásra irányuló kérelmet a bíróság jóváhagyja, az eljárás során a házastársak nem kényszerülnek legbizalmasabb ügyeik kitergetésére. Az egyező akaratnyilvánítással történő házasság felbontás az eljárás elhúzódásának megelőzése szempontjából is célszerű megoldás lehet. Várható ugyanis, ha a feleknek nincs kiskorú gyermeke, illetve van ugyan kiskorú közös gyermekük, de közöttük az életközösség legalább 3 éve megszakadt úgy, hogy külön lakásban élnek és igazolják, hogy közös gyermekük

² Csjt. 18.§ (2) bekezdés

elhelyezését és tartását a gyermek érdekének megfelelően rendezték, a bíróság a házasságot már az első tárgyaláson felbontja.

A közös megegyezéssel történő válásoknál gyakran előforduló jelenségről itt tartok szükségesnek megemlíteni egy igen fontos dolgot. Az ilyen „típusú” válásoknál nagyon gyakran előforduló helyzetről van szó. A házasságokban, sok esetben csak látszólagos a felek egyenjogúsága, egyenlősége. Ez több okra is visszavezethető. Okként szerepelhet az eltérő kereset, és az ebből adódó szükséglet. Ide tartozhat az eltérő iskolai végzettség, az eltérő kulturális háttér, közeg. Itt említhetjük meg az eltérő személyiségből adódó különbözőségeket is. Emellett számos más ok is generálhat konfliktushelyzetet a házasság fennállása alatt. Ezek a különbözőségek, erőviszony egyenlőtlenlégek azonban nemcsak az együttélés során, hanem a felek házasságának felbontásakor is problémaként jelentkeznek. Sőt, gyakran ezek a válóokok is! A házasság megszűnésekor a közös megegyezés háttérben gyakran csak egy látszat megegyezés húzódik. A házasság fennállása alatt domináns szerepben lévő fél, sok esetben a bontóper során, illetve az azt megelőző egyezség során is érvényesíteni tudja az akaratát. Sokszor pénzért „megveszi” a gyermek nála történő elhelyezését a másik féltől, vagy elkerüli a későbbi gyermektartás megfizetését. Legtöbb esetben azonban még anyagi források nélkül, pusztán a fizikai, vagy verbális erőszak alkalmazása is elegendő lehet a másik fél megfélemlítéséhez. A megfélemlített fél természetesen nem meggyőződésből írja alá ezekben az esetekben a „közös” megegyezéssel válásról szóló „közös” válóperes keresetlevelet. Ha a megegyezésből látszik, hogy nem egyenlő felek állapodtak meg, - tehát, ha gyermekre illetve valamelyik házastársra a megállapodás sérelmes - a bíróság természetesen nem hagyhatja azt jóvá. A legtöbb esetben azonban ez a felszínen nem derül ki, a bíróság pedig örül az egyezségnek, - mivel ezáltal egy hosszabb vitától szabadul – és nem nagyon tekint a tényleges helyzet mögé. Sok esetben erre lehetősége sincs. Azonban ha a keresetlevél benyújtását megelőzően a felek egy mediációs eljárás keretében fogalmazták meg egyezségüket, az garancia lehet arra nézve, hogy egy mindkét fél számára megfelelő és a későbbiekben is betartható egyezséget hagyhat jóvá a bíróság. Ezáltal a későbbi viták javarésze is elkerülhető lenne. Érdemes tehát átgondolni azt, hogy nem lenne-e célszerű bizonyos esetekben bevezetni a kötelező közvetítői eljárást. (E témát később még részletesen körülgárom). Azért is megfontolandó a közvetítő eljárás igénybe vétele, mert az 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról 290. §-a szerint a házasság érvénytelenítése vagy felbontása esetében a bíróságnak a közös

kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása felől - szükség esetében - erre irányuló kereseti kérelem hiányában is határoznia kell. A bíróság a házasság felbontása felől - ha a felek a házasság felbontását a Csjt. 18. §-a (2) bekezdésének a) pontja alapján kérték egyező akaratnyilvánítással - addig nem dönthet, míg az ott meghatározott valamennyi kérdésben egyezség nem jött létre, és azt a bíróság jogerős végzésével jóvá nem hagyta. Tehát, ha a felek nem döntenek, dönt helyettük a bíróság. Ha a bíróság dönt, valamelyik fél, vagy esetleg mindkettő vesztesként távozik. Abban az esetben viszont, ha a felek nem engedik ki az említett, lényeges kérdésekben a kezükből a döntést, és a mediációs eljárásban megegyeznek, olyan döntést hagyhat jóvá a bíróság, mely mindkettőjük által elfogadott. A közös megegyezés velejárója az a nem elhanyagolható tény is, hogy az ilyen – bíróság által jóváhagyott – egyezség mindkét fél által történő betartására is jóval nagyobb az esély. Így a felek az újabb perekől, vitáktól is megkímélhetik magukat, és a hatóságokat.

A bíróságnak tehát minden válási procedúra során döntenie kell a gyermek elhelyezéséről, tartásáról, és a hozzátartozóival való kapcsolattartásról. A szülők közös kérelmére a gyermekkel kapcsolatos szülői felügyeleti jog a házasságfelbontását követően is együtt gyakorolható. Ez természetesen újabb viták, konfliktusok forrása lehet, hiszen még egy harmonikusan működő családban is előfordulnak viták a gyermeket érintő kérdések megoldása során. „Ha a különélő szülők a közösen gyakorolt szülői felügyeleti jog tekintetében nem tudnak megegyezni, a döntés - a tizenhatodik életévét betöltött kiskorú tartózkodási helyének kijelölése [77. § (2) bek.] kivételével - a bíróság hatáskörébe tartozik.”³ Ha a házasság felbontását követően a gyermeket egyik szülőnél helyezte el a bíróság, és nem állapított meg közös szülői felügyeleti jogot, a külön élő szülő szülői felügyeleti joga szünetel. Ebben az esetben is meg van azonban a lehetősége a külön élő szülőnek, hogy a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben a másik szülővel együttdöntési jogot gyakoroljon, kivéve, ha a különélő szülő felügyeleti jogát a bíróság korlátozta, szüneteltette vagy megszüntette. „A gyermek sorsát érintő lényeges kérdés: a kiskorú gyermek nevének meghatározása, illetve nevének megváltoztatása, tartózkodási helyének kijelölése, továbbá iskolájának, valamint életpályájának megválasztása.”⁴ A szülői felügyelet körébe tartozó olyan kérdésekben, amelyekben a szülői felügyeletet együttesen gyakorló szülők nem tudnak egyetértésre jutni - a lelkiismereti és vallásszabadság körébe

³ Csjt. 73. § (2) bekezdés

⁴ Csjt. 72/B. § (2) bekezdés

tartozó kérdések kivételével -, a gyámhatóság dönt. Dönthet tehát a bíróság, és a gyámhatóság, de a mediációval is rendezhetők ezek a problémák. Akár úgyis, hogy nem terelődik hivatali útra az ügy.

Jó esetben tehát a házastársak egyezséggel tudják felbontani a közöttük fennálló törvényes kapcsolatot. Megegyeznek a jogszabályban – fentebb említett – kötelezően előírt feltételekről. Sokan úgy gondolják ezzel meg is oldották a problémát, hiszen lezártak egy kapcsolatot, megállapodtak a vagyoni kérdésekben, és a gyermekek elhelyezésében, tartásában, láthatásában is. Elméleti síkon persze gyakran minden könnyebbnek tűnik. A megvalósítás során azonban nagyon sok esetben problémákkal szembesülnek a felek. A másik fél, esetleg bosszúból nem adja oda a gyereket a bíróság által meghatározott időpontban. Nem fizeti a megállapított gyermektartást. Nem úgy bánik a gyermekkel, ahogyan a volt házastárs szeretné. A volt házastárs különböző okból gyakrabban fogyaszt alkoholt, esetleg bűnöző életmódot folytat, vagy új házasságot köt. Elváltak tehát a felek, a konfliktusok, illetve azok forrásai azonban nem szűntek meg, csak más irányultságot vettek. Megállapodhatnak tehát a felek a házasságfelbontása során a gyermekelhelyezéséről, illetve a kapcsolattartásról, de nem biztos, hogy ezt hosszú távon fenn tudják, fenn akarják tartani! Ekkor kerülhet sor a kapcsolattartás újra szabályozására, illetve végső esetben a gyermekelhelyezés megváltoztatására. „A gyermek elhelyezésének megváltoztatását abban az esetben lehet kérni, ha azok a körülmények, amelyekre a bíróság a döntését alapította, utóbb lényegesen megváltoztak, és ennek következtében az elhelyezés megváltoztatása a gyermek érdekében áll. A gyermek elhelyezése, valamint az elhelyezés megváltoztatása iránt a szülő, a gyámhatóság és az ügyész indíthat pert. Ha a gyermek elhelyezése érdekében azonnali intézkedésre van szükség, a bíróság soron kívül, ideiglenes intézkedéssel határoz.”⁵

Gyakori eset az is, hogy a házastársak kapcsolatukat életvitelszerűen felbontják, azaz külön háztartásba költöznek, a közöttük fennálló jogi kapcsolatot, a házasságot, azonban törvényesen nem bontják fel. Ha házasságuk fennállása alatt közös gyermekük született, elhelyezéséről, a szülőkkel való kapcsolattartásáról, tartásáról ebben az esetben is dönteni kell. „A gyámhivatal vita esetében a kapcsolattartást bármelyik fél kérelmére szabályozza, illetve újraszabályozza, kivéve, ha a szülő és a gyermek kapcsolattartásának megállapítása a Csjt. 92. §-ának (5) bekezdése szerint a bíróság hatáskörébe tartozik. A kapcsolattartásról a gyámhivatal, illetve a bíróság a gyermek korának, egészségi állapotának,

⁵ Csjt. 72/A. § (2) (3) (4) bekezdés

életkörülményeinek, a felek személyes körülményeinek, valamint az ítélőképessége birtokában levő gyermek véleményének figyelembevételével rendelkezik. Különélő szülők kapcsolattartás iránti kérelmének elbírálása előtt tisztázni kell, hogy a gyermek melyiküknél van elhelyezve [Csjt. 72. § (2) bek.]. A gyámhivatal, illetőleg a bíróság - kérelemre - elsősorban akkor jogosítja fel a gyermek szülői felügyeleti jogától megfosztott szülőjét a kapcsolattartásra, ha a gyermek érzelmi fejlődését a szülőtől való teljes elszakadása veszélyeztetné. A gyámhivatal, illetőleg a bíróság a kapcsolattartást elsősorban egyezség létrehozásával - tárgyalás megtartásával - rendezi.”⁶

„A kapcsolattartásról - a szülők megegyezésének hiányában, illetőleg a szülők és a gyám közötti vita esetében - a gyámhatóság dönt. Ha házassági vagy gyermekelhelyezési per van folyamatban, a szülők megegyezésének hiányában a kapcsolattartásról a bíróság dönt. A gyámhatóság, illetőleg a házassági vagy gyermekelhelyezési perben a bíróság a felróható magatartást tanúsító szülő kapcsolattartási jogát a gyermek érdekében korlátozhatja vagy megvonhatja, illetőleg e jog gyakorlásának szünetelését rendelheti el. Ha a kapcsolattartás kérdésében a bíróság döntött, ennek megváltoztatását a határozat jogerőre emelkedésétől számított két éven belül csak a bíróságnál lehet kérni. A kapcsolattartásra vonatkozó bírósági határozat végrehajtásáról a gyámhatóság gondoskodik.”⁷

Úgy gondolom nem kétséges, hogy a házasság felbontását követően a gyermekek kapcsolattartásával összefüggő ügyekben is jól alkalmazható a közvetítői eljárás. Erre a lehetőségre - a jogszabály alapján⁸ - a gyámhivatalnak is fel kell(ene) hívni a felek figyelmét. A gyermekvédelmi közvetítői eljárás, az említett jogszabály alapján, elsősorban a kapcsolattartási ügyek rendezésére szolgál. Ez a közvetítői eljárás is, a többihez hasonlóan, a felek egybehangzó kérelmére indul. A felek bejelentik szándékukat, a gyámhivatal pedig tájékoztatást ad számukra a közvetítői eljárás helyéről, menetéről, és egyidejűleg elrendeli az előtte folyamatban lévő eljárás négy hónapra történő felfüggesztését. A felek közösen megjelölik, és a gyámhivatal felkéri a mediátort az eljárás lefolytatására. A közvetítő személy nyilatkozik, arról hogy elfogadja-e a felkérést, illetve arról, hogy nem elfogult-e a felek valamelyike iránt. Ha a közvetítői eljárás 4 hónap alatt nem vezet eredményre, erről a közvetítő tájékoztatja a gyámhivatalt. Ilyen esetben a gyámhivatal az eljárást hivatalból

⁶ 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról (továbbiakban: Gyer.) 29. §; 30. § (1)

⁷ Csjt. 92. § (4) (5) (6) bekezdés

⁸ Gyer. 30/A. §-30./D. §

folytatja. Amennyiben a közvetítői eljárás valamelyik fél együttműködésének hiánya miatt nem vezet eredményre, a másik fél kérelmére a gyámhivatal az eljárást 4 hónapon belül is folytatja. A közvetítő a kijelölés elfogadásától számított 15 napon belül a feleket megbeszélésre hívja meg. Az első megbeszélésen a közvetítő tájékoztatja a feleket az eljárás menetéről, annak lényeges elemeiről és a titoktartási kötelezettségről. A közvetítő a feleket, valamint a 12 éven felüli gyermeket minden esetben meghallgatja, az ítélőképessége birtokában lévő gyermeket pedig csak a felek, illetve a gyámhivatal javaslata esetén hallgatja meg. Ez a tény illetve lehetőség véleményem szerint számos problémát vethet fel, melyet később, a mediációval kapcsolatos problémák tárgyalása során fejtek ki részletesen. Mint minden közvetítéssel kapcsolatos ügyben a gyermekvédelmi mediációs eljárásban is, szükség szerint több megbeszélés is tartható. Ha a felek között egyezség jön létre, azt a közvetítő írásba foglalja, melyet a közvetítő és a felek is aláírnak. A közvetítő az aláírt egyezséget 8 napon belül megküldi a kapcsolattartást szabályozó gyámhivatalnak. A gyámhivatal a felek kérelmére az egyezséget jóváhagyja.⁹

A közvetítői eljárás a végrehajtási eljárás során is igénybe vehető. Ez a tény azt a lehetőséget rejti magában, hogy a felek a korábbi döntés, illetve az általuk közösen meghozott megállapodást az eljárás keretében akár újra is szabályozhatják. A kapcsolattartás végrehajtása során ugyanis olyan megállapodást is hozhatnak a felek, mely a korábban nem működő kapcsolattartást olyan mederbe terelheti, mely a későbbiek során mindkét fél megaláztatására szolgál. Véleményem szerint ez egy olyan rugalmas lehetőség, mely a felek számára megteremti a lehetőséget arra, hogy a kapcsolattartásban előforduló vitás szituációkat újra gondolják. Ennek során felszínre kerülhetnek azok az okok, melyek alapján a már jogerős döntésben foglalt kapcsolattartás nem működött. A mediáció egy újabb alkalmat teremt arra, hogy a felek optimalizálják az adott szituációt az új helyzetnek megfelelően. Lehetőség van arra is, hogy a korábbi döntéshozó által figyelembe nem vett tényeket, vagy az időközben felmerült változásokat figyelembe vegyék. Másrészt a közvetítői eljárás során a felek olyan kérdéseket is tisztázhatnak, amely ugyan nem elsősorban a gyermekkel való kapcsolattartás körét érintik, de a gyermek és a volt házastársak közötti későbbi békés kommunikációt, különélést segíthetik elő.

A válással foglalkozó szakemberek gyakorlati munkájuk során szinte naponta tapasztalják, hogy a kapcsolatok felbontásának jogi útja, a bírósági ítélet önmagában nem

⁹ Gyer. 30/A. §-30./D. §

oldja meg a gyermekelhelyezés, a kapcsolattartás, a vagyonmegosztás sokrétű kérdéskörét, sőt gyakran a meg nem fogalmazott, ki nem mondott érzéseket, indulatokat sem. Az ilyen válaszok nagy részében a gyerekek egész életükre kiható sérüléseket szenvednek az évekig tartó szülei között fennálló küzdelemben. Az itt szerzett érzéseket hosszú évekig, ha nem örökre, magukkal hordozzák, generálva ezzel akár saját házasságuk tönkremenetelét is.

A fentiekben elsősorban azokról az esetekről esett szó, melyek a bíróság illetve a gyámhatóság hatáskörébe tartoznak elsősorban. Láthatjuk, hogy a hatósági ügyekben számtalan lehetőség adódik a közvetítői eljárás alkalmazására, akár a hatósági utat megelőzően, akár az eljárás alatt, vagy a végrehajtás során! A mediáció azonban nem csak a hatósági hatáskörbe tartozó ügyekben alkalmazható a családot érintő konfliktusok esetében. Említettem már azt a tényt, hogy az emberek együttélése során – különösen a családi szoros kötelékből adódóan – naponta generálódnak olyan helyzetek, melyek akár mindennapos konfliktusforrásként jelenhetnek meg életünkben. Ma már ugyan egyre kevesebb az a családi közösség, ahol több generáció él egy fedél alatt, ennek ellenére a generációk közötti problémák így is felszínre kerülnek. Gyorsan fejlődő korunkban a felnövő generáció, annak értékrendje jelentősen eltér nemcsak a nagyszülőkétől, hanem sok esetben már a szülőkétől is. Az életmódok változása természetes jelenség. Természetes az is, hogy - a serdülőkorral járó, - szülőről való leválási folyamatok is konfliktusforrást jelentenek. Elmehet-e a gyermek hétvégén, hétköznap szórakozni, mikor jöjjön haza onnan; kivel mehet el; hova mehet el; továbbtanuljon-e, ha igen hol; milyen ruhát vegyen fel; dolgozzon-e a nyári szünetben. Ezek csak néhányak azokból a problémákból, melyeket a mindennapi együttélés generál egy családban. Ezek a problémák nem tartoznak alapvetően hatósági útra a megoldás szempontjából, és sok esetben még a mediáció sem szükséges megoldásukhoz. Elbagatellizálni azonban helytelen lenne ezeket az ügyeket. Majdnem minden ember tud olyan példát mondani, amikor egy jelentéktelennek látszó eset váltott ki komoly konfliktus a családban. Egy egyszerűen megoldhatónak tűnő problémahelyzet is okozhat olyan megoldatlan szituációt, melyben a felek nem jutnak megoldásra, de egy harmadik személy segítségének igénybevételével a konfliktus megoldható lenne. A mediáció ekkor kerülhet szóba. Természetesen nem csak a gyermek-szülő, gyermek-nagyszülő közötti konfliktusok oldhatóak meg ilyen úton. A házastársaknak sem kell rögtön válasra gondolniuk, azzal fenyegetőzniük egy-egy komolyra forduló összeütközés esetén. Ha a felek elakadnak a

konfliktusmegoldás útvesztőjében a közvetítő személye, illetve a közvetítői eljárás igénybe vétele segíthet kiutat találni.

A fentiek alapján a családi közvetítést,- véleményem szerint - két fő csoportra lehet felosztani. Az egyik csoportot képezik azok a lehetőségek, melyek során a jogi szabályozás keretei határozzák meg az eljárást, tehát a mediáció kiegészítő szerepet játszhat. Ebbe a csoportba tartozik a házasság felbontása, a gyermekelhelyezés, illetve a gyermekelhelyezés megváltoztatása. A másik csoportot azok az ügyek képezik, melyek a jogi szabályozás hatókörén kívül esnek. Ilyen esetek lehetnek például azok a családi konfliktusok, melyek az együtt élő gyermek, szülő, és nagyszülő viszonyból adódhatnak, de ide tartoznak azok a konfliktusok is melyek házasság felbontásához, gyermekelhelyezéshez kapcsolódnak, de nem tartoznak jogi útra. Ez utóbbiak alatt olyan problémákat értek, melyeket a bíróság a házasság felbontása során nem szabályoz, de a felek életében jelentős szerepet töltenek be. Azok a részletszabályok alkotják ezt a csoportot, melynek szabályozása elsősorban a felek magánszférájába tartoznak, de jogi eszközzel nem kikényszeríthetők (pl.: gyermekláthatás részletei; ki hozza el a gyereket az oktatási intézményből).

2. A családi közvetítés típusai

1. Jogi szabályozás körébe tartozó ügyek

- a) Házasság felbontása – válási mediáció
- b) Gyermekelhelyezés, gyermekelhelyezés megváltoztatása (gyermekvédelmi közvetítői eljárás, kapcsolatügyeleti mediáció)

2. Jogi szabályozás körén kívül eső ügyek

- a) Családi konfliktusok (gyermek, szülő, nagyszülő)
- b) A házasság felbontásához, gyermekelhelyezéshez kapcsolódó ügyek (részletszabályok), melyek nem tartoznak jogi útra

Fentebb már többször szóba került az, hogy a hatósági, bírósági útnak milyen nehézségei lehetnek. Néhány mondatban ezeket foglalom össze. A hatósági út egyik legneuralgikusabb pontja véleményem szerint az időtényező. Ha a házasságukat felbontani kívánó feleknek nem született házasságuk fennállása alatt közös gyermekük ez a tény akkor is jelentős lehet. A legoptimálisabb esetben, - tehát, ha felek minden lényeges, vagyonnal, házastársi tartással kapcsolatos kérdésben megegyeztek a bírósági procedúra előtt, tehát közös

megegyezéssel válnak, - akkor is minimum 3-4 hónap a házasságfelbontásának megkezdéséig eltelt eljárási időtartam. Ha házasságukból közös gyermek, vagy gyermekek születtek, a helyzet már közel sem ilyen egyszerű. Abban az esetben is, ha a felek a fent már említett közös megegyezéssel válás feltételeinek megfelelően nyújtják be a keresetet, és a bíróság azt jóváhagyja, nem bontják fel a házasságukat 4 hónap alatt. Ebben az esetben ugyanis a bíróság nem dönthet az első tárgyaláson, hanem annak folytatását kérelmezniük kell a feleknek. Ha előre láthatólag két tárgyalásra kerül sor, ha a házaspár mindenképpen megegyeztek és a második tárgyaláson képesek egyezségeket kötni. Az esetek nagyobb hányadában azonban több tárgyalás van, mivel a házastársak nem tudnak egyezségekre jutni és bizonyításra kényszerülnek vagy a bíróság kénytelen elhalasztani a tárgyalást; formai hiba adódott; valaki elfelejtett valamit elhozni; tanú nem jött el stb.. A polgári peres ügyek nagyobb részében az első fokú döntés megszületéséig átlag hat hónap vagy ennél is hosszabb idő szükséges. A fellebbezési lehetőségeket figyelembe véve a bírósági eljárás akár három évig is elhúzódhat.

A gyámhatóság eljárási határideje ugyan elvi síkon rövidebb időtartamú, de a jogszabály¹⁰ szerinti 30 napos határidő gyakorlatban szinte meg sem valósítható. Ezekben az esetekben is az ügyek lassú, elhúzódó menetére számíthatnak a felek.

A családjogi ügyekben az időtényező rendkívül fontos, akár ügydöntő jelentőségű is lehet. Különösen igaz ez azokban az esetekben, ahol a házasság felbontása során gyermekelhelyezésről is döntenie kell a bíróságnak. Ha a házasságból gyermek született, bevett gyakorlat, hogy - a felek megállapodása, vagy legfőbbképpen az anya autoriter döntése alapján - a házasság jogerős felbontásáig az egyik félnél, leginkább az édesanyánál, tartózkodik akár az összes gyermek. Jó esetben az édesapa rendszeresen láthatja, és elviheti őket magához. Az esetek nagy százalékában azonban bosszútól vezérelve a másik szülő meg van fosztva ettől a törvényes jogától. Még rosszabb az a nem ritkán előforduló szituáció is, hogy az egyik fél családja ezt az állapotot a gyermekek másik szülő ellen történő „nevelésre” használja fel. Ezek után, vagy inkább ezek ellenére gyakori ügyvédi hivatkozás, - sőt sajnos bírói indoklás is - a gyermek megszokott környezetére történő utalás a későbbi gyermek elhelyezésnél. Az apák többsége nem véletlenül véli úgy a helyzetét, hogy: „Csak halogatnak, s egyszer majd azt mondják nekem a bírák, mit akar maga tulajdonképpen, hiszen a gyermekei nem is ismerik magát” (Andersen-Gatterburg 2003. 116.p.)

¹⁰ 2004. évi CXL tv. A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól (továbbiakban: Ket.)

A bírósági, hatósági út másik nagy problémája az időtényező mellett a kommunikációs nehézségek leküzdése. A jogszabály szerint a bíró a per bármely szakaszában megkísérelheti a felek közötti békítést. „Magyarországon a házassági krízis bírói eljárás alatti szakaszában, kizárólag a bíró feladata a békítés, annak ellenére, hogy nem része a bírói képzésnek a békítésre való elkészítés, a konfliktuskezelés oktatása. Így aztán nem csoda, hogy a bírók nem békítenek, hanem csak kötelességszerűen megkérdezik a házastársakat, hogy komolyan el akarnak-e válni. Ez az egyik eset. A másik, amikor sután, tankönyv ízűen beszélnek az összetartozásról, a gyermekek érdekeiről stb. Az, hogy az igyekezet esetlen, vagy elutasítást eredményez, nem az ő hibájuk. Képzettségük sem alkalmas, a környezet sem megfelelő.” (Herczog 2002. 220.p.)

A házassági krízis kezelése nem bírói feladat, az a pszichológus dolga. Hazánkban sajnos nem csak a kulturált házasságban felmerülő konfliktus megoldás, hanem már annak felismerése sem működik megfelelően a partnerkapcsolatokban. A bíró a tárgyaláson már azt is sikerként könyvelheti el, ha a felek közötti „csúnya válóper” elsimul és a felek képesek lesznek a már említett egyezségkötésre. Mindehhez persze a bíró részéről nagyfokú empátia, érzékenység, humánus és nem utolsó sorban nagy türelem szükséges, mely sajnos sokukból hiányzik. Nehézséget jelent ebben a szituációban az is, hogy a válófélben lévő felek sok esetben egymással sem állnak egyenrangú viszonyban, de a bíróval sem. A bírói pulpituson helyet foglaló bíró, helyzetéből adódóan ebben a szituációban – mind ténylegesen, mind elméleti síkon – a házasság felett helyezkedik el. Ez a hierarchikus elhelyezkedés is nehezíti a békítést esetleges, illetve a felekkel való kommunikáció eredményességét. Amikor a felek perre viszik problémáikat, elmennek a bírósághoz, a föléjük tornyosuló hatalmas épület hatalmas folyosóján már kezdik elveszíteni önbizalmukat. Bemennek a tárgyalóterembe, ott a bíró (bíróság), aki a megemelt pulpituson ülve talárjában nem túl jókedvűen utasításokat ad, amiktől az ügyfél úgy érzi, minden kikerült a kezei közül. A jelenlévő peres felek úgy érzik – nem teljesen alaptalanul -, hogy egy hatalmas állami gépezetnek vannak kiszolgáltatva. Az eljárás egy győztes-vesztes játszmát jelent. Gyakorló ügyvédek elmondásai alapján egy peres eljárás végén a legtöbb esetben a pernyertes fél is úgy érzi, hogy vesztesen hagyja el a tárgyalótermet.

Szintén a kommunikációs problémákhoz sorolható a pereskedéshez tartozó nehézség is. A házasság felbontása mellett döntő felek, azért mennek a bíróság elé, mert konfliktusaikat egyedül már nem voltak képesek megoldani. Olyan krízishelyzetet élnek át, mely egész

személyiségüket érinti. Ebből adódóan ugyancsak egész személyiségüket érinti, ügyfélként, az egész peres eljárás. Az esetek javarészában a felek, éppen a fenti okokból kifolyólag, az eljárás során, a jogon kívüli kérdésekben is a bíróság intézkedését várják. Az erőteljes érzelmi motiváltság miatt a tárgyalás során a felek indulataikon kevésbé uralkodnak, személyes sérelmeiket próbálják destruktív módon saját érdekeik erősítésére felhasználni. A vita hevében nem képesek összeszedetten nyilatkozni, sok esetben nem tudják elmondani mit szeretnének elérni. Az eseményeket zavarosan, csapongva mondják el, sokszor inadekvát módon. Vannak olyanok is akik feszültségeiket épp az ellenkező módon élik meg. Teljesen elzárkóznak, a történekről minél kevesebbet mondanak el, nehogy mondandójuk miatt hátrányokat szenvedjenek. Hallgatásuk oka lehet az is, hogy megfélemlített helyzetben érzik magukat a másik féltől, vagy a „följük tornyosuló” bíróságtól.

A bírók túlterheltek. Futószalagon kerülnek eléjük az ügyek. Mindegyik más és más. A pszichés átállásra nincs, vagy nagyon kevés az idő. Ez természetesen sem a bírónak, sem az ügyfeleknek nem jó! Ilyen helyzetben nehéz tárgyalást vezetni. Az ügyfelek és a bíró kapcsolata nem személyes, hanem hivatalos jellegű. Nem választhatják ki a felek a nekik szimpatikus döntnököt. A kapcsolat formális, kényszerhelyzet szülte, epizódszerű, mely az ügy lezárásával megszakad. A bíró fölérendelt helyzetben hozza meg döntését. Feladata, hogy az esetleges sikertelen békítést követően, a felek közötti vitát autoriter módon eldöntse. (Sáriné 2006.) Problémát jelent ebben az esetben, hogy a döntés, a bizonyítási eljárásnak megfelelően, csak a jogilag releváns tényeken alapulhat. A felek ezt úgy élik, élhetik meg, hogy a személyüket érintő – a bíróság által lényegtelennek ítélt, ám személyüket mélyen befolyásoló – tényezőkben nem született döntés. A való felek úgy érzik, a bíróság pont a lényeggel, személyes problémáikkal nem foglalkozott, nem döntött helyesen. Az eljárás során a felek elsősorban azt a kérdéskört feszegetik, hogy milyen személyes sérelem érte őket a múltban, a fennálló házasságuk ideje alatt. A bíróság döntése így valóban ítélet lesz, egy múltbeli dologról. A döntés elsősorban a múltat zárja le, a jövőbeni dolgokkal annyiban foglalkozik, hogy a házasságból született gyermek kihez kerüljön, tartásáról és láthatásáról hogyan gondoskodjanak a szülők. Az ekörben felmerülő részletkérdések, a jövőben felmerülő nehézségek szabályozása nem a bíróság feladatkörébe tartoznak. Ezeket tehát nem is fogja szabályozni, sőt megoldani sem tudja. Ez a felek hatáskörébe tartozik, ami újabb és újabb feszültségforrást teremt majd a későbbiek során.

A fentiek alapján összefoglalva a következőket mondhatjuk el a hatósági út problematikájáról:

3. A hatósági, bírósági eljárás problémái a házassági, családjogi ügyek során

1. **Időfaktor** – Elhúzódó bírói, gyámhivatali eljárások

2. **Kommunikációs problémák**

- a) hierarchia – a bíró az ügyfelek felett áll
- b) a felek túl nyíltak, vagy túl zárkóztak
- c) személyes problémák elsikkadnak
- d) jogon kívüli kérdések nem tisztázhatóak
- e) bírónak nincs pszichológiai ismerete – problémás tárgyalásvezetés

Az eddig leírtak figyelembe vételével, - a részletes kifejtést mellőzve – összefoglalhatjuk azt is, hogy a családi mediáció miért lehet hatékonyabb a családi konfliktusok megoldásában, mint a bírósági, hatósági út.

1. Mindenki kifejtheti az álláspontját. A közvetítő feladata, hogy megfelelő keretet biztosítson erre a feleknek. Nem kell a bírósági (eljárási) szabályok szerint lefolytatnia az álláspontok egyeztetését. A házaspárok kötetlen formában – egymás személyiségi jogait tiszteletben tartva – szabadon megnyilatkozhatnak. Nem kell a bíróság előtti szokásos emberi játszmákat lejátszani, hiszen nincs felettes döntéshozó szerv; a felek maguk döntenek.

2. Csökkenti a kialakult feszültséget. A hivatalos, bírói útnál humánusabban kezeli a konfliktusokat, hozzájárulva ezzel akár később kialakuló összeütközések megelőzéséhez is. A közös megállapodás eredményeként mindkét fél úgy érzi, hogy a vita méltányosan zárult, így nagyobb a valószínűsége annak – egy jogi kötelezéssel szemben -, hogy a jövőben is kapcsolatban maradnak és bizonyos dolgokat közösen végeznek. A peres eljárás során a múlt sokkal nagyobb szerepet kap, mint a mediációban. A közvetítés során nem azon van a hangsúly, hogy ki mit csinált, hanem azon, ki mit fog tenni a jövőben. (mit tesznek a gyermekükért stb.)

3. Az igazságszolgáltatás tehermentesül, így csak a valóban bírói ítéletet igénylő esetekre koncentrálhat.

4. Az eljárás gyors (a határidők rugalmasan megállapíthatók, és módosíthatók), nehézségek nélkül elérhető (Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium-Közvetítői Névjegyzék) és nem utolsó sorban olcsóbb, mint a bírósági eljárás. A peres eljárások az egyik fél a végtelenségig is elhúzhatja. A mediáció maximum 4 hónap alatt véget ér, illetve befejezettnek nyilvánítható.
5. A mediációval a felek semmit nem veszítenek. Ha nem sikerül megállapodniuk, választhatnak más módszert (pl.: bírósági út) a vitás kérdés megoldására.
6. A bírósági döntéseknek a legtöbb esetben (gyermek láthatása, gyermektartásdíj stb.) nehéz érvényt szerezni, míg a mediációs megállapodás esetében ezek jól működnek. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a mediációval megoldott esetek 85%-ban a felek a megállapodást betartják.
7. A folyamatot elejétől a végéig a felek kontrollálhatják, a közvetítő személy segítségével.
8. A résztvevők a kölcsönösen előnyös megállapodás elérésére törekednek, hiszen csak ebben az esetben jöhet létre a megállapodás. Nincs nyertes és vesztes fél. Nem a másik legyőzése, vagy a saját vereség elkerülése a cél, hanem pozitív gondolkodás során egy mindkét félnek megfelelő kompromisszum létrehozása.
9. A harmadik személy bevonásával, a nyugodtabb körülmények megteremtésével akár a már régóta fennálló konfliktusok (is) más megvilágításba kerülnek, ezzel felszabadítják a felekben a kreatív energiákat, melyek a kompromisszumos megoldás elérésében játszanak nagy szerepet.
10. A közvetítési eljárásnak kevésbé van büntető jellege, mint akár egy polgári peres eljárásnak. A mediáció kevesebb sérelmet, keserűséget hagy maga után.

A közvetítői eljárás jól alkalmazható alternatívája lehet a családi konfliktusoknak. A mediáció alkalmazható a hatósági eljárás mellett, mint azt kiegészítő alternatíva. Erre azokban az esetben kerülhet sor, amikor a felek vitás ügyeiben mindenképpen szükséges, - a jelenlegi jogi szabályozás előírásai szerint – a hatósági döntés. Ilyen esetek például a házasság felbontása, vagy a házasságból született gyermek elhelyezése. Alkalmazható a mediáció azonban azokban az esetekben is, amikor a felek a hatósági eljárást kívánják közvetítői

eljárással helyettesíteni. Ide tartozhatnak a korábban már említett, elsősorban a felek személyes, - de nem elhanyagolható kérdéseket érintő – szférájába tartozó esetek köre is. Hosszabb távon véleményem szerint megfontolandó az az eshetőség is, hogy a mediációt, mint quasi hatósági eljárást vehessék igénybe a felek, és az ily módon született megállapodások is végrehajthatóak legyenek.

4. A családi közvetítés (mediáció) specifikumai

Miért speciális, mitől speciális a családi közvetítés? A hatósági úttól való különbözőséget a fentiekben már felvázoltam, de más-e ez a típusú közvetítői eljárás, mint a többi. Egyértelmű válasz is adható a kérdésre; igen más mint az egyéb mediációs eljárások. Azonban sok részletben hasonlóságok is felfedezhetők. Ehhez nem is kell nagyon a felszín alá ásunk.

Miben tér el tehát, ez a típusú közvetítői eljárás a többi hasonló konfliktus megoldási mediációtól. Az első, talán legfontosabb specialitás, az, hogy az eljárásban résztvevő felek között erős érzelmi kapcsolat áll fenn. Ha válásról beszélünk, akkor ez ebben az esetben valószínű, már nem az egymáshoz való kötődésben fog megnyilvánulni, hanem az egymástól való elszakadásnak az igénye motiválja érzelmi oldalról a házastársakat. Gyakran előforduló helyzet a házasságok felbontása során, hogy csak az egyik fél szeretné a házasság felbontását. A jogszabály szerint erre lehetőség van, hiszen a bíróság a felek bármelyikének a kérelmére felbontja a házasságot, ha az helyrehozhatatlanul és véglegesen megromlott.¹¹ Megnehezíti azonban a helyzetet az, ha a másik házastárs még ragaszkodik valamilyen okból, a házasság fenntartásához, házastársához. A mediációs eljárás szakaszai itt sem lesznek mások, mint a kereskedelmi, munkaügyi, vagy egyéb eljárásokban, de az érzelmi háttér jóval erőteljesebb szerepet játszik az eljárás egyes szakaszaiban. Az érzelmei, a szubjektivitás erőteljesebbé válása komoly próbatétel elé állítja a családi mediáció résztvevőit és a mediátort egyaránt. Egy vállalat sorsát ugyan személyes kérdésként élheti meg egy vállalatvezető beosztású tisztségviselője, alkalmazottja, de közel sem vált ki belőle akkora érzelmi potenciált, mint egy családtag esetleges elvesztése. Elvesztésről beszélhetünk annak ellenére, hogy esetlegesen a volt házastársak, még ha csak elvéve is, de találkoznak egymással.

¹¹ Csjt. 18. § (1) bekezdés

Az érzelmek, - akár a másik félhez való ragaszkodásból erednek, akár a gyűlölet motiválja azokat – jelentős szerepet kapnak tehát a családi, válási közvetítés során. Az emocionális tényező azonban nem csak a válások során, hanem az egyéb családi konfliktusok során is fontos szerepet játszik. Azt hiszem a gyermek elhelyezés, a gyermekkel való kapcsolattartás esetében ezt nem is kell hosszasan ecsetelnem. A válás krízis minden család érdekében. Minden családtagot, nem csak az elváló házastársakat, érint. Hiszen nem csak a házastárstól válik ilyenkor a másik fél, hanem annak szüleitől, testvéreitől, hozzátartozóitól. Ha közös gyermek született a házasság fennállása alatt, a válás még nehezebb. Mind a házastársaknak, de elsősorban a gyermeknek. a válásoknak mintegy 60 %-a olyan családokban következik be, ahol gyermek van. A családok szétesése még a legkevésbé konfliktusokkal teli formája is traumatikus élményt jelent. Kutatások szerint, ennél fájdalmasabb csak egy gyermek halála lehet. A házasság felbomlása hatással van a gyermek egészséges fejlődésére, de ha ez kulturált formában, a gyermek érdekeit kölcsönösen és messzemenően szem előtt tartva zajlik, a helyzet által okozott zavarok átmenetiek lehetnek, és a szocializáció sikerét hosszú távon kevésbé veszélyezteti. (Ranschburg 1994.)

A gyermek sajnos a családi krízisek legnagyobb elszenvedője lehet. A szülők sok esetben - jóakaró szerepben tetszelegve, - a gyermeküknek okoznak maradandó sérüléseket. Gyermeküket használják fel a másik féllel szemben, nem törődve azzal, hogy a közös gyermek, mindkettőjüket szereti. Sok esetben választás elé állítják közös gyermeküket. Elvárják tőle, hogy válasszon a szülők között. A gyermek persze nem tud dönteni, hiszen mindkét ember, - az édesanya, és az édesapa is, - ugyanolyan kedves számára. A döntéshelyzet maradandó sérüléseket okozhat a gyermekben. A házasság felbontását követően sem szűnnek meg sok esetben ezek a problémák. A gyermeket elhelyezik az egyik szülőnél. A szülő, ha nem tudta feldolgozni, volt házastársától való elválását, sok esetben továbbra is a gyermeket használja fel a másik féllel szemben. Ez több módon is megnyilvánulhat. A szülő nem biztosítja a bírósági döntésben megállapított gyermeklátogatást. Különböző - akár létező, akár nem létező, - okokat talál ki annak érdekében, hogy volt házastársát ezáltal bosszantsa, nem számolva azzal, hogy e cselekedetet ismételtén a gyermekének is kárt okozhat. Sok esetben előfordul az is, hogy a szülő ugyan biztosítja a kapcsolattartást gyermeke és volt házastársa számára, de a gyermeket a másik fél ellen neveli. Nem csak a volt házastárznál találhatunk erre példát. Sokszor fordul elő, hogy a volt házastárs mellett, vagy helyette, annak hozzátartozói, - például a gyermek nagyszülei – is a másik fél ellen nevelik a gyermeket. Ez

szerintük a „jó taktika”, hiszen ebben az esetben hivatkozhatnak arra, hogy azért nem adják oda a gyermeket láthatásra, mert ő el sem akar menni a másik félhez! Olyannal is gyakran találkozhatunk, hogy a gyermeket a szülő ugyan odaadja, de egyben „küldönc szerepet” is rábíz. Azzal terheli(k) a gyermeket, hogy a másik félnek rajta keresztül üzennek. Persze korántsem kedvességeket. „Mondd meg apádnak, hogy viselkedjen, és vigyázzon a ruhádra; adjon sapkát rád; anyádnak üzenem, hogy nem vagyok olyan hülye, mint ő és adok rád sapkát, ha hideg van.” Persze nem ez a jéghegy csúcsa ebben a játszmában.

Anélkül, hogy hosszas pszichológiai fejtegetésekbe merülnék érdemesnek tartom megemlíteni, hogy pszichológus szakemberek mit gondolnak a gyermekek lelki „terrorizálásáról”. Azok a szülők okoznak lelki sérüléseket, akiknél a mindennapok nevelési gyakorlatában rendszeres a kiabálás, verés, egyéb megszegényítő, büntudatot és félelmet keltő fizikai és lelki büntetések, a túlzott korlátozás. De károsító hatású az elhanyagolás, a nemtörődomség is. A mérgező hatásokat, élményeket a gyerek valójában nem tudja feldolgozni, érzelmi terhei szinte elviselhetetlenné válnak, amikor a szülők érzelmileg terhelik, mérgezik, a gyereket, megfosztják jó közérzetétől, önbecsülésétől, lelki egyensúlyától, biztonságától, az életbe, önmagába és másokba vetett bizalmától, a siker reményétől. (Járó 2005.)

Ha a szülők a kölcsönös gyűlölködésben eszközként használják fel a gyermeket egymás ellen, az komoly következményekkel járhat. Amennyiben a gyermek tudatosan vagy nem tudatosan rádöbben, hogy a szülői harcok eszköze, belső biztonsága felborul, és védekezni kezd. Ezt teheti úgy, hogy dicséretes megnyilvánulásaiért valamilyen apróságot kap cserébe, amely egy idő után elmaradhatatlanná válik. Egy másik védekezési mód, ha a gyermek csendesen tűri, hogy mindkét szülő felhasználja őt a másik ellen. A gyermek fejlődését egészségtelenül befolyásolja az a tény is, hogy míg ép családban a terhet két ember cipeli, most egynek kell a vállára venni. A nevelés két alapvető feladatköre az expresszív (gondoskodó, érzelmeket kifejező) és az instrumentális (ellenőrző, fegyelmező). Míg előbbi az anya feladata, addig az utóbbi szerepet az apa tölti be. Annak a szülőnek, aki gyermekét egyedül neveli, mindkét szerepkört be kell töltenie. A gyermek részese a válási krízisnek, és korának megfelelően reagál is arra. Ezek a reakciók:

- *Büntudat.* Sok gyermek azt gondolja, hogy ő az oka annak, hogy a másik fél elment.

- *Önértékelési zavarok.* Ennek a gyökere: „Nem vagyok annyira fontos, hogy miattam együtt maradjanak a szüleim.”
- *Harag és agresszió a vele maradó szülővel szemben.*
- *Bizalmatlanság, szorongás.* „Hátha egyszer nekem is mennem kell.”
- *Szégyenérzet a külvilág felé, mert neki nincs normális családja.* (Szabóné 2004. 251.p.)

Judith Wallerstein híres gyermekpszichológus szerint a gyermeknek 6 pszichológiai feladatot kell megoldania, hogy pszichés fejlődése ne szenvedjen zavart:

- Elfogadni a házasság felbomlásának tényét.
- Nem elköteleződni a szülői konfliktusokban és feszültségekben, folytatni mindennapos tevékenységét.
- Feldolgozni az egyik szülő elvesztését.
- Feldolgozni a haragot és az önvádat.
- Elfogadni a válás véglegességét.
- Realisztikus reményekkel kell rendelkeznie a kapcsolatot illetően. (Kalmár 2007.)

Amennyiben a gyermek nem tudja feldolgozni a szülők közötti válással kapcsolatos feszültséget, illetve a közöttük való kikényszerített választást, öröklődést több pszichológiai és pszichiátriai tüneteket mutathat fel. Ezek közül kettőt, talán a legfontosabbakat emelnék ki.

Az első a Parental Alienation Syndrome (PAS); Szülői Elidegenedés/Elidegenítés Szindróma, mely R. Gardner által bevezetett fogalom. Lényegében a másik szülő-fél (tipikusan az apa) elleni „hadjárat”, melynek során az a gyermek elhelyezését „megnyert” szülő-fél (tipikusan az anya) ellen - neveli a gyermeket. Fontos komponense azonban az is, hogy ebben a folyamatban a gyermek nem pusztán elszenvedő, hanem aktív résztvevő (csatlós). A másik a Turkat által bevezetett fogalom; Divorce Related Malicious Mother Syndrome (DRMMS); Válással Összefüggő/Kapcsolódó Rosszindulatú Anya Szindróma. A „kórkép” lényege, hogy az anya a legmesszebbmenő rosszindulatot és ártó szándékot tanúsítja elvált férjével szemben. A legfőbb cél: minél több fájdalmat és keserűséget okozni a másik félnek. Ebben lojális fékjei nem igazán vannak (vagy, ha vannak, akkor azokat racionalizálja: pl. a gyermek érdekében teszi), ezért ezekhez gátlástalanul használja a gyermeke(i)t is. Szélsőséges esetben a gyilkosságtól (gyermekei megölése) sem riad vissza. Megjegyzendő azonban, hogy a fenti szindrómának (tünet-együttesnek „férfi” változata is ismert (DRMFS-

Divorce Related Malicious Father Syndrome), azonban ez az eseteknek mindössze törpe kisebbségét alkotja. (Tomasovszki)

Következő sajátossága a családi közvetítésnek tulajdonképpen már az eddigiekben is szóba került. Ebben a közvetítői eljárás fajtában a felek érzelmi bevonódása sokkal erőteljesebb, mint a többiben. Ez egy több összetevőből adódó szituáció. Része maga az elszakadás ténye, de fontos szerepet játszik az is, hogy a felek mennyi konfliktust éltek már át a fennálló házasságuk ideje alatt is. A válási procedúrához köthető cselekmények, mint például a vagyonmegosztással kapcsolatos huzavonák szintén érzelmi alapon (is) működő helyzetek. A legfontosabb pedig, - mely erős érzelmeket generál - a már említett gyermek elhelyezési, és kapcsolattartási ügyek kérdésköre.

A családi közvetítés szituációjában a felek jobban ismerik egymást, mint bármely más közvetítési helyzetben. Néha „túl jól” is ismerik egymást. Az a „jó emberismeret” sokszor gátja lehet, - mind a házasság alatt, mind a közvetítői, vagy akár peres eljárás alatt – a felek közötti érdemi kommunikációnak. Érdemi kommunikációról van tehát szó, mert ugyan a házastársak kommunikálnak egymással, de ez általában a másik fél szidalmazásában, vagy a „leintésében” nyilvánul meg. A mediációs eljárások során sok esetben találkozik a közvetítő a következő, vagy hasonló kijelentésekkel. „ Ne is folytasd! Úgy is tudom, mit akarsz mondani!; Látja, már megint kezdi! Mindig ezt csinálja velem!; Fogd már be a szádát! Ezerszer hallottam már a mondandódat!” A sor hosszasan sorolható lenne. Az ilyen és ehhez hasonlatos megnyilvánulások, azonban nem viszik, nem vihetik előre a mediációt, és nem juttathatja el e feleket a végső célhoz, a közös megegyezéshez. A mediátor feladata, hogy ezeknek a kijelentéseknek elejét vegye, gátat szabjon azoknak. Ezek a kijelentések erősen gátolják a közös megegyezés egyik fontos alapfeltételét, azt, hogy a felek türelmesen végig hallgassák a másik fél mondandóját. A felek a mediáció során is tovább próbálhatják játszani a házasságban kialakult, felvett szerepeiket. Lehet domináns az egyik, míg a másik a megrettent „kis nyuszi” játssza. De találkozhatunk „két dudással is egy csárdában”, illetve két egymásnak feszülő „oroszlánnal” is. Az ilyen játszmáknak egy megegyezésre törekvésnél nem juthat szerep. Ezt ugyan nehéz elkerülni, de megfelelő koordinációval sikerülhet a feleket szerepeikből kiközösíteni. Ilyen problémával és az erőteljes érzelmi megnyilvánulásokkal, természetesen nem csak a házasság felbontása, illetve a gyermekelhelyezésével kapcsolatos közvetítői eljárások során találkozhatunk, hanem az egyéb családi konfliktusoknál is. Ezek a játszmák, „jól ismerem” szituációk ugyanígy megtalálhatóak, a szülő-gyermek, vagy egyén

családtagok közötti mediáció során is. Nehéz úgy mediálni, megegyezni, ha szülő a gyermekét nem tekinti egyenrangú félnek a mediáció során, és nem lehet őt kiközösíteni az apa, vagy anya szerepből egyetlen pillanatra sem. Persze kérdés, hogy ilyenkor érdemes-e folytatni, illetve egyáltalán elkezdni a közvetítést. A „jól ismerem, mit gondol, mit akar mondani stb.” játszmák, persze sok esetben tévúton járnak. Jó példa lehet erre a következő rövid történet. Házaspár ötvenedik házassági évfordulója napján, reggeli közben megszólal a feleség. „Drágám. Ötven éve minden reggel elfelezünk egymással egy zsemlét. Úgy szeretlek, hogy mindig Neked adtam a zsemle tetejét! A mai ünnepre tekintettel, megengeded, hogy önző módon én egyem azt a felét meg? Hiszen az a kedvencem!” A férj: „Persze drágám! Én ugyanis a zsemle alját szeretem!”

Persze, nem is olyan ritkán, tényleg jól ismerik a felek egymást. Elsősorban gyenge pontjaikkal lehetnek tisztában. Már rövid együttélés után is kiderülhet, mi bosszantja fel a másikat, mire reagál érzékenyen, mivel lehet kiközösíteni a békés nyugalomból. Egy elejtett szó, egy kis szurkálgatás, és a másik már ugrik is. Ezeket, persze szeretik sokan kihasználni. Milyen jól lehet demonstrálni a bíróság előtt, hogy a másik milyen ideges természetű! Így látja a tisztelt bíróság is, hogy nekem van igazam. Kibíráhatatlan ez a nő, illetve férfi. „Látja! Ön szerint lehet egy ilyenrel együtt élni?! Ezt csinálta velem mindennap! Meg a gyerekek is így viselkedett!”. A közvetítési eljárásban ugyanezekkel a helyzetekkel, szituációkkal találkozhatunk. A házastársak, szülők, gyermekek sokasága próbálja maga javára fordítani az eljárást, mert azt hiszik, hogy a mediátor dönt majd helyettük, vagy mellettük áll majd. A közvetítőnek azonban tilos ezekbe a játszmákba bevonódni. Nem szabad, hogy bármelyik fél, bármilyen szituáció érzelmileg a hatalmába kerítse. Tudatos odafigyeléssel a megfelelő technika megtanulható és alkalmazható. A mediátornak már a közvetítés elején tudatosítania kell a felekben azt, hogy ezek a „piszkálódások”, játszmák ebben a helyzetben feleslegesek, hiszen a feleknek csak maguknak kell megfelelniük, nem szükséges megnyerniük a mediátort, hiszen a döntést nem ő hozza, hanem saját maguk! Az érzelmek túlzott dominanciája olyan sajátossága a családi közvetítésnek, mellyel más közvetítési típusokban ritkán találkozunk. A mediátor feladata ebben az esetben az, hogy a vitát, illetve annak megoldását kognitív szintre terelje. El kell érnie azt, hogy a felek a lehetőségekhez mérten, emocionális megnyilvánulásait megfelelő kontroll alatt tartsák.

Szintén a családi mediáció egyik sajátossága lehet, - ugyancsak az emóciókhoz kötődően – hogy a felek az eljárás során a múltbeli eseményekre fókuszálnak. Ilyen esetekben

elsősorban a múltbeli sérelmeik felszínre hozásával vannak elfoglalva. Folytatják a házasságban megszokott szerepeiket. Ennek során nem a jövőre, a megoldandó feladatra összpontosítanak, hanem a korábban ténylegesen elszenvedett, vagy vélt sérelmeiket tárják a mediátor elé, illetve sértegetik egymást. A múltbeli eseményekkel való foglalkozás, az egymás „sárral való dobálása”, nem a mediáció feladata és célja. A mediáció nem terápia, hanem egy kölcsönös, jövőre orientálódó, kooperatív konfliktus megoldási eszköz. Nem azzal foglalkozik, hogy ki a felelős a kapcsolat megromlása miatt (ezzel, még a bírósági eljárás sem igazán foglalkozik!), hanem azzal, hogy a fennálló konfliktus, a jövőben hogyan lehet elkerülni. Melyik az a lehetőség, amelyik mindkét fél számára elfogadható az adott szituációban. Melyik az a megoldás, mellyel a fennálló probléma a későbbiek során nem kerül újra felszínre, ezzel ismét fájdalmat okozva a feleknek, és környezetüknek. Annak ellenére, hogy a mediáció nem terápia, tehát nem célja a házasság helyreállítása, a múlt felszínre hozása. Ennek ellenére elképzelhető, hogy a közvetítői eljárás nem egy, (vagy nem csak) megállapodás aláírásával végződik, hanem a felek úgy állnak fel az asztaltól, hogy házasságukat nem felbontani, hanem folytatni kívánják. Természetesen az is lehet, hogy a felek nem a felbontás szándékával keresték fel a mediátort, hanem csak egy vita rendezése érdekében vettek igénybe szakemberi segítséget. Sok esetben, - mind a válási mediációnál, vagy kapcsolattartásnál, vagy szülő-gyermek közötti mediációnál – elkerülhetetlen a múltbeli tények felszínre kerülése. A mediátor feladat ilyen esetekben az, hogy a felek közlését a tényállításokra próbálja korlátozni, és ne engedjen teret a parttalan vádaskodásnak. Természetesen ez egy nagy kihívás, hiszen egy adott cselekményt, tényt minden ember máshogyan láthat. A szubjektivitást azonban lehetőség szerint mellőzni kell.

Egymáshoz egykor közelálló, vagy még jelenleg is közel álló felek között közvetíteni, mediálni nehéz. Sok az érzelem, bevonódhat a mediátor ezekbe. A problémák sohasem egyrétegűek. A felszín alatt sok-sok probléma húzódik, húzódhat meg. A felek ezt tudják, érzik, és sokszor el is szeretnék mondani a mediátornak. Ezeknek azonban csak a szükséges mértékig érdemes teret engednünk. Nem szabad, hogy egy közvetítői eljárás élettörténetek, szituációk végtelen mesélésébe forduljon át. A múlt itt nem lényeges. A jövő a fontos. Meg kell ezt értetni a felekkel is. Egy-egy mediációs ülés, - a résztvevőktől függően, - maximum 4-5 óráig tart. Ha az első alkalommal nem került sor megállapodásra, újabb ülést kell tartani. Átlagos esetekben 3-4 ülés alkalmával eredmény születhet. A gyámhatóság által javasolt gyermekvédelmi közvetítői eljárást pedig 4 hónap alatt be kell fejezni. Ha ez idő alatt nem

vezetett eredményre az eljárást hivatalból folytatja.¹² Ha a hosszas múltbéli sérelmek fejtegetésébe merülnek el a felek, a mediáció egyik nagy előnye – az eljárás gyorsasága – elveszhet. A problémák sokrétősége ellenére, vagy éppen miattuk a feleket a lényeg elmondására kell ösztönözni, szorítani.

Foglaljuk össze a családi közvetítés néhány specialitását. (Sáriné 2006. 79.-83 pp.):

5. A családi közvetítés specifikumai

1. A résztvevő felek létét befolyásolja (GYERMEK!)

2. A mediátor érzelmi bevonódása nagyobb

3. A felek „túl jól” ismerik egymást (vagy csak azt hiszik...)

- ez a türelmes meghallgatás gátja lehet
- „játszmák”
- gyenge „pontok” ismerete – bosszantás

4. Érzelmek túlzott dominanciája a felekben

- mediátor feladata a vita ill. annak megoldásának kognitív szintre terelése

5. Múltbéli sérelmek felszínre hozása

- ez nem a mediáció, hanem a terápia feladata (itt nincs helye)

6. Probléma sokrétősége – a felek a lényegről beszéljenek

A családi közvetítés specifikumai után, nagyvonalakban a mediáció körüli problémákat vázoló fel.

Az első, és talán legfontosabb szempont, a kiskorú gyermek részvétele a mediációs eljárásban. A kérdést gyorsan és egyszerűen is elintézhettük, hiszen „a közvetítő a feleket, valamint a 12 éven felüli gyermeket minden esetben meghallgatja, az ítélőképessége birtokában lévő gyermeket pedig csak a felek, illetve a gyámhivatal javaslata esetén hallgatja meg.”¹³ Ez a rendelkezés azonban a Gyer. szerinti, gyámhatóság által elrendelt gyermekvédelmi közvetítői eljárásra vonatkozik. Mi a helyzet azonban akkor, ha felek nem a gyámhatóság révén jutnak el a mediátorhoz. A 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről (továbbiakban: Kttv.) szerint: „A közvetítői eljárásban a közvetítő a feleket részletesen meghallgatja, biztosítva, hogy a felek egyenlő elbánásban részesüljenek. Ennek

¹² Gyer. 30/A. § (3) bek.

¹³ Gyer. 30/C. § (2) bek.

során a felek kifejthetik érdekeik alapján kialakított álláspontjukat és a rendelkezésükre álló iratokat is bemutatathatják. Az első közvetítői megbeszélést követő egyes megbeszéléseken a feleknek - ha másként nem állapodnak meg - személyesen is jelen kell lenniük.”¹⁴ Ebben az esetben felmerül az a kérdés, hogy a gyermek a családi közvetítések során mely esetekben szerepel félként. Van-e olyan életkori határ, mely alatt nem vehet részt a gyermek személyesen a közvetítői eljárásban. Ha személyesen nem vehet, vagy nem vesz részt, akkor ki képviseli az érdekét a vitatkozó szülők között. A mediátor feladata-e ebben az esetben a gyermek képviselése, ha úgy látja, hogy a szülők csak a saját érdekeiket tartják szem előtt. Mivel nem hatósági eljárásról van szó, (tehát gondnokot, képviselőt kirendelni nincs mód) a gyermek érdekét, - sajnos a sokszor éppen a szülőkkel szemben – a mediátornak kell képviselni. Bár megfontolandó lehet az is, hogy a gyámhatóság felhívására kezdeményezett gyermekvédelmi közvetítői eljárásnál, nem lenne-e mód gondnok kirendelésére (akár gyermekjogi képviselő személyében). Erre az 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről is lehetőséget ad. Ezek szerint, „Az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák.”¹⁵ Igaz, ezek után nehezen tartom elképzelhetőnek azt, hogy a szülők kérjék a mediációt. Evidensnek tartom azt, hogy azokban az esetekben, amikor a szülő és a gyermek közötti családi közvetítői eljárás folyik, a gyermek is egyenrangú félként vesz részt az eljárásban. A mediátor feladatai közül ilyenkor kiemelt szerepet kap a felek megfelelő kommunikációs egyensúlyának megőrzése, biztosítása. A szülőnek nem szabad lehetőséget biztosítani arra, hogy családi hatalmi helyzetét itt is gyakorolja.

Ha a Gyer. vonatkozó rendelkezéseit nézzük tehát a gyermekvédelmi közvetítői eljárásban a gyermek meghallgatása, ha betöltötte a 12. életévét, kötelező. A bírósági gyakorlat szerint a házasság felbontása során a bíróság az ítélőképességének birtokában lévő, 12 év alatti gyermeket pszichológus szakértő útján, - a 12-14 év közötti gyermeket akár

¹⁴ 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről (továbbiakban: Kttv.) 32. § (1) (2) bek.

¹⁵ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről 12. cikk

személyesen is – meghallgathatja. Ha tehát az ítélőképességet életkorhoz akarjuk kötni a 12-14 életév lehet a közvetítői eljárásban is az irányadó.

Szintén fontos kérdésként merül fel a gyermek személyes jelenlétével kapcsolatban a családban való együttélés alatti, illetve a házasság felbontását megelőzően (vagy után) szülőtől való különélés időtartama. Gyakori eset ugyanis az, hogy a szülők, már a házasság felbontását megelőzően külön háztartásban élnek hónapokon, de sokszor éveken keresztül. A különélés időtartama alatt a gyermek láthatása különbözőképpen lehet megoldott, vagy éppen megoldatlan. A válás előtt, a különélés időtartama alatt a gyermek általában, az esetek javarészában az édesanyjánál kerül elhelyezésre. Korábban szoltam már, az ilyenkor fennálló veszélyekről, a PAS-, DRMFS- szindróma kialakulásának eshetőségéről, és a gyermek „küldönc-szerepéről” is. Fontos szempont tehát, hogy az ily módon fennálló traumatikus élményt, hogyan éli meg a gyermek. A közvetítői eljárásban, akárcsak a bíróság előtt a gyermeket döntési helyzet elé állítják. Döntenie kell, hogy melyik szülőnél kívánja a további életét, életvitelét eltölteni. Ez bizony nagy terhet ró a kiskorúra! A bírósági eljárásban talán kevesebb a lehetőség arra, hogy ezt a stressz helyzetet a bíró kellőképpen feloldja a gyermekben, ha személyesen hallgatja meg őt. A szakértőnek tudnia kell kezelni ezt a helyzetet. A bíró azonban nem biztos, hogy felkészült ezekre a szituációkra, rosszabb esetben nem is érdekli az, hogy mi zajlik le a gyermekben egy ilyen döntési szituációban. Hiszen ezirányú szakértelme hiányos. A közvetítői eljárásban azonban lehetőséget kell teremteni arra, hogy a gyermek ne sérüljön még ebben a helyzetben. A közvetítő személye. Személyisége ezekben a szituációkban kiemelkedő jelentőséggel bír. Fontosnak tartom ezért azt, hogy a mediátor rendelkezzen megfelelő pszichológiai ismerettel. Legjobbnak tartom, ha két közvetítő vesz részt ezekben a szituációkban, és ezek közül legalább az egyik rendelkezzen a szükséges ismeretekkel a pszichológiai kompetenciák terén.

Ugyancsak fontosnak tartom, hogy a gyermek meghallgatása, nyilatkoztatása milyen körülmények között történik. A megfelelő nyugodt feltételek biztosítása minden közvetítés esetében elengedhetetlen feltétel. A családi közvetítés esetében, - ahol a gyermek is résztvevő lehet, - pedig kiemelten fontosnak tartom. Célszerű megoldás lehet a gyermek meghallgatására, eljárásba történő bevonására, az úgynevezett „sétáló (ingázó) mediáció” alkalmazása. Ezt a lehetőséget elsősorban abban az esetben szokás alkalmazni, mikor a felek közötti kapcsolat annyira megromlott, hogy nem tudnak, vagy nem hajlandóak egymással egy asztalhoz leülni, de egyezségre szeretnének jutni. Ilyenkor a mediátor fizikailag is a közvetítő

szerepet, hírvivő szerepet tölt be. A felek között kommunikáció a mediátor személyén keresztül zajlik, így ő közli a felekkel a másik álláspontját. Ezt a lehetőséget a kiskorú gyermek bevonására is jó lehetőségnek tartom. Így talán kevesebb gondot okoz számára ez a helyzet, mivel nincsenek jelen a szülei akkor, mikor ő választásra kényszerül közöttük.

Ez az úgynevezett szülők közötti, választási procedúra nagy stresszt okoz a gyermeknek. Fontos tehát, hogy a mediátor tudatosítsa a gyermekben, nem kell a választásával párhuzamosan a másik szülő elvesztését is megélnie, hiszen a láthatás biztosítva lesz számára. Lényeges szempont az is, hogy ezt elsősorban a szülők is elmagyarázzák a kiskorúnak, és egyikük se nevelje a másik személy ellen közös gyermeküket. Erre a fontos feladatra a közvetítőnek fel kell a szülőket szólítani és optimális esetben segítséget is kell nyújtania ehhez.

A gyermek tehát, véleményem szerint bevonható ugyan a közvetítői eljárásba, de csak alapos és kellő körültekintés mellett, és nem minden esetben, és főleg nem minden áron!

A különtárgyalásos mediációs módszer alkalmazása akkor lehet célszerű, ha felek olyan bizalmas információt osztanak meg a mediátorral, amelyet nem szeretnének a másik félnek a közös ülésen a tudomására hozni. Ezek az információk azonban növelhetik az egyezség megkötésének esélyét. Ilyenkor, természetesen a másik félnek is lehetőséget kell biztosítani a különtárgyalásra, és olyan helyzetet kell teremteni, melyben mindkét fél továbbra is egyenrangú partnernek érzi magát. Ha páros mediáció (két mediátor részvétele az eljárásban) történik, és a mediátorok szükségesnek tartják az eljárás előmenetele szempontjából, ők is javasolhatják a különtárgyalást. Ennek során a mediátorok egymás között is tisztázhatják az eljárás során azt, hogy mi a véleménye a másiknak az ügy állásáról, az adott helyzetről.

A mediátorok létszáma egy eljárásban szintén fontos tényező lehet. Véleményem szerint a páros mediáció előnyösebb lehet. Családi közvetítésnél kifejezetten jónak tartom, ha egy nő és egy férfi mediátor is részt vesz az eljárásban. Ebben az esetben ugyanis az eljárásban résztvevő felek egyike sem érezheti magát nemi szempontból kisebbségben. Kevésbé érezheti azt, hogy az ő oldalán nincs meg a nemi támogatottság. Előny lehet a páros mediációban az is, hogy a két mediátor nem csak a feleket, hanem egymást is kontrollálni tudja. Ha elakadnak, könnyebben visszakanyarodhatnak a témához. A résztvevőket, azok reakcióit szintén könnyebben megfigyelhetik így a mediátorok. Ideális esetben, - jelen jogi szabályozás keretein belül, - a családi közvetítést, egy nő és egy férfi mediálja. Egyikük

pszichológus (vagy ilyen szakmai háttérrel rendelkező), másik jogi végzettségű. A páros mediációnak is vannak hátrányai ugyan, (pl.: a mediátorok különböző irányban haladhatnak; más a mediátorok stílusa; konfliktus a mediátorok között!) de előnyei véleményeim szerint nagyobb súllyal bírnak.

A következő általam fontosnak tartott problémája a családi (és emellett a többi) mediációnak a szakmaiság, kompetencia kérdésköre. Első kérdésként vetődik fel e problémának a tisztázásakor az, hogy önálló hivatásként tekinthetünk-e a mediátori, közvetítői tevékenységre. Sok esetben mind a jogi, mind a pszichológusi szakma a saját területéhez tartozónak vallja ezt az új hivatást. Nagyon sok esetben azonban éppen az ellenkezőjével találkozhatunk. Főleg a gyakorló jogászok mosolyognak és legyintenek akkor, ha erre terelődik a szó! Véleményem szerint, a mediáció a jog és a pszichológia határterületén elhelyezkedő szakma. Mindkét tudománykörből kell ismeretekkel rendelkeznie annak a személynek, aki jól szeretné ellátni e nehéz feladatkört. A szakmaiság szempontjából hátrányosnak tartom a jelenlegi jogi szabályozást. A 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről alapján, az a természetes vagy jogi személy folytathat, aki az Igazságügyi Minisztérium közvetítői névjegyzékében nyilvántartásba vettek.¹⁶ Természetes személyek akkor vehetők fel a nyilvántartásba, felsőfokú végzettségük mellett legalább öt éves igazolt szakmai gyakorlattal rendelkeznek, büntetlen előéletűek és nem cselekvőképtelenek illetve nem korlátozottan cselekvőképeseek.¹⁷ Nem kritérium tehát a szakirányú végzettség, mely véleményem szerint a legtöbb esetben, így különösen a családokat, gyermekeket érintő ügyekben (pl.: a válási mediáció) elengedhetetlenül szükséges lehet. A jelenleg hatályos szabályozás szerint, tehát egy műszaki végzettséggel és ilyen irányú szakmai gyakorlattal rendelkező személy is folytathat válási mediációt, hiszen a törvény (Kttv.) nem ad mérlegelési lehetőséget a közvetítői nyilvántartást vezetőnek. Fel *kell* ugyanis venni azt a személy a nyilvántartásba, aki a fenti feltételeknek megfelel, és szakterületként a polgári, családi jogi eseteket (is) megjelöli.¹⁸ A közvetítői törvényben nem szerepel az a kitétel, amely az Országos Mediációs Egyesület (továbbiakban: OME) által megalkotott Mediátorok Szakmai Etikai Kódexében (továbbiakban: kódex) megfogalmazásra került:

„1.1 Mediátor lehet az a személy, aki államilag elismert felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és az OME által jóváhagyott képzésen oklevelet szerzett.

¹⁶ 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről (továbbiakban: Ktt.) 4. § (1) bekezdés

¹⁷ Ktt. 5. § (1) (2) bekezdés

¹⁸ Ktt. 5. § (1) bekezdés

1.2. Csak olyan mediációs munkákat vállal el, amelynek szakszerű ellátására képzéssel és igazolt gyakorlattal rendelkezik.”¹⁹

A kódex tehát a jogszabályi feltételeken kívül két fontos kritériumot is megemlít a mediátor személyével kapcsolatban. Az egyik szakmai feltételt állapít meg: az elismert mediációs képzésen való részvételt, a másik pedig etikai feltételt szab: megfelelő szakmai képzettség és gyakorlat az adott területen. A közvetítésnek sajátos technikája van, mely a felek bizalmának elnyerését illetve az adott konfliktus kezelésének leghatékonyabb megoldását célozza. Ezeknek a technikáknak a megléte, alkalmazása sok esetben még a humán végzettséggel rendelkező mediátoroknál is hiányzik. Az ilyen irányú képzéseken a résztvevők olyan módszereket sajátíthatnak el, melyek a jó közvetítés elengedhetetlen feltételei. A megfelelő szakmai háttér illetve az adott területen végzett gyakorlat, és az így megszerzett tapasztalatok szintén biztosítékai lehetnek annak, hogy a közvetítés a lehető legjobb megoldással érjen véget. A hazai képzésben többek között, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán közvetítő (mediátor) szakirányú továbbképzési szak indult. A képzés négy féléves. A tantervi háló szerint a hallgatók az oktatás során elsősorban pszichológiai, és jogi ismeretek elméleti elsajátítása mellett a szükséges gyakorlati ismeretek alapjait is elsajátíthatják. Talán ez lehetőség is hozzájárulhat a szakmaisághoz. Minden szakma előfeltétele ugyanis az, hogy jól körülhatárolható legyen a kompetencia területe. A jelenlegi helyzetben a mediátor szerepe nem különül el jól körülhatárolható módon a szociális munkás, szociálpedagógus, a jogász, vagy akár a pszichológus szakmai kompetenciájától. Ez persze abból is adódik, hogy a mediátornak valamilyen szinten ezeket a szakmai alapokat is ismernie, birtokolnia kell. Ennek hátránya azonban az is, hogy a szolgáltatási hálóba való beillesztése nem határolható jól körül. A családok, szolgáltatások igénybe vevői részére nem nyújt tartalmilag új lehetőséget. Az esetleges igénybe vevői kör nem tudja jól körül határolni azt, hogy mit nyújt számára ez az új lehetőség. Egy újabb pszichológussal kell szembenéznie, vagy egy jogtudor fogja ismét érthetetlen mondatokkal, kérdésekkel zaklatni. Szükséges lenne, tehát a szakterület pontos körülírása, definiálása. A szakmák közötti kompetenciahatárok meghúzása hatékony működés és elismertség egyik előfeltétele lehet.

A fentebb említésre került megfelelő képesítési követelményeket szintén fontosnak tartom a szakmaiság szempontjából. A kezdeti, már beindult szakirányú továbbképzés mellett,

¹⁹ Országos Mediációs Egyesület – Mediátorok Szakmai Etikai Kódexe

illetve helyette a jövőben reális lehetőségként jelenhet meg a felsőfokú, diplomás, közvetítői alapképzettség is. Ezen belül, az egyes szakterületekre való specializáció lehetőségével egy hivatás teremthető meg hazánkban is. A szakma elismertsége, a képzés elterjedtsége után, illetve azzal párhuzamosan a továbbképzések előírásain is érdemes elgondolkodni. A jogi illetve pszichológiai-módszertani ismeretek bővítése is elengedhetetlenül szükséges a szakma hosszú távú gyakorlásához.

Szintén a szakmaisághoz tartozó kérdések körében merülhet fel az esetleges engedélyhez kötöttség kérdése is. A mediátori szakma kamarába tömörülése (jelenleg egyesület már van, de nincs kötelező tagsághoz kötve a működés), egy akkreditációs bizottság felállítása segíthetné azt, hogy a mediátorok közül csak a tényleg arra alkalmasak végezhesék munkájukat. E szakmai szervezet feladata lehetne az esetleges szakmai működési engedélyek kiadása (5 évre), és a mediátori tevékenység meghatározott keretek között történő ellenőrzése is, és a szakmai továbbképzések megszervezése is. Ugyancsak a szakmaiságot erősíthetné az ügyvédi, és más tevékenységekhez is köthető úgynevezett felelősség biztosítás bevezetése, kötelezővé tétele is. A jelenlegi engedély kiadását és az ellenőrzést a Kvt. a miniszter hatáskörébe, illetve vizsgálóbiztos hatáskörébe utalja.

A fentiekén kívül számos olyan probléma megoldatlan még hazánkban, ami a mediációs eljárást elfogadottá teheti, tehetné. A teljesség igénye nélkül, a részletes kifejtést mellőzve, nézzük meg ezeket.

Fontos kérdésnek tartom azt, hogy a közvetítői eljárás mennyire képezi, képezheti a jogrendszer szerves részét. Lehet-e ez az eljárás egy hatósági eljárást helyettesítő, nem csak azt kiegészítő eljárás. Jelenlegi törvényi szabályozásunk szerint, a közvetítői eljárás egy jogi út elkerülésére, amellét működő quasi eljárási forma. A sikeres mediációs eljárás eredményeként, felek által közösen elfogadott, és aláírt, megállapodás bírósági eljárásban nem kikényszeríthető. A polgári perekben benyújtott keresetlevélben feltüntetett mondat, miszerint volt-e közvetítői eljárás a felek között csak egy egyszerű, formális része a beadványnak. Holott a bíróságok munkáját jelentős mértékben megkönnyíthetné, ha a mediátor segítségével létrehozott, jogszabálynak megfelelő megállapodást, egyezséget a bírónak csak jóvá kellene hagynia, akár a jogi kérdéseken túli szabályozással együtt is! Nem tartom elképzelhetetlennek azt sem, hogy a mediációs eljárásban megszületett jogszerű megállapodás, bírói jóváhagyás nélkül is jogerőre emelkedjen és végrehajtható legyen. A családi mediáció során ugyanis, - mint már korábban említettem, - olyan problémák kerülhetnek felszínre, várnak eldöntésre,

melyeket legjobban a felek maguk tudnak megoldani. Ehhez természetesen a meglévő jogszabályi háttér nem elegendő! A Kttv.-nek nincs megfelelő háttér joganyaga, hiányzik a megfelelő kapcsolata az egyéb jogszabályokkal. A jelenlegi szabályozás egyébként is azt sugallja, hogy különösebb jelentősége nincs a mediációs egyezségnek, hiszen annak ellenére, hogy a felek megállapodtak, lehetőségük van arra, hogy az egyezséget „felrúgva”, minden különösebb procedúra és jogkövetkezmény nélkül, jogi útra tereljék az ügyet, ha később meggondolták magukat. Egy korábban kötött, megegyezésen alapuló jogerős megállapodást azonban elsősorban csak közös megegyezéssel módosíthatnának a felek. A be nem tartott jogerős mediációs egyezség végrehajtás a bíróságok feladatkörébe tarthatna. Hiányzik tehát a motiváló erő ahhoz, hogy a felek megegyezzenek. Egy válási, gyermek elhelyezési perben a felek közül elsősorban a nők többsége érezheti úgy, hogy az egyezség felesleges lehet, hiszen a gyermek nagy valószínűséggel nála kerül elhelyezésre, ezzel pedig továbbiakban is irányítása alatt tarthatja volt párját. Probléma még az is, hogy sajnos nálunk a pereskedés érzelmi, győzelmi kérdés. Pedig nyertes sok esetben csak látszólagosan nyer.

Sok szakember a mediációs eljárás lényegét látja elveszni abban az esetben, ha az eljárást kötelezővé tennék a jogalkotók. A felek szabad döntését kérdőjelezzik meg ebben az esetben. Véleményem szerint, a közvetítői eljárás kötelezővé tétele nem sértené a feleket a választásban, ha ez az eljárás a polgári peres eljárás alternatívájaként jelenne meg bizonyos, jogszabályban meghatározott, szabályozott esetekben. A felek ugyanis eldönthetnék, hogy a polgári peres, - bíró általi egy személyes döntést, - vagy a számukra esetlegesen létrejövő, közös megegyezés lehetőségét választják. Választási lehetőségük fennállna a mediátor személyének vonatkozásában is, hiszen azt is a vitás felek jelölhetnék meg közösen.

Ez az eshetőség további kérdéseket vet fel. Ha kötelező az eljárás, a feleknek előzetesen kell-e már dönteniük tehát kérelemre indul), vagy akár a bíróság is kötelezővé teheti-e. Ha igen, akkor az eljárás bármely szakaszában, vagy csak bizonyos ideig tehetné ezt meg. Az új Polgári Törvénykönyv tervezet szerint a házastársak mind megromlott kapcsolatuk helyrehozatala, mind a házasság felbontásával felmerülő vitás kérdések rendezése érdekében, már a házassági *bontóper megindítása előtt* igénybe vehetik a közvetítést, de arra a *bontóper alatt* is sor kerülhet.

A következő probléma az, hogy ez a lehetőség egy ingyenes, állami szektorhoz tartozó alkalmazottak által ellátott feladat lenne, vagy a magánmediátorokhoz kötődő. Megoldás lehet – a jogi segítségnyújtáshoz hasonló – úgynevezett „vegyes” rendszer bevezetése. A rászoruló

feleknek az állam adjon segítséget a közvetítők kiválasztásában, és az ellenszolgáltatás megfizetésének megkönnyítésében. Míg mások a piaci alapon is működő mediátorok közül választhassanak maguknak tetsző, arra alkalmas embert.

Az eddig felvetett problémák csak egy részét képezik a hazánkban még gyerekcipőben járó (családi) mediációnak. A felsoroltak mellett, úgy gondolom az eljárás elterjesztése, ismertté válásának elősegítése lehet a megoldás arra, hogy a magyar emberek is elsősorban a közvetítői eljárásban keressék konfliktusaiknak megoldását, mint a végtelen pereskedésben. Ehhez úgy gondolom, jelentős szemléletváltásra van szükség mind szakmai oldalról, mind pedig a magánszféra részéről is.

Felhasznált irodalom

- dr. Bátorfy Zsófia* 2005: Kérdések és kételyek, Kerekasztal beszélgetés a mediációról In.: Család, Gyermek, Ifjúság XIV évf. 2005/5 34-36.pp.
- Dr. Boér Emőke* 2000: A gyermekelhelyezés, gyermektartás és a gyermekekkel való kapcsolattartás In.: Család, Gyermek, Ifjúság IX évf. 2000/5 7-11.pp.
- Herczog Mária (szerk.)* 2002: Együtt vagy külön. Maradjunk együtt vagy váljunk el? KJK-KERSZÖV Budapest. 220 p.
- Járó Katalin (szerk.)* 2005: Sors mint döntés – Az érzelmek felfedezése és felszabadítása I-II. Helikon Kiadó
- Kalmár Ilona* 2007: Gyermek, szülők, válás In.: http://gyerek.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=14905
- Karen Andersen-Angela Gatterburg* 2003: A válások vesztesei 116. p. in.: Valóság, 2003.2.
- Krámer Veronika- Szotyori Nagy Viktória* 2005: Variációk családi mediációra In.: Család, Gyermek, Ifjúság XIV évf. 2005/5 28-33.pp.
- Lovas Zsuzsa- Herczog Mária* 1999: Mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés Budapest: Múzsák Kiadó
- Ranschburg Jenő* (1994.): A családi diszharmónia és a válás hatása a gyermek fejlődésére In: dr. Csernák Józsefné (szerk): Család a mai magyar társadalomban Budapest: Nemzetközi Családév Titkárság 151.p.
- Sáriné Dr. Simkó Ágnes (szerk.)* (2006): A mediáció - A közvetítői tevékenység Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó kft.
- Szabóné Kármán Judit* (2004.): Családgondozás-krízisprevenció Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt. 251.p.
- Tomasovszki László*: A „Válással Összefüggő/Kapcsolódó Rosszindulatú Anya Szindróma” 3/1. In.: <http://ferfiak.ferfinet.hu/index.php?cid=2703>

Belső jogforrások

- 149/ 1997 (IX.10.) Korm.r. a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról 30/A §.- 30/D §. 33 §.(5) b); 33/B §. (3) a)

15/1998 (IV.30.) NM. r. a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 7/B §.

1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

1997. XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról 132 §. (6); 162 §. (1) k)

2002. LV. tv. a közvetítői tevékenységről

1952. III. tv. a polgári perrendtartásról 121 §. (1) f)

3/2006 (I.26.) IM. r. a közvetítői névjegyzékbe történő felvételi eljárás igazgatási szolgáltatási díjáról

Regionális (EU) jogforrások:

Európa Tanács Miniszteri Biz. R (98)1 számú Ajánlás

Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve

Európai Gazdasági és Szociális Bizottság: Zöld könyv a házasság felbontására vonatkozó ügyekben alkalmazandó jogról és joghatóságról COM(2005) 82 final

Európa Tanács Miniszteri Bizottság R (84) 4. számú Ajánlása szülői felügyeletről szóló

Európa Tanács Miniszteri Bizottság R (91) 9. számú Ajánlása családjogi ügyekre vonatkozó szükségintézkedésekről

A Tanács 2008/431/EK (2008. június 5.) határozata - Egyezmény a szülői felelősséggel és a gyermekek védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos együttműködésről, valamint az ilyen ügyekre irányadó joghatóságról, alkalmazandó jogról, elismerésről és végrehajtásról

Fehér Lóránt PhD-hallgató,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Agrárjogi és Környezetvédelmi Jogi Tanszék

Kondorosi Ferenc: A világ végveszélyben? A nemzetközi jog új kérdései¹

A világ végveszélyben? – kérdezi a szerző, Kondorosi Ferenc a Hieronymus Bosch, A gyönyörök kertje című képének egy részletét ábrázoló borítón. A könyv közel tizenhárom íven keresztül kíván választ adni az egyrészt figyelemkeltő, másrészt fantasztikus regényt ígérő címben szereplő kérdésre. Jogosan merülhet fel bárkiben a kérdés, hogy itt van-e az ideje ilyen, és ehhez hasonló kérdések feltevésére, vagy még túl korán, vagy esetleg alaptalanul kívánja-e a szerző megzörgetni a vészharangokat. A könyvben leírtak a napjainkban végbemenő, és a saját bőrünkön is érezhető változások mindenképpen indokoltá teszik a kérdés feltevésének ilyen rémisztő megfogalmazását. Mielőtt azonban az olvasó elbátortalanodna, a szerző rögtön tompítani kívánja a felkavarodott érzelmeket azzal, hogy már a hátsóborítón leszögezi, hogy a témának nemzetközi jogi szemlélettel és emellett optimista hozzáállással fogott neki.

1. Az *első fejezet* bemutatja az „új világregnd” fogalmának XX. század elején való megjelenésétől napjainkig tartó változását, valamint kifejti, hogy az említett kifejezés jelenleg nincs kitöltve konkrét tartalommal, vagyis napjainkban éppen egy olyan időszakot élünk, amelyet a szerző Galló Bélától kölcsönözve „világregnd-nélküliségnek”, világregndetlenségnek nevez. Ennek az ideiglenes állapot megszüntetésének három dimenzióját különbözteti meg, egyrésztől szükség lenne egy új típusú tudati beállítódásra, amely a jelenlegi ökológiai, demográfiai problémákat innovatív megoldások révén, egységes politikai akarral a háttérben lehetővé teszi az ember és a természet további együttélését. Másodszor szükséges lenne egy multipoláris világ kialakítására, hogy a felmerülő problémákat és hosszú távú kihívásokat ne akadályozzák az első számú hatalmi pozícióért folytatandó harcok. Harmadrészt pedig a nemzetközi politikai viszonyok olyasfajta átalakítását tartja szükségesnek, hogy a

¹ Kondorosi Ferenc: A világ végveszélyben? A nemzetközi jog új kérdései. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 141 oldal

globalizálódó világ lépjen túl a nemzetállamok általi kormányzáson, és alakítson ki egy globális közpolitikát, ami révén a gazdasági és pénzügyi viszonyok kiegyenlítettebbé válhatnak, ami jótékony hatással lenne az instabil nemzetközi politikai viszonyok megszilárdulására, és így az új világrend kialakulásához alapul szolgálhatna az ezzel együtt járó nemzetközi biztonság kívánatos szintje.

Az első fejezetben található még három alfejezet, amelyek közül az első a szuverenitás az átalakulásával foglalkozik, amelynek mozgatórugójaként a globalizációt jelöli meg. A második különálló rész a nemzetközi jog alanyainak bővülését mutatja be. Ez a változás mennyiségi és minőségi szinten is figyelemmel követhető. Folyamatosan új államok alakulnak ki, valamint a nemzetközi közösség domináns szereplői, az államok mellett új alanyok is megjelennek. Elsőként a nemzetközi szervezetek jelentek meg, amelyek jelentős része ma is a hagyományos kormányközi szinten mozog, azonban kialakult a nemzetközi szervezetek szupranacionális szintje is, amely jellemzően a tagállamoktól független intézményekkel is rendelkezik. A nemzetközi jog új és jövőbeni szereplői között említi a könyv még az egyént, a népet, az emberiséget valamint a jövő nemzedéket is. Az első fejezet végén a nemzetközi szervezetek átalakulásával foglalkozik a szerző, külön kiemelve az ENSZ szükségeszerű átalakítást, hiszen ezt a világszervezetet több mint fél évszázaddal ezelőtt hozták létre, és így a szervezet struktúrája és működése nem felel meg a XXI. század kihívásainak. Az ENSZ átszervezésénél lehangsúlyosabban a szervezet demokratikusabbá tételét, és annak lehetőségeit vázolja a szerző, míg feladatának az emberi jogoknak a minél szélesebb körben való érvényre juttatását tartja.

A *második fejezet* az emberi jogok védelmének egyes elméleti kérdései címet viseli. Az emberi jogok hierarchikus megközelítésének alapjainál az alapjogok csoportosításait mutatja be úgy, mint például generációk szerinti megkülönböztetés, egyéni vagy kollektív jog, abszolút jog és jelzi, hogy a nemzetközi jog az emberi jogok egyforma szintű érvényesülését kívánja meg. Külön cím alatt foglalkozik az emberi jogok összefüggéseivel és oszthatatlanságukkal, valamint az emberi jogok korlátozhatóságával is. Kitekint továbbá, az Európai Unió Alapjogi Chartájára. A fejezet végén rövid értékelés következik az emberi jogok jelenlegi helyzetéről, és ennek keretében megállapítja, hogy a meghatározó régiókban már elérték az alapvető jogok nemzetközi egyezményekben megkívánt szintjét, másutt például az iszlám országokban nem lehet a nemzetközi jog eszközeivel eredményeket elérni. Szót ejt arról a folyamatról is, amely szerint korábbi emberi jogokkal kapcsolatos jogalkotási

trend megfordult, és már nem a nemzetközi jogalkotás húzza maga után a nemzeti jogalkotást, hanem fordítva, és egyes nemzeti preferenciáknak köszönhetően el kell fogadnia a nemzetközi és uniós jognak, hogy a nemzeti jogvédelem oldaláról beszélhetünk hierarchiáról az emberi jogok között.

A *harmadik fejezet* a biztonság új dimenzióiba kalauzolja az olvasót. A biztonságot, mint alapvető emberi szükségletként értékeli, azonban helyesen látja, hogy mint sok más dolog a világban ez térben és időben folyamatosan változik. Más jelent a biztonság a XIX. és más a XXI. században, valamint eltérés mutatkozhat az emberi biztonságérzetek között is, annak megfelelően, hogy fejlett vagy fejlődő állam polgárát kérdeznénk. A korábbi, hagyományos biztonság fogalma államterületi sértetlenséget jelentett, de mára a globalizáció széleskörű kibontakozásának köszönhetően új veszélyek jelentek meg, amelyek mind a nemzeti, mind a nemzetközi biztonságot veszélyeztetik, sőt akár a világbiztonságra is káros hatást gyakorolhatnak. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a globális biztonsági kihívások egymással szorosan összefüggenek, és mindegyik kezelése, vagy éppen elhanyagolása hatással van a más biztonsági kockázatokra. Újfajta veszélyforrásként említi a nemzetközi terrorizmust, a globális felmelegedést, a globális pénzügyi rendszerek összeomlásának lehetőségét, valamint a nukleáris baleseteket. A nemzetközi jog szerepét a biztonsághoz kapcsolatosan úgy érzékelteti, hogy az ENSZ-nek a kollektív biztonság kialakítását kell előmozdítani, amely kapcsán már nem az államok biztonságát kell hangsúlyozni, hanem az emberek biztonságát, a humán biztonságot kell előtérbe helyezni.

A globalizáció hatásai kerülnek górcső alá a *negyedik fejezetben*. Nem túlbonyolítva megállapítható, hogy ahol a globalizáció gazdasági növekedéssel jár, ott politikai akarattal az emberi jogok érvényesülésének (például gazdasági, szociális és kulturális jogok) az esélyei sokkal jobbak, mint azokban az országokban, ahol már akár a globalizáció előtt is egyenlőtlenségek voltak. Ezeken a területeken negatív hatásként például a faji diszkrimináció erősödését, a társadalmi szakadékok növekedését, a szegénység terjedését jelöli meg. A hatások vizsgálatánál felmerült, hogy a nemzetközi jog új alanyainak – a nemzetközi szervezeteknek, multinacionális cégeknek is – a felelősségteljes magatartást kelljen tanúsítani, éppen úgy, mint az államoknak.

Az *ötödik fejezet* a fenntartható fejlődés fogalmának történeti kialakulásával és magyarázatával – a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék a

szükségeiteket – kezdődik. A fenntartható fejlődést pontosan annak a hosszú távú célkitűzésnek tekinti, amelyhez elengedhetetlen lenne a jelen kor világrendjének kialakulása, és a már korábban említett globális közpolitika létrehozása és megvalósítása annak érdekében, hogy az emberiség mind gazdasági, mind szellemi fejlődése folyamatosan pozitív képet adjon, azonkívül a nemzetközi béke és biztonság érdekében való nemzetközi összefogás alapjául szolgálhasson.

2. A következő néhány fejezet a nemzetközi jog által szabályozott globális összefogás, globális kormányzás kihívásaival, valamint az adott feladatok teljesítésének, illetve nem teljesítésnek emberi jogokra, ezáltal az egész világra gyakorolt hatásaival foglalkozik. A fejezetek foglalkoznak a klímaváltozás kérdésével – az emberi léttér esetleges beszűkülésével, a szegénység elleni küzdelemmel – a társadalmi szakadék további elmélyülésével, a járványok és egyéb betegségek terjedésének hatásaival, továbbá ezeknek a lehetséges következményeként fellépő milliós nemzetközi migráció biztonsági kihívásaival

A tizedik fejezet a nemzetközi bűnözéssel, tizenegyedik fejezet pedig a nemzetközi terrorizmussal foglalkozik.

A könyv tizenkettedik, záró fejezetében a szerző a globális kihívások kezelésének eszközének a jogot határozza meg, ami hidat képezhet a civilizációk és a kultúrák között, létrehozhatja a párbeszédet, amelyre a XXI. század küszöbén nagy szüksége van a világnak, ha a jelenleg negatív irányba ható változásokat együttes erővel kívánja megszüntetni. Levezeti a szerző, hogy a jogot hasonló társadalmi kihívásokra alkották meg függetlenül attól, hogy a nyugati (szekularizált) társadalomban előforduló politikai jogalkotásának a terméke, vagy az iszlám hittől erősen átitatott, inkább vallási szabályokban megjelenő előírásokról, netalán a közösségi személetről, és az életbölcseesség által szabályozott magatartási normákról, szokásokról beszélünk. Az emberi jogok egyetemességének az elméleti háttere, ami szerint a jogok minden embert fajra, nemre, bőrszínre, vallási és egyéb lelkiismereti meggyőződésre, származásra, vagyoni helyzetre stb. nélkül megilletnek, a kulturális relativizmus zászlója alatt sebeket szenved el. Az emberi jogok érvényességének univerzalitását három szintű kifogással támadják a kulturális relativizmus legfőbb képviselői, az iszlám és az ázsiai országok. Enyhébb kifogásként az hozzák fel, hogy ugyan egyetértés van az egyetemes emberi jogok eszméjéről, de tartalmilag nincs megállapodás róluk. A határozottabb kifogás szintjén azt állítják, hogy az egyetemes emberi jogok, csupán a nyugati kultúra (liberális, modernista, esetleg szekuláris) morális minimuma, aminek az érvényre juttatása nem várható el a más

értékrendszerrel bíró kultúráktól. Erős kifogásként pedig azt állítják, hogy az emberi jogok minimumának terjesztésével, mintegy gyarmatosító politikát kíván a Nyugat folytatni.

A kultúrák különbözősége és összemérhetetlensége alapvetően nem zárja ki az egyetemességet, mint minden kultúra számára érvényességet, hiszen minden kultúrában megvannak azok az ismérvek, amelyek szerint valamit jónak ítél a társadalom, valamit rossznak, egyes magatartásokat kötelezettségként hárít a rendszer az emberre, míg másokat jogként nyújt az állampolgárainak.

Összességében azt kell megállapítani, hogy minden kultúra, civilizáció rendjét adó szabályozás sohasem statikus, hanem mindig dinamikus jelenség, amely hozzájárult ahhoz, hogy sok eszme, amely az emberi jogok minimumát kívánják – ugyan különbözőképpen értelmezve – érvényre jutatni a globális változások előmozdítása érdekében már több száz, vagy akár ezer éve működnek. Csupán a világ az információs társadalom kialakulásával közelebbi kapcsolatba került az eddig távolabbról szemlélt részleteivel. A könyv végigolvasása, és a tartalmának újragondolása után, a könyvről alkotott benyomásom mindenképpen pozitív, hiszen a globális válságok okait kívánja bemutatni, megoldási módszerrel – a nemzetközi jog szélesebb és demokratikusabb alkalmazásával, a nemzetközi szervezetek globális célok kitűzésével – együtt. Szintén kiemelendő, hogy szorgalmazza a kultúrák közti párbeszédet, valamint hangsúlyt fektet a nem-állami szereplők jelentőségének növekedésére.

Kiss Zoltán PhD-hallgató,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi Magánjogi Tanszék

Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul¹

A római jog és a latin nyelv kapcsolata a századok során egy speciális jogi nyelvezet teremtett, melynek megismerése, oktatása és tanulmányozása a jogászság elemi feladatai közé tartozik. A római jog továbbélésének köszönhetően ez a speciális jogi nyelvezet a mai jogrendszereknek is meghatározó sarkköve lett, és kimeríthetetlen forrást biztosít az ezt kutatóknak.

Nótári Tamás, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszéke docensének „*A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul*” címmel 2008-ban jelent meg legújabb könyve a Magyar Közlöny- Lap és Könyvkiadó gondozásában. A jog területén hiánypótló mű született, amely eredeti latin nyelven és magyarul tartalmaz jogi szentenciákat és regulákat. A gyűjteménnyel a szerző célja, hogy a jogi karok római jog- és latinoktatásához nyújtandó hozzájárulás mellett a szélesebb körű jogi ismeretterjesztésnek is megfelelő alapot biztosítson. A szerző az előszóban ekképpen fejt ki – némi iróniától sem mentesen – gondolatait: „*A jogi műveltség mindmáig megköveteli a latin regulák és szentenciák használatát: frappáns rövidezséggel fejezhetjük ki az egyébként csak hosszadalmasan körülírható tartalmakat, tekintélyt kölcsönözhetünk véleményünknek, megtakaríthatjuk az indokolás olykor feleslegesnek látszó fáradságát, megkísérelhetjük legyűrni a normapozitivizmus lernai hydráját... A jogi álműveltség mindmáig megköveteli a latin regulák és szentenciák használatát: elkápráztathatjuk a bennünket hallgató laikust – vagy szellemi szegény collegát –, néhány szentenciát jól-rosszul idézve, többé-kevésbé adekvát helyen felhasználva jó ideig ellavírozhatunk az értelem Skyllája és a tudás Kharybdise között...*”

¹ Nótári Tamás: *A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 291 oldal

A római jog és az európai jogászi műveltség mindmáig megköveteli a latin regulák és szentenciák használatát, melyekkel frappánsan fejezhetőek ki az egyébként hosszadalmasan körülírható tartalmak, emellett pedig megállapítható, hogy alapvetően a jogi jellegű gondolkodásmód és nyelvhasználat alapkövei. A latin nyelv nélkülözhetetlen jellege egyértelmű a római jog vizsgálata során, de megkerülhetetlen a modern jogrendszerek terminológiájának elsajátításakor is. A *sententia*, a *maxima*, a *regula*, az *adagium* a *proverbium*, eredetileg egymástól jól elhatárolható műfajokként éltek, ma azonban ezeket az ember okulását szolgáló, általában rövid, az ellenpontozást kedvelő mondatként használjuk. A kötetbe felvett 1111 jogi szentencia, proverbium, illetve regula több jogág figyelembe vételével és történeti korokon átívelő igénnyel került összeválogatásra.

A római jogtudós, Paulus szerint „*Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat*”, vagyis: „nem a regulából ered a jog, hanem a fennálló jogszabályból lesz a regula”.² Amint ebből kitűnik, a klasszikus kor római jogtudósai, akik a jogot alapvetően eseti döntések összességének tartották, csak szubszidiárius jelleggel alkalmazták a jogi regulákat. Az első regulaszerű megfogalmazások Cato nevéhez kötődnek, ezek közül a legismertebb az ún. *regula Catoniana*, amely a jogügylet érvényességéről, pontosabban az érvénytelen végrendelet utólagos érvényessé válásának kizártságáról szól. „).³ A kazuisztikus római jogot először Marcus Tullius Cicero próbálta meg rendszerbe foglalni, ám ezzel foglalkozó munkája már elveszett, így csak a címét ismerjük: *De iure civili in artem redigendo*.⁴ A nagyobb regulagyűjtemények a posztklasszikus és a jusztiniánuszi korban jöttek létre, mivel ekkor szükségessé vált, hogy a császári hivatalnokapparátus a jogot egyszerű, közérthetően idézhető formában tekinthesse át. Így vette kezdetét a jogi maximák megfogalmazása, majd az 533-ban született jusztiniánuszi *Digestában* a jogi regulák, szentenciák, maximák a mű végén kerültek összefoglalásra.⁵

Nótári gyűjteménye 200 oldalon keresztül ismerteti meg az olvasót a szentenciákkal, melyek a latin alfabetikus sorrendet követik a forrás, illetve a szerző feltüntetésével. Az 1111

² D. 50, 17, 1. Vö. Nótári: *A jognak asztalánál...* 120.

³ „*Quod ab initio vitiosum est, non potest tractu temporis convallescere.*” („Ami kezdettől fogva érvénytelen, az időmúlás következtében nem válhat érvényessé.”) Vö. Nótári: *A jognak asztalánál...* 159.

⁴ Vö. Nótári T.: *Jog, vallás és retorika*. Budapest 2008. 200. skk. Cicero és a jogtudomány kapcsolatához egyébként lásd Nótári T.: *Cicero, Négy védőbeszéd*. Szeged 2004; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena*. Passau 2008; *Jogtudomány és retorika - Cicero pro Murena* 26. *Jogtudományi Közlöny* 56. 2001/12. 470-483; *Studiorum atque artium contentio (Cic. Mur. 22-30)*. *Aetas* 1999/1-2. 224-243.

⁵ Pokol B.: *A jog absztrahálódásának formái – regulák, maximák, jogelvek, jogdogmatikai fogalmak és alapjogok*. *Jogelméleti Szemle* 2008/3.

regula és szentencia áttekintését, illetve a könyv használatát nagyban megkönnyíti a részletes tárgymutató, amely az adásvételtől kezdve a zálogjoggal bezárólag közel száznegyven címszót tartalmaz. Ezt követően kilenc rövid tanulmánnyal folytatódik a kötet, melyek a regulák és szentenciák történetiségéhez adnak bővebb kitekintést néhány példa tükrében.

A szerző a „*Dogmatika kontra topika*”⁶ című rövid esszéjében a jogértelmezés során nehezen alábecsülendő joglogikai maximák és a jogi topika kérdésköréről értekezik. A joglogikai maximák segítségével történő interpretáció különféle, eredetüket tekintve legtöbbször a római jog klasszikus korszakára visszamenő alapelvek segítségével történik, amelyek az ellentétes értelmű rendelkezések közti eligazodást, és az adott szabályok értelmének feltárását segítik.⁷ Arisztotelész miután kidolgozta az apodiktikus következtetés logikai rendszerét, visszanyúlt a szofisták módszeréhez, a dialektikához, a csupán a valószínű premisszákon nyugvó érveléshez, vagyis a topikához, amit másodlagos érvelési módként emelt be a logikába. A topika, vagyis a Cicero révén általánosan elterjedt érvtalálás művészete, az *ars inveniendi* a középkor végéig a jogi műveltség része volt. Theodor Viehweg a merev jogdogmatikai gondolkodás ellen intézett támadást a jogi topika újjáélesztésével a XX. században. Canaris ellenben a rendszerezett jogdogmatikai elvek hézagai között találja meg a topikai gondolkodás helyét a jog szerkezetében.

A „*Summum ius summa iniuria*”⁸ című írásában Nótári először Terentius *Heautontimorumenos* című komédiáját vizsgálja, ahol először találkozni a '*summum ius summa iniuria*' gondolatával. A proverbium azonban a Cicero⁹ által a *De Officiis*ben¹⁰ megfogalmazott formában vált ismerté „*Existunt saepe iniuriae calumnia quadam et nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quis illud 'summum ius summa iniuria' factum est iam tritum sermone proverbium.*” Nem maga a *ius* tehát az *iniuria*, hanem a látszólag jogos igény rosszhiszemű érvényesítése, azon eset, amikor a jogérvényesítés címe alatt jogtalanságot követnek el.¹¹

⁶ Nótári: *A jognak asztalánál...* 215-219.

⁷ Zlinszky J.: *Ius publicum*. Budapest 1994. 77. skk; Pokol B.: *Jogelmélet*. Budapest 2005. 150. skk.

⁸ Nótári: *A jognak asztalánál...* 220-231.

⁹ Hamza G.: *Cicero és a jogtudomány kapcsolatának kérdései*. In: *Jogtörténeti Tanulmányok V.* Budapest 1983. 59. skk.

¹⁰ Cic. off. 1, 33.

¹¹ Ehhez bővebben lásd Nótári T.: *Summum ius summa iniuria*. *Magyar Jog* 2004. 7. 385-393; *Megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti háttéréhez*. *Jogtudományi Közlöny* 2004. 7-8. 221-229; *Summum ius summa iniuria – Comments on the Historical Background of a Legal Maxim of Interpretation*. *Acta Iuridica Hungarica* 45. 2004. 301-321.

Ugyanezt a proverbiumot vizsgálja a „*Summum ius summa iniuria Rotterdami Erasmusnál*”¹², melyben ennek továbbéléséről ír a szerző a humanista Rotterdami Erasmus *Adagia* című művének közvetítése alapján. A '*summum ius summa iniuria*' proverbium felhasználásának és magyarázatának vizsgálata Rotterdami Erasmusnál nem annyira az erasmusi értelmezés történeti vagy dogmatikai mélységei miatt, hanem e nagy humanista tekintélyéből táplálkozó, nehezen alábecsülhető, évszázadokon átívelő továbbhatása miatt látszik indokoltnak.

„*Az Interpretatio fogalma*”¹³ című munkában Nótári az *interpretatio* kifejezés eredetét és jelentését mutatja be, és ezt megvilágítandó szöveghelyeket vizsgál meg annak érdekében, hogy látható legyen, milyen kontextusba szerepel az *interpretatio* és az *interpretari* fogalom Plautusnál, és az archaikus római irodalom egyéb, jórészt csak töredékesen hagyományozott szerzőinél. Amint láthatjuk Plautus kétféle konnotációval használja az *interpretatio* és az *interpretari* kifejezéseket, egyfelől azok eredeti, közvetítést jelentő, átvittebb és közvetettebb értelmében, ez utóbbi jelentés pedig számos ponton egyfajta irracionális, a *religio* szférájába tartozó tevékenységet is magában foglal.

A következő tanulmány a „*Ius est ars boni et aequi*”¹⁴ – azaz “a jog a jó és a méltányos művészete” - vizsgálja az *aequitast*, melyet a jogászoknak szem előtt kell tartaniuk tevékenységük gyakorlása során. Celsus híressé vált '*ius est ars boni et aequi*' kijelentése a iustinianusi *Digesta*¹⁵ nyitó gondolataként szerepel, miszerint aki a joggal kíván foglalkozni, először tudnia kell, hogy honnan származik a jog kifejezés; a jog ugyanis az igazságosságról (*iustitia*) kapta a nevét, hiszen a jog a jó és a méltányos művészete. Ulpianus a gondolatot továbbfűzve megállapítja, hogy a jogászoknak szinte papi hivatásként kell foglalkozásukat űzniük, hiszen az igazságot kell tisztelniük, a jó és a méltányos ismeretét terjeszteni, a jogost a jogtalantól, a megengedettet a tilostól elválasztva.¹⁶

A „*Venire contra factum proprium*”¹⁷ vagyis a „saját cselekményünkkel ellentétesen eljárni” fordulat, amelyet a jogi köztudat igen szívesen ruház fel általános értelemmel, igen hosszadalmas és ellentmondásokról sem mentes utat járt be, amíg a ma ismert formáját

¹² Nótári: *A jognak asztalánál...* 232-238.

¹³ Nótári: *A jognak asztalánál...* 239-250.

¹⁴ Nótári: *A jognak asztalánál...* 251-263.

¹⁵ Ehhez lásd Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Budapest 2002.

¹⁶ Ulp. D. 1, 1, 1.

¹⁷ Nótári: *A jognak asztalánál...* 264-267.

elnyerte. Ebben a formában, illetve értelemben ugyanis semmilyen törvényben vagy bírói ítéletben nem találhatjuk meg, s azt sem állíthatjuk, hogy szokásjogi úton került volna be az állandóan visszatérő jogi toposzok közé.¹⁸ Első alkalommal hasonló jellegű megfogalmazással találkozhatunk egy Ulpianusnak tulajdonított töredékben, amely a következő tényállást taglalja: egy, az apai hatalom alól *emancipatio*val hivatalosan ugyan el nem bocsátott, ám önálló életvitelt folytató *filia familias* végrendeletet készített, mintha *mater familias* státuszban élne – ám hatalom alatt állóként természetesen nem végrendelkezhetett volna érvényesen. Okfejtése nem teljességgel meggyőző, gyakorlati alkalmazhatósága pedig kétséges, mindenek ellenére a „*Venire contra factum proprium*” szentenciaszerű fordulat máig a jogi köztudat része maradt.

A soron következő „*Büntetőjogi jellegű regulák a római jogban*”¹⁹ című írásban a szerző a büntető igazságszolgáltatásban gyökeret vert elveket, regulákat vizsgálja. Ezek elemzése során a szerző természetesen figyelembe veszi, hogy a büntetőjog a római jogban nem képezett önálló jogágot, hanem a tényállások egyik része (*delicta*) a magánjog, másik része (*crimina*) a közjog területére tartozott, s ennek megfelelően alakultak a hozzájuk kapcsolódó eljárási kérdések is.

A szerző az „*Ubi tu Gaius, ego Gaia*”²⁰ című tanulmányban a római házasság megkötésének fontos mozzanatát veszi górcső alá. A házassági szertartás során jövendő otthonukba érven a vőlegény megkérdezte a menyasszonytól: „*Quaenam vocaris?*”, amire menyasszony az „*Ubi tu Gaius, ego Gaia*” választ adta, amellyel a környezetük számára is *expressis verbis* tanúsították házassági szándékukat.²¹ Az „*Ubi tu Gaius, ego Gaia*” mozzanatot, illetve az ebből levezetett téves konklúziót – miszerint minden menyasszonyt Gaiának kellett volna nevezni a szertartás során használja fel Cicero a *Pro Murenában* arra, hogy az archaikus jog formaságainak visszas voltát kigúnyolja.²²

¹⁸ D. Liebs: *Rhythmische Rechtssätze*. JZ 1981. 160.

¹⁹ Nótári: *A jognak asztalánál...* 268-278.

²⁰ Nótári: *A jognak asztalánál...* 279-283.

²¹ Plut. *Quaest.* 30; Quint. *inst.* 1, 7, 28.

²² Cic. *Mur.* 27. Ehhez bővebben lásd Nótári T.: *De matrimonio cum manu*. Jogtörténeti Szemle 2005. 2. 52-65; *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica 2004. 157-165; *Remarks on Roman Marriage and Divorce*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica 48. 2008. 319-340; *Minden menyasszonyt Gaiának hívtak? Adalék a római házassági szertartás egy eleméhez*. Jogelméleti Szemle 2007/1.

Nótári a “Magnum numen idem sentientis senatus”²³ című esszével zárja kötetét. A numen kifejezés az istenekkel, a senatusszal, a római néppel, valamint átvitt értelemben az emberi elmével kapcsolatban mint önmagában ugyan emberfeletti, ám legtöbbször mégis valamely személyhez kapcsolódó erő kerül említésre. A numen szó legkorábbi előfordulását Acciusnál láthatjuk, utóbb a deus és divus szavak genitivusai mellett egy meghatározott istenre, így például Ceresre vagy Jupiterre vonatkoztatva, valamint a divinum melléknévvel jelzői összetételben.²⁴

Konklúzióként megállapíthatjuk, hogy a csokorba gyűjtött és forráshellyel megjelölt regulák és szentenciák ezen hiánypótló gyűjteménye méltó eredménye a szerző kutatómunkájának. A kötet minden érdeklődő számára értékes kézikönyvként, illetve forrásgyűjteményként szolgálhat. Emellett kiemelendő, hogy a kötet elegáns kivitele méltó tükröződése a benne foglaltaknak.

²³ Nótári: *A jognak asztalánál...* 284-291.

²⁴ Vö. Nótári T.: *Numen és numinozítás – a római tekintélyfogalom vallási gyökerei*. *Aetas* 2003/4. 33-54; *On Some Aspects of the Roman Concept of Authority*. *Acta Juridica Hungarica* 2005/1-2. 95-114; *Studia Iuridico-philologica I. Studies in Classical and Medieval Philology and Legal History*. Hungarian Polis Studies 14. Debrecen 2007. 45. skk.; *From auctoritas to Authority – Remarks on the Roman Concept of Numinosity*. *Orbis Iuris Romani. Journal of Ancient Law Studies* 11. 2006. 117-140.

Nótári Tamás egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Római Jogi Tanszék

Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok III.¹

2006-ban látott napvilágot az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának gondozásában a *Magyar jogtudósok* című sorozat harmadik kötete, amelyet Hamza Gábor akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár szerkesztett Siklósi Iván egyetemi tanárségéd társszerkesztői közreműködésével. A *Magyar jogtudósok* sorozat első kötete 1999-ben, második kötete pedig 2001-ben jelent meg Hamza Gábor szerkesztésében. E tradíciót követve a szerzők kiemelkedő magyar jogtudósok életét és munkásságát mutatják be tanulmányaikban, a sorrendet a jogtudósok születési ideje határozza meg.

Gedeon Magdolna tanulmányából Kitonich Jánosról (1561–1619) olvashatunk bővebben, akit utókora *splendida iuris praxeosque patriae lucernaként*, illetve *altera a Werbőczyo iuris prudentiae lucernaként* emlegetett, s akinek munkásságát legmarkánsabban két munkája, a *Directio methodica* és a *Centuria Certarum* jellemzi. Kitonich életéről adataink sajnos igen gyérek, ám munkássága jelentős hatást gyakorolt a következő századokra. A *Directio methodica processus iudiciarii Iuris consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae* című munka a magyar felsőbb bíróságokon alkalmazott perrendet tárgyalja tizenkét *caput*-ban, amelyek *quaestiókra* oszlanak, ezekre pedig a szerző megadván a választ bemutatja a perjogot, az egyházi szent szék gyakorlatára, valamint a büntető eljárás egyes főbb elemeire is kitérve. A pert hat fő szakaszra bontja, így előkészületi szakra, az *exceptiók* és az *allegatiók* szakaszára, a befejezési, majd a végrehajtási szakra. A *Directio methodica* főként abban tér el Baranyai Decsi János *Syntagmájával* szemben legfontosabb eltérésként Kitonich munkájának gyakorlatias jellegét emelhetjük ki. A *Centuria Certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum* megírásának célja abban rejlett, hogy Werbőczy István *Tripartitum*ának perjogi részeivel vitázzék. A mű felépítése a *Hármaskönyv* egy-egy állításával történő szakmai vitára, azzal szemben megfogalmazott „kételyre” épül. Kitonich János munkái számos kiadást értek meg

¹ *Magyar Jogtudósok. Harmadik kötet.* Szerkesztette Hamza Gábor, társszerkesztő Siklósi Iván. Elte Állam- és Jogtudományi Kar. Bibliotheca Iuridica. Publicationes Cathedrarum 33. Budapest, 2006. 227 oldal

(Nagyszombat 1619, Bécs 1634, Nagyszombat 1700, Debrecen 1701, Kolozsvár 1785), a *Directio methodica* magyar fordítását Breyer Lőrinc adta ki Lőcsén 1650-ben.

Szlemenics Pál (1783–1856) munkásságát Nánási László tanulmány elemzi. Alapfokú és gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után Szlemenics a váci egyházmegye papnövendéke lett, ahol 1798 és 1800 között folytatta bölcsészeti és teológiai tanulmányait, majd a pesti egyetem jogi karát látogatta 1801 és 1804 között, ahol Kelemen Imrét, a bölcsészkaron pedig a nyelvész Révai Miklóst hallgatta. 1809 novemberében – miután a pesti királyi táblán jegyzőként tevékenykedett – a pozsonyi királyi akadémia hazai magán- és büntetőjogi tanszékére nyert rendes tanári kinevezést. 1810-ben hites ügyvéd lett, majd 1811-ben a pesti egyetem doktorrá avatta. A kor jogi oktatásában nem álltak megfelelő tankönyvek rendelkezésre, ezért Szlemenics Pál igyekezett e hiányt pótolni: 1817-ben került kiadásra az *Elementa juris criminalis hungarici*, vagyis büntetőjogi, majd 1819-ben az *Elementa juris hungarici civilis privati*, vagyis magánjogi tankönyve. A büntetőjogi munka megszületése annál is időszerűbb volt, hiszen Bodó Mátyás 1751-es *Iurisprudencia Criminalisa* óta nem jelent meg e tudományterülettel foglalkozó könyv. Magánjogi kutatásait magyar nyelven is hozzáférhetővé tette 1823-ban, ekkor látott ugyanis napvilágot Pozsonyban *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény* című, majd másfélezer oldalas munkája. (A kétszer is megpályázott pesti professzorságot sem 1819-ben, sem 1827-ben nem nyerte el, illetve uralkodói kinevezés híján nem tölthette be.) 1823-ban Pozsony vármegye táblabírájává nevezték ki, és 1824-ben a Marczibányi alapítvány díját, vagyis a korszak legrangosabb tudományos elismerését is megkapta. Büntetőjogi munkája 1827-ben és 1833-ban, magánjogi tankönyve pedig 1829-ben és 1837-ben újabb kiadást ért meg, ami egyértelműen jelzi hatásuk jelentőségét. A Magyar Tudós Társaság (Akadémia) igazgatósága 1830-ban tartott ülésén az első huszonhárom tag közé választotta, olyan kiemelkedő személyiségek, mint Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc és Vörösmarty Mihály mellett. 1837-ben *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* címen jelent meg átdolgozott büntetőjogi tankönyve, s vált az első, magyar nyelvű büntetőjogi tudományos munkává. A király 1838-ban nemességet adományozott neki. Munkáit a történeti jogi iskola szelleme hatotta át, érdeklődése az 1840-es évektől kezdve pedig egyre inkább a jogtörténet felé fordult, majd idősebb éveiben a latin költők fordításának szentelte idejét.

Sebestyén István tanulmánya Csemegi (Csemeghy) Károly (1826–1899), a magyar büntetőjog egyik legfontosabb alakjának életrajzát és munkásságát dolgozza fel. Csemegi Károly tanulmányait a pesti egyetem jogi karán végezte, majd 1846-ban hites ügyvéd lett.

1848-as párizsi utazása nagy hatást tett rá, hazaérve a szabadságharcba honvédnek jelentkezik, a fegyverletétel után hat hónapos várfogságra ítélték. 1850-ben Aradon ügyvédkedni kezdett, ám (politikai nézetei miatt) folyamatos hatósági megfigyelés alatt tartották. Perbeszédei, széleskörű jogi műveltsége és tudományos munkássága révén országos hírnévre tett szert, Horváth Boldizsár minisztersége idején miniszteri osztálytanácsos, 1872-től államtitkár és országgyűlési képviselő lett, ennek során számos törvényjavaslatot készített elő. Amikor 1875-ben Pauler Tivadar távozott az igazságügyi tárca éléről, helyére nem Csemegit, hanem a csekélyebb kvalitásokkal bíró Perczel Bélát nevezték ki, ami a jogtudóst igen kedvezőtlenül érintette. Wenckheim Béla lemondás után Tisza Kálmán igyekezett ugyan mellőzni Csemegit, hiszen annak liberális, a jogszolgáltatást és a közigazgatást különválasztó nézetei merőben idegenek voltak a miniszterelnök számára, teljességgel azonban mégsem nélkülözhető, hiszen a büntető törvénykönyv tervezetét 1875. november 5-én terjesztették elő, majd hosszas viták után 1878. május 29-én hirdették ki. A törvény megalkotása során kifejtett tevékenységét a Szt. István-rend középkeresztjével jutalmazták, s ugyanakkor – sértően – 6000 forint jutalmat ajánlottak neki fel neki, amit az önérzetes Csemegi visszautasított. Mellőzve érezve magát mind az államtitkárságról, mind pedig képviselői mandátumról lemondott, s a Kúria II. sz. bírói tanácsának elnöke lett, „bírónak menekült”. Mivel nagy riválisa, Szilágyi Dezső (1889-től miniszterelnök) a Curia 1893-ban megüresedett másodelnöki tisztségére nem Csemegit nevezte ki, a méltatlanul mellőzött bíró benyújtotta egy mondatból álló lemondását, és nyugdíjazását kérte. Ettől fogva csak az általa alapított Jogászegylet elnökeként tudott nyilvánosan megnyilatkozni. Életének főbb momentumait és jellemrajzát maga Mikszáth Kálmán vázolta *Az én kortársaim* című művében.

Hamza Gábor tollából származik a negyedik tanulmányt Farkas Lajos (1841–1921) életéről és munkásságáról. Farkas Lajos – a családjának szűkös anyagi viszonyai miatt – csupán több évi késedellel kezdte meg stúdiumait a kolozsvári római katolikus elemi iskolában, majd Kolozsvárott a piaristáknál. Jogi tanulmányait a pesti jogi egyetemen kezdte, ám ezeket egészségi állapota miatt a nagyszombati jogakadémián folytathatta, majd 1871-ben avatták doktorrá. 1872-ben királyi jóváhagyással nyert kinevezést a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetemre, először nyilvános rendkívüli, 1873-tól pedig a római jog nyilvános rendes professzorává, s e tisztséget egészen 1915-ös nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Több ízben töltötte be a kolozsvári jogi fakultás dékáni tisztségét, az 1896/97-es tanévben pedig az egyetem rektora lett. Tanárként és tudósként egyaránt eredményesen munkálkodott. Kétkötetes fő munkája, az 1892/95-ös *Római jog történelme. Alapintézmények az első*

XXXI. törvényben. *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című művének első kötete 1898-ban, második kötete 1900-ban jelent meg, jubileumi kiadására 1932/33-ban került sor, e munkájában a magyar kötelmi jog dogmatikáját dolgozta ki a nemzeti hagyományok alapján, ám feldolgozva a korabeli külföldi magánjogi eredményeket is. Jelentős műveket alkotott az öröklési jog, a családjog és a kereskedelmi jog területén is, műveiben nagy teret kapnak a jogelméleti és jogtörténeti aspektusok. Az *Egy polgár vallomásaiban* Márai Sándor vázolt érdekes portrét dédnagybátyjáról, Grosschmid Béniről.

Csehi Zoltán tanulmánya Nagy Ferenc (1852–1928), a magyar kereskedelmi jog tudományának kiemelkedő alakjának életét és munkásságát mutatja be. 1877-től a budapesti egyetemen a kereskedelmi és váltójog magántanára, 1879-től a nagyváradi jogakadémián rendes tanára, 1881-től a kolozsvári egyetemen a kereskedelmi és váltójog, valamint a törvénykezés nyilvános rendes tanára, 1886-ban a fakultás dékánjává választják. 1890-től 1928-ig a budapesti egyetemen Apáthy István utódként a kereskedelmi és váltójog tanára. 1890-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1903-tól rendes tagja, 1879-től a párizsi *Société de législation comparée* magyarországi levelezője. Tudósi munkássága mögött közéleti tevékenysége sem maradt el, országgyűlési képviselőként, államtitkárként, magyar királyi valóságos és belső titkos tanácsosként működött. Kétkötetes, kétezer oldalas munkája, *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve* egységes szemlélettel dolgozta fel a hatályos joganyagot, jelenős teret szentelve a kúriai ítélezési gyakorlatnak és a szakirodalmi nézetek bemutatásának. 1892-ben jelent meg *A magyar váltójog kézikönyve* című munkája, amelynek színvonalát egyértelműen jelzi, hogy 1910-ben már hatodik kiadásban látott napvilágot. Számos nagy jelentőségű munkát írt a biztosítási jog, a tengeri magánjog, a szövetkezeti jog és a törvénykezési gyakorlat tárgykörében is.

Teghze Gyula (1867–1939) életművét Szabadfalvi József tanulmányából ismerhetjük meg. Jogi tanulmányait a budapesti, bécsi, párizsi, londoni, lipcsei, berlini és müncheni egyetemeken végezte. Teghze oktatói pályáját a kecskeméti református jogakadémián kezdte 1895-ben, ahol a jogbölcselet mellett büntetőjogot és bölcseleti erkölcsant is előadott. 1901-ben Kecskeméten látott napvilágot *Jog- és állambölcseleti előadások vázlata* című munkája, 1903-ban a budapesti egyetemen szerzett magántanári habilitációt. 1910-től a debreceni jogakadémia nyilvános rendes tanára. Az 1910-es évek közepétől elsősorban a nemzetközi jog területén folytatott kutatómunkát, ám ennek ellenére a jogbölcselet sem került ki látószögéből. 1916-ban megjelent *A háború és a nemzetközi jog* című írása, 1924-ben *Társadalom-, állam-*

és jogbölcselet című összefoglaló műve, 1930-ban pedig a 750 oldalas *Nemzetközi jog* című monográfiája.

Pókecz Kovács Attila tanulmánya Bozóky Géza (1875–1960) életét és munkásságát mutatja be. Jogi stúdiumait a budapesti egyetemen végezte, 1907-ben Kolozsvárott a kereskedelmi és váltójog magántanárává nevezték ki, 1910-től a pécsi püspöki joglyceum nyilvános rendes tanára, 1912-től a pozsonyi jogakadémia, majd 1914-től a pécsi egyetem nyilvános rendes tanára 1945-ös nyugdíjba vonulásáig. Több ízbe töltötte be a pécsi fakultás dékáni, egy tanévre pedig az egyetem rektori tisztségét. Főbb munkái fiatalabb éveiből az 1902-es *Az új polgári perrendtartás tervezete és a kereskedők*, az 1905-ös *A bizományi ügylet* és az 1914-ben megjelent *A korlátolt felelősségű társaság a külföldi és de lege ferenda a magyar jogban*. 1926-ban publikálta 700 oldalas *A magyar váltójog* című művét, amit a kétkötetes *Magyar kereskedelmi jog, különös tekintettel a történeti fejlődésre* című munka követett, melynek első kötete 1928-ban Budapesten *Kereskedők és kereskedelmi társaságok* címmel, második kötete 1929-ben *Kereskedelmi ügyletek* címmel jelent meg. Bozóky legjelentősebb munkája a közel 800 oldalas *Nemzetközi váltójog, az idegen és a saját váltóra vonatkozó egységes váltótörvény (loi uniforme concernant la lettre de change et billet à ordre) tárgyában kötött genfi egyezmények és az azok alapján készült magyar törvényjavaslat magyarázata, különös tekintettel a külföldi váltójogokra, valamint jelenlegi és legelső váltótörvényünkre* címmel 1937-ben Pécsen jelent meg, amit a váltójog egyfajta lexikonjának, kézikönyvének tekinthetünk.

Moór Gyula (1888–1950) életéről és munkásságáról Szabadfalvi József tanulmányában olvashatunk. Moór Gyula egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, ahol mestere, Somló Bódog fejtett ki komoly hatást gondolkodására. 1911-ben mutatta be a jogászegyletben *Stammler Helyes jogról szóló tana* című munkáját. 1914-től az eperjesi evangélikus jogakadémia nyilvános rendkívüli tanárává nevezték ki, majd az első világháború végén 1918-tól a kolozsvári egyetem nemzetközi jogi tanszékének nyilvános rendes tanára lett. Somló Bódog halálát követően a jogbölcseleti tanszéket mondhatta magáénak. Szegedi éve alatt (1921–1929) publikálta 1922-ben a *Macht, Recht, Moral*, 1923-ban a *Bevezetés a jogfilozófiába*, majd 1928-ban *A logikum a jogban* című munkáit, amelyek a neokantiánus jogfilozófia nyomdokain haladnak. 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta, székfoglaló előadását *A jogi személyek elmélete* címmel tartotta, amit ugyanezen tárgyról írott monográfia követett 1931-ben. 1928-tól a budapesti egyetem jogbölcseleti tanszékének tanára, az ezt követő években írta *Metafizika és jogbölcselet* (1929),

A természetjog problémája (1934), *Szociológia és jogbölcselet* (1934) című munkáit. Új korszakot nyitnak munkásságában *A szabad akarat problémája* (1943), *Was ist Rechtsphilosophie?* (1943) és *A jogbölcselet problémái* (1945) című munkái. 1948-ban kényszernyugdíjazták, akadémiai tagságától 1949-ben megfosztják, amit csak negyven esztendővel később állítanak helyre.

Szintén Szabadsfalvi József írt tanulmányt Ottlik László (1895–1945) munkásságáról. Tanulmányait a pesti jogi egyetemen végezte, majd ezt követően a központi közigazgatásban helyezkedett el. 1927-ben a budapesti egyetemen szerzett magántanári képesítést szerzett, és 1940-ig itt folytatott oktatói munkát. 1922-ben jelent meg *A marxizmus társadalomelmélete* 1926-ban *A társadalomtudomány filozófiája* című munkája. Az 1939-ben publikált *A politikai rendszerek* című könyv, az angol, a francia és az amerikai politikai rendszert elemzi, 1940-ben jelent meg *A politikai rendszerek története*, 1942-ben a *Bevezetés a politikába* című könyve. 1941-ben nevezik ki a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává, 1944-ben családjával együtt Budapestre menekült, 1945-ben bekövetkezett halálának körülményei ismeretlenek.

Horváth Barna (1896–1973), életművéről, aki nem csupán a magyar, hanem az európai jogfilozófia meghatározó alakjává emelkedett, Cs. Kiss Lajos írt tanulmányt. Horváth Barna első jelentősebb munkája, *Az értelmezés elmélete* 1920-ban jelent meg. Ekkortájt ismerkedett meg Moór Gyulával, akinek az előterjesztésére 1925-ben a szegedi egyetemen jogfilozófiából, 1926-ban a budapesti egyetemen etikából egyetemi magántanári kinevezést kapott. 1932-ben jelent meg a *Bevezetés a jogtudományba*, 1934-ben a *Rechtssoziologie*, 1937-ben *A jogelmélet vázlatja*, majd 1943-ban *Angol jogelmélet* című könyve. 1945-ben az Akadémia levelező tagja és a Köznevelési Tanács Felsőoktatási Osztályának elnöke lett. Hamarosan az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, mert politikai szerepvállalása miatt mind akadémiai tagságától, mind pedig egyetemi katedrájától megfosztották. New Yorkban 1950 és 1956 között nemzetközi jogot, jogelméletet és politikatudományt oktatott, 1955-ben a párizsi Académie Libre Internationale des Sciences et des Arts választotta tagjai sorába, és számos európai egyetemen (Zürich, Bécs, Berlin, Freiburg, Koppenhága, Gent) tartott meghívásoknak eleget téve előadásokat.

A Magyar jogtudósok sorozat harmadik kötete élvezetes stílusban megírta, számos eredeti forrást, dokumentumot, visszaemlékezést idéző, magas színvonalú tanulmányai méltó folytatásai az előző két kötet írásainak. Jellegében hiánypótló, hiszen nélküle sem a jogásztársadalom, sem az érdeklődő nagyközönség nem ismerhetné meg hol hazai

viszonylatban jelentős, hol nemzetközi szinten is egyedülállót alkotó elődeink, jogtudó értelmiségünk munkásságát.